

PSRS AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS MINISTRIJA
LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTE
МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СССР
ЛАТВИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ZINĀTNISKIE RAKSTI
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

XVIII SĒJUMS * ТОМ XVIII

EKONOMIKAS ZINĀTNES, II
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, II

RĪGA 1958 РИГА

PSRS AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS MINISTRIJA
LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTE
МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СССР
ЛАТВИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ZINĀTNISKIE RAKSTI УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

XVIII SĒJUMS * TOM XVIII

EKONOMIKAS ZINĀTNES
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

OTRS IZLAIDUMS — ВЫПУСК ВТОРОЙ

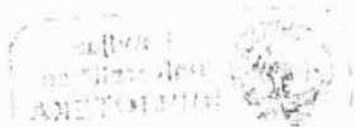
RIGĀ 1958 РИГА

Redakcijas koleģija:

Dr. A. Leits, vec. pasn. R. Lindbergs, doc. A. Sumins,
prof. E. Sirons, doc. B. Treijs

Редакционная коллегия:

Д-р А. Лейт, ст. преп. Р. Линденберг, доц. А. Сумин
проф. Э. Широн, доц. Б. Трей.

S A T U R A R Ā D I T Ā J S

Lpp.

Prof. <i>K. Bērziņš</i> — Latvijas rūpniecības izvietojums un nozaru struktūra 1913. gadā	5
Pasn. <i>F. Aleksandere</i> — Agrārais jautājums latviešu novadā 19. g. s. beigās un 20. g. s. sākumā	55
Doc. <i>V. Ozols</i> — Agrārās attiecības un revolucionārā cīņa Latvijas laukos 1905.—1907. g. revolūcijas periodā	87
Ekon. zin. kand. <i>Dz. Kalniņa</i> — Kapitalistiskie lauksaimniecības ražojumu noieta monopoli buržuaziskajā Latvijā (1934.—1940. g.)	99
Pasn. <i>A. Sviķis</i> — Agrārās reformas raksturs buržuaziskajā Latvijā	115
<i>P. Bambītis</i> — Fašistiskās Vācijas agresijas draudi buržuaziskajai Latvijai 1939. gadā	147

СОДЕРЖАНИЕ

Стр.

Проф. <i>К. Берзинь</i> — Размещение и отраслевая структура промышленности Латвии в 1913 году	5
Преп. <i>Ф. Александер</i> — Аграрный вопрос в Латышском крае в конце 19 и начале 20 столетий	55
Доц. <i>В. Озол</i> — Аграрные отношения и революционная борьба в латвийской деревне в период революции 1905—1907 гг	87
Канд. экон. наук — <i>Дэ. Калныня</i> — Капиталистические монополии по реализации сельскохозяйственной продукции в буржуазной Латвии (1934—1940 гг.)	99
Преп. <i>А. Свикис</i> — Характер аграрной реформы в буржуазной Латвии	115
<i>П. Бамбитис</i> — Угроза агрессии фашистской Германии в буржуазной Латвии в 1939 году	149

Prof. K. Bērziņš

LATVIJAS RŪPNIECĪBAS IZVIETOJUMS UN NOZARU STRUKTURA 1913. GADĀ

Dati par rūpniecības izvietojumu un nozaru strukturu nepieciešami ekonomistu un vēsturnieku diendienas darbā, pētot mūsu rūpniecības attīstību, salīdzinot dažādu periodu datus, novērtējot mūsu sasniegumus. Tomēr mūsu rīcībā vēl arvien nav pilnīgu datu ne par Latvijas pirmsrevolūcijas perioda rūpniecības izvietojumu, ne arī par tās nozaru strukturu.

Autori, kas raksta par šiem jautājumiem, spiesti izmantot nepilnīgus datus. Piemēram, rūpniecības stāvokļa un nozaru strukturas raksturošanai 1913. gadā plaši izmanto A. Buševica datus.¹ Šā raksta autoram, pētot Latvijas pirmsrevolūcijas rūpniecības stāvokli, vajadzēja kritiski novērtēt šo datu noderību tālākiem pētījumiem. Izrādījās, ka A. Buševica publicētie dati ir nepilnīgi, neaptver visu Latvijas rūpniecību, nesatur ziņas par rūpniecības izvietojumu.² A. Buševics savā monografijā «Kur izeja?» raksta (33. lpp.), ka dati par 1913. gadu ņemti no Krievijas tirdzniecības un rūpniecības pārstāvju konferenču padomes materiāliem. Acīmredzot tas ir minētās padomes 1914. gadā F. A. Šobera redakcijā izdots rūpniecības uzņēmumu saraksts. Šis saraksts nav pilnīgs, nesatur ziņas par daudziem Latvijas rūpniecības uzņēmumiem. A. Buševics nemaz nav izmantojis fabriku inspekcijas archivu materialus un citus avotus, kas uzskaitīti šā raksta turpmākajās lappusēs.

Vēl neapmierinošāks ir stāvoklis jautājumā par Latvijas pirmsrevolūcijas rūpniecības izvietojumu. Šajā jautājumā publicēti vienīgi M. Skujenieka dati par rūpniecības izvietojumu 1910. gadā.³ Arī šos datus plaši izmanto,⁴ neraugoties uz to, ka

¹ A. Buševics. Kur izeja? Rīgā 1932., 31.—44., 129.—184. lpp.

² К. Я. Берзинь. Промышленный уровень Латвии накануне первой мировой войны. Известия Академии Наук Латвийской ССР, № 3 (116) 1957 г., стр. 7, 11—12, 14—15, 18—19.

³ М. Скуjenieks. Латвийas lielrūpniecība. Rakstu krājuma «Burtnieku pūrs» II bērums, M. 1913, 56.—112. lpp. Šie dati vēlāk ar nelieliem papildinājumiem publicēti buržuaziskās Latvijas statistiskā gada grāmatā 1920. g. (Rīgā, 1921., 229. lpp.).

⁴ Л. В. Стародубский. Упадок фабрично-заводской промышленности в буржуазной Латвии, 1952, стр. 51.

tie ir nepilnīgi, novecojuši un neatbilst mūsu republikas tīgādējam administratīvi teritorīalajam iedalījumam.

Autors šajā rakstā centīsies parādīt Latvijas rūpniecības izvietojumu un nozaru strukturu pirmā pasaules kara priekšvakarā, izmantojot šim nolūkam paša savāktos statistiskos datus par 1253 rūpniecības uzņēmumiem. Šie dati publicēti «Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis» 1957. gada marta burtnīcā,⁵ reizē apskatot arī pēlišanas metodikas jautājumus. Šis raksts ir iepriekšējā tiešs turpinājums.

Rakstā apstrādātie dati ņemti no šādiem avotiem:

- 1) Latvijas CVA Rīgā, f. 104, apr. 1., 1.30, 57, 73.
- 2) Igaunijas PSR CVVA Tartū, f. 558, apr. 1., 1.22., 29., 34., 35., 36., 75.
- 3) Baltkrievijas PSR CVVA Mogiļevā, f. 1574, apr. 1., 1. 190.
- 4) PSRS CVVA Ļeņingradā, f. 23., apr. 16., 1. 64., 80.
- 5) Rīga kā Latvijas galvas pilsēta, Rīgā 1932.
- 6) «Фабрично-заводские предприятия Российской империи», изд. 2-е, Ред. Ф. А. Шобер, Пг. 1914.
- 7) «Фабрики и заводы всей России», изд. Л. М. Фитт, Киев, 1913.
- 8) «Список фабрик и заводов Российской империи». Составлен по официальным сведениям Отдела Промышленности М. Т. и П. под ред. В. Е. Варзара, Спб. 1912.
- 9) Статистические сведения по обрабатывающей фабрично-заводской промышленности Российской империи за 1908 год. Спб. 1912.
- 10) «Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год», Пг. 1914.

Par Latviju pirmsrevolūcijas periodā sauca latviešu apdzīvoto teritoriju, kurā ietilpa Vidzemes guberņas Rīgas, Cēsu, Valmieras un Valkas apriņķi (t. s. Vidzeme), visa Kurzemes guberņa (t. s. Kurzeme) un Vitebskas guberņas Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķi (t. s. Latgale).

Pēc Igaunijas, Latvijas un Lietuvas buržuazisko republiku nodibināšanās, nokārtojot to robežu jautājumus, etnogrāfisku, ekonomisku un politisku apsvērumu dēļ notika vairāki Latvijas robežu grozījumi. No Padomju Krievijas teritorijas Latvijai pievienoja bij. Vitebskas guberņas Drīsas apriņķa Piedrujas un Pustiņas pagastus un bij. Pleskavas guberņas Ostrovas apriņķa Augšpils, Kacēnu un Linavas pagastus. No Lietuvas teritorijas Latvijai pievienoja bij. Kaunas guberņas Akrīstes pagastu un citas nelielas teritorijas. Savukārt no Latvijas teritorijas pievie-

---

⁵ К. Я. Берзиня. Промышленный уровень Латвии накануне первой мировой войны. Известия Академии Наук Латвийской ССР, № 3 (116) 1957 г., стр. 1—22.

noja Lietuvai bij. Kurzemes guberņas Grobiņas apriņķa Palangas pagastu un citas nelielas teritorijas. Nelieli robežu pārkārtojumi notika arī starp Latviju un Igauniju, no kuriem svarīgākais bija Valkas pilsētas lielākās daļas pievienošana Igaunijai.

Rūpniecības izvietojuma un nozaru strukturas pētījumos nevaram iziet no vidējiem un lieliem uzņēmumiem, kas nodarbināja 16 un vairāk strādnieku, jo lauku apvidos galvenokārt bija izvietoti nelieli rūpniecības uzņēmumi. Šajos pētījumos nevaram pamatoties arī uz visiem uzņēmumiem, tādēļ ka mūsu rīcībā ir nepilnīgi dati par uzņēmumiem, kas nodarbināja līdz 4 strādniekus, un šo uzņēmumu aptveršanas pakāpe visos Latvijas novados nav vienāda. Tādēļ arī pētījums aptver uzņēmumus, kas nodarbināja 5 un vairāk strādniekus.

Strādnieku skaita un produkcijas apjoma konstatēšanas metodika apskatīta manā augstāk pieminētajā rakstā.⁶

1. LATVIJAS RŪPniecības izvietojums 1913. gadā

Raksta uzdevums nav dot Latvijas rūpniecības izvietotānās procesa vēsturisku apskatu, bet parādīt stāvokli pirmā pasaules kara priekšvakarā.

Latvijas teritorija sastāvēja no trim teritorialām vienībām, kuras sauca par Vidzemi, Kurzemi un Latgali, kas aptvēra galvenokārt latviešu apdzīvotās Vidzemes, Kurzemes un Vitebskas guberņu daļas. Rūpniecības izvietojumu 1913. gadā pa šīm teritorialām vienībām un to īpatsvaru rāda sekojoši dati:

	Uzņēmumi		Strādnieki		Produkcija	
	skaitis	%	skaitis	%	1000 rbļ.	%
Vidzeme	725	57,9	105 538	76,0	314 515	78,8
Kurzeme	432	34,5	27 365	19,7	71 274	17,9
Latgale	96	7,6	5 870	4,3	13 145	3,3
Latvija	1253	100,0	138 773	100,0	398 934	100,0

Lielākais īpatsvars Latvijas rūpniecībā bija Vidzemei, kurā atradās 57,9% no uzņēmumu kopskaita, 76,0% no strādnieku kopskaita un kas deva 78,8% no visas rūpniecības kopprodukcijas. Kurzemes rūpniecībā bija nodarbināti 19,7% no strādnieku kopskaita, kas ražoja 17,9% no visas rūpniecības kopprodukcijas.

⁶ К. Я. Берзинь. Промышленный уровень Латвии накануне первой мировой войны. Известия АН ЛССР, № 3 (116) 1957 г., стр. 1—22.

Visvājāk rūpniecība bija attīstīta Latgalē, kur atradās 7,6% no uzņēmumu kopskaita, 4,3% no strādnieku kopskaita un tajā ražoja 3,3% no visas rūpniecības kopprodukcijas.

Par rūpniecības nozīmi tautsaimniecībā zināmu priekšstatu dod rūpniecības strādnieku īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā. Rūpniecības strādnieku īpatsvaru Latvijas iedzīvotājos 1913. gadā rāda sek. dati:

	Iedzīvotāju skaits 1913. g. 31. XII tūkstošos	Rūpniecības strādnieku skaits uz 1000 iedzīvotājiem
Vidzeme	1 108	95
Kurzeme	798	34
Latgale	646	9
Latvija	2 552	54

Vidzemes augstais īpatsvars Latvijas pirmsrevolūcijas rūpniecībā izskaidrojams ar plaši attīstīto rūpniecību Rīgas pilsētā.

Sadalot visus Latvijas rūpniecības uzņēmumus četrās lieluma grupās pēc nodarbināto strādnieku skaita, dabūjam sekojošu to izvietojuma ainu pa teritorijas dažādām vienībām (sk. 1. tabulu).

Mūsu rīcībā visnepilnīgākie dati ir par sīko uzņēmumu grupu, kas nodarbināja līdz 4 strādniekiem. Samērā nepilnīgi dati ir arī par otro uzņēmumu lieluma grupu — uzņēmumiem, kas nodarbināja no 5 līdz 15 strādniekiem. Neraugoties tomēr uz šo konstatējumu, rūpniecības izvietojuma un nozaru struktūras raksturošanai pētāmā kopumā jāietver arī šī grupa. Tas tādēļ, ka lauku rajonos galvenokārt bija izvietoti šās grupas uzņēmumi. Ja tos neņemam vērā, tad lauku rajonu rūpniecības īpatsvars nebūs pareizi raksturots. Lai lasītājiem dotu iespēju gūt priekšstatu par mazo un vidējo un lielo rūpniecības uzņēmumu teritoriālo izvietojumu, visu apskatāmo uzņēmumu kopumu iedalīsim divās grupās: 1) uzņēmumos, kas nodarbināja 5—15 strādnieku (mazie uzņēmumi) un 2) uzņēmumos, kas nodarbināja 16 un vairāk strādnieku (vidējie un lielie uzņēmumi).

Uzņēmumu izvietojumu apskatīsim divējādā skatījumā: pirmkārt, sadalījumā pa 1913. gada administratīvi teritoriālām vienībām un, otrkārt, sadalījumā pa 1957. gada administratīvi teritoriālām vienībām.

Latvijas rūpniecības izvietojumu 1913. gadā pa 1913. gadā spēkā bijušām administratīvi teritoriālām vienībām — pilsētām un apriņķiem — rāda 2. tabulas dati (skat. 6.—7. lpp.).

Vidzemes rūpniecības īpatsvaru 1913. gadā Vidzemes un Latvijas rūpniecībā rāda 3. tabula.

Latvijas rūpniecības uzņēmumu lieluma grupas un to izvietojums 1913. gadā

Uzņēmumu grupas pēc strādnieku skaita	Latviešu apdzīvotās teritorijas							
	Vidzeme		Kurzeme		Latgale		Latvija	
	absolutie skaits	% no kopsumas	absolutie skaits	% no kopsumas	absolutie skaits	% no kopsumas	absolutie skaits	% no kopsumas
A. Uzņ. līdz 4 strādniekiem								
Uzņēmumu skaits	76	10,5	61	14,1	1	1,0	138	11,0
Strādnieku skaits	249	0,2	193	0,7	3	0,1	445	0,3
Produkcija (1000 rbļ.)	441	0,1	504	0,7	7	0,1	952	0,2
B. Uzņ. ar 5—15 strādniekiem								
Uzņēmumu skaits	179	24,7	139	32,2	39	40,6	357	28,5
Strādnieku skaits	1658	1,6	1112	4,1	391	6,7	3161	2,3
Produkcija (1000 rbļ.)	3728	1,2	3814	5,3	1244	9,5	8786	2,2
C. Uzņ. ar 16—100 strādniekiem								
Uzņēmumu skaits	288	39,7	172	39,8	43	44,8	503	40,1
Strādnieku skaits	13255	12,6	8416	30,7	1794	30,5	23465	16,9
Produkcija (1000 rbļ.)	40819	13,0	17504	24,6	5012	38,1	63335	15,9
D. Uzņ. ar 101 u. vairāk strādniekiem								
Uzņēmumu skaits	182	25,1	60	13,9	13	13,6	255	20,4
Strādnieku skaits	90 376	85,6	17644	64,5	3682	62,7	111702	80,5
Produkcija (1000 rbļ.)	269 527	85,7	49452	69,4	6882	52,3	325861	81,7
E. Kopā (A+B+C+D)								
Uzņēmumu skaits	725	100,0	432	100,0	96	100,0	1253	100,0
Strādnieku skaits	105 538	100,0	27365	100,0	5870	100,0	138773	100,0
Produkcija (1000 rbļ.)	314 515	100,0	71274	100,0	13145	100,0	398934	100,0

Latvijas rūpniecības izvietojums 1913. gadā
(pec 1913. gada administratīvi teritoriāla iedalījuma)

Pilsētas un apriņķi (bez pilsētu teritorijas)	Uzņēmumu grupas pēc strādnieku skaita								
	5 - 15 strādnieku			16 un vairāk strādnieku			Kopā (5 un vairāk strādnieku)		
	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
A. Vidzeme									
Rīga (1913. g. robežās)	76	776	2092	397	95248	291043	473	96024	293135
Sloka, Rīgas apr.	1	14	14	2	946	2186	3	960	2200
Rīgas apr.	34	323	656	42	5514	13964	76	5837	14620
Cēsis	2	17	67	1	17	20	3	34	87
Cēsu apr.	17	119	235	5	181	248	22	300	483
Valmiera	1	13	20	3	63	74	4	76	94
Limbaži, Valmieras apr.	1	14	11	1	235	319	2	249	330
Valmieras apr.	10	69	127	6	392	1188	16	461	1315
Valka	6	60	89	4	513	614	10	573	703
Valkas apr.	31	253	417	9	522	690	40	775	1107
Kopa	179	1658	3728	470	103631	310346	649	105289	314074
B. Kurzeme									
Aizputes apr.	6	40	137	6	271	351	12	311	488
Aizpute	—	—	—	2	283	273	2	283	273
Bauskas apr.	2	11	52	3	115	206	5	126	258
Bauska	1	7	21	5	126	624	6	133	645
Dobele apr.	8	76	563	72	6336	4011	80	6412	4574
Jelgava	14	151	750	35	3758	10319	49	3909	11069
Grobiņas apr.	3	32	50	6	388	387	9	420	437
Liepāja	3	42	70	63	11392	44904	66	11434	44974
Ilūkstes apr.	7	57	219	5	338	1579	12	395	1798

Pilsētas un apriņķi (bez pilsētu teritorijas)	Uzņēmumu grupas pēc strādnieku skaita								
	5 - 15 strādnieku			16 un vairāk strādnieku			Kopā (5 un vairāk strādnieku)		
	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbl	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbl	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbl
Jaunjelgavas apr.	1	5	16	1	143	80	2	148	96
Jēkabpils	1	15	30	3	322	385	4	337	415
Kuldīgas apr.	13	94	273	3	180	183	16	274	456
Kuldīga	4	41	174	4	805	1109	8	846	1283
Talsu apr.	20	116	409	2	75	53	22	191	462
Talsi	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tukuma apr.	7	45	161	2	65	30	9	110	191
Tukums	—	—	—	3	89	323	3	89	323
Ventspils apr.	6	51	284	11	924	1704	17	975	1988
Ventspils	3	20	65	5	338	323	8	358	388
Nezināma atr. vieta	40	309	540	1	112	112	41	421	652
Kopā	139	1112	3814	232	26060	66956	371	27172	70770
C. Latgale									
Daugavpils apr.	6	42	67	15	1696	3034	21	1738	3101
Daugavpils	16	201	480	31	3392	7607	47	3593	8087
Rēzeknes apr.	5	52	325	4	224	636	9	276	961
Rēzekne	—	—	—	4	119	590	4	119	590
Ludzas apr.	11	87	213	2	45	27	13	132	240
Ludza	1	9	159	—	—	—	1	9	159
Kopā	39	391	1244	56	5476	11891	95	5867	13138
Pavisam (A+B+C)	357	3161	8786	758	135167	389196	1115	138328	397982
Tai skaitā:									
Igaunijas PSR (1957. g. robežās)	6	60	89	4	513	614	10	573	703
Lietuvas PSR (1957. g. robežās)	—	—	—	1	50	120	1	50	120

Vidzemes rūpniecības īpatsvars 1913. gadā*
 (uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem)

Teritorijas vienības	Īpatsvars procentos					
	Vidzemes rūpniecībā			Latvijas rūpniecībā		
	pēc uzņēmumu skaita	pēc strādnieku skaita	pēc produkcijas	pēc uzņēmumu skaita	pēc strādnieku skaita	pēc produkcijas
Rīga (1913. g. robežās)	72,9	91,2	93,3	42,43	69,42	73,65
Rīgas apr. (bez Rīgas pilsētas)	12,2	6,5	5,4	7,09	4,92	4,23
Cēsu apr.	3,8	0,3	0,2	2,24	0,24	0,14
Valmieras apr.	3,4	0,7	0,5	1,97	0,57	0,44
Valkas apr.	7,7	1,3	0,6	4,48	0,97	0,46
Vidzeme	100,0	100,0	100,0	58,21	76,12	78,92

Dominējošo vietu kā Vidzemes, tā visas Latvijas rūpniecībā ieņem Rīgas rūpniecība. Tuvāk to apskatīsim 2. un 3. iedaļās.

No Vidzemes apriņķiem rūpniecība vairāk bija attīstīta Rīgas apriņķī. Rīgas apriņķa rūpniecības sastāvs (uzņēmumos ar 5 un vairāk strādniekiem) 1913. gadā bija šāds:

	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
Tekstilrūpniecība	3	1138	2032
Papīrrūpniecība	8	1851	5512
Kokapstrāde	19	2233	6466
Metalapstrāde	2	188	356
Mineralvielu apstrāde	29	1154	1566
Pārtikas un garšvielu rūpniecība	17	173	718
Ķīmiskā rūpniecība	1	60	170
Kopā	79	6797	16820

Rīgas apriņķa lielākie rūpniecības uzņēmumi bija Hertviga un Peitana dzutes un līnu fabrika Bolderajā (1046 strādnieki, 1732 tūkst. rbj. produkcijas), Slokas celulozes un papīra fabrika (930 strādnieki un 2156 tūkst. rbj. produkcijas) un Līgates (Līgatnes) papīra fabrika (700 strādnieki un 3000 tūkst. rbj. produkcijas).

Valmieras apriņķī lielākie rūpniecības uzņēmumi bija A. Tīla cepuru fabrika Līmbažos (235 strādnieki, 319 tūkst. rbj. produkcijas) un Staiceles papīra fabrika (113 strādnieki, 301 tūkst. rbj. produkcijas).

Valkas apriņķī darbojas 5 papes fabrikas (295 strādnieki, 427 tūkst. rbj. produkcijas).

* Īpatsvara rādītāji aprēķināti no 2. tabulas datiem.

Visi Valkas pilsētas 1913. gadā uzskaitītie uzņēmumi atradās tagadējā Igaunijas PSR teritorijā (1957. gada robežās).

Kurzemes rūpniecības īpatsvaru rāda 4. tabula.

4. tabula

Kurzemes rūpniecības īpatsvars 1913. gadā*
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem)

Teritorijas vienības	Īpatsvars procentos					
	Kurzemes rūpniecībā			Latvijas rūpniecībā		
	pēc uzņēmumu skaita	pēc strādnieku skaita	pēc produkcijas	pēc uzņēmumu skaita	pēc strādnieku skaita	pēc produkcijas
Liepāja	17,8	42,1	63,6	5,92	8,27	11,30
Jelgava	13,2	14,4	15,6	4,39	2,83	2,78
Aizputes apr.	3,8	2,2	1,1	1,25	0,42	0,19
Bauskas apr.	2,9	0,9	1,3	0,99	0,19	0,23
Dobeles apr. (bez Jelgavas)	21,5	23,6	6,5	7,17	4,64	1,15
Grobiņas apr. (bez Liepājas)	2,4	1,6	0,6	0,81	0,30	0,11
Ilukstes apr.	3,2	1,4	2,5	1,07	0,29	0,45
Jaunjelgavas apr.	1,6	1,8	0,7	0,54	0,35	0,13
Kuldīgas apr.	6,5	4,1	2,5	2,15	0,81	0,43
Talsu apr.	5,9	0,7	0,6	1,97	0,14	0,12
Tukuma apr.	3,2	0,7	0,7	1,07	0,14	0,13
Ventspils apr.	7,0	4,9	3,4	2,24	0,96	0,60
Nezināma atr. vieta	11,0	1,6	0,9	3,68	0,30	0,16
Kopā	100,0	100,0	100,0	33,25	19,64	17,78

No Kurzemes rūpniecības uzņēmumiem nav noskaidrota precīza atrašanās vieta 41 uzņēmumam (421 strādnieks, 652 tūkst. rbļ. produkcijas), tai skaitā Jozesa un brāļu Lessu muzikas instrumentu fabrikai (112 strādnieki un 112 tūkst. rbļ. produkcijas).

No Kurzemes rūpniecības, rēķinot pēc produkcijas apjoma, Liepāja deva 63,6% un Jelgava — 15,6%, bet pārējās pilsētas un apriņķi — tikai 20,8%.

No Kurzemes apriņķiem rūpniecība vairāk bija attīstīta Dobeles apriņķī, kur darbojās 67 ķieģelnīcas, kas nodarbināja 6196 strādniekus un ražoja produkciju par 3229 tūkst. rbļ.

Ventspils apriņķī un Ventspilī darbojās 11 kokzāģētavas, kas nodarbināja 851 strādnieku un ražoja produkciju par 1641 tūkst. rbļ.

Ilukstes apriņķī lielākie rūpniecības uzņēmumi bija Kurzemes eļļas spiestuve (60 strādnieki, 600 tūkst. rbļ. produkcijas), V. Karjākina rauga fabrika un spirta dedzinātava (91 strādnieki un 677

* Īpatsvara rādītāji aprēķināti no 2. tabulas datiem.

tūkst. rbļ. produkcijas) un V. Karjakina dzirnavas (25 strādn. un 226 tūkst. rbļ. produkcijas), kas visi atradās Kalkūnes pagastā. Latgales rūpniecības īpatsvaru rāda 5. tabula.

Latgales rūpniecības īpatsvars 1913. gadā 5. tabula
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem)

	Latgales rūpniecībā			Latvijas rūpniecībā		
	pēc uzņ. skaita	pēc strādņ. skaita	pēc pro- dukcijas	pēc uzņ. skaita	pēc strādņ. skaita	pēc pro- dukcijas
Daugavpils apr. (bez Daugavpils pilsētas)	22,1	29,6	23,6	1,88	1,26	0,78
Daugavpils	49,5	61,3	61,6	4,22	2,60	2,03
Rēzeknes apr.	13,7	6,7	11,8	1,17	0,28	0,39
Ludzas apr.	14,7	2,4	3,0	1,25	0,10	0,10
Kopā	100,0	100,0	100,0	8,52	4,24	3,30

Latgales rūpniecība galvenokārt bija koncentrēta Daugavpilī un Daugavpils apriņķī, Lielākie rūpniecības uzņēmumi bija Līvānu stikla fabrika (513 strādņ., 520 tūkst. rbļ. produkcijas), Liksnas adatu fabrika (344 strādņ., 500 tūkst. rbļ. produkcijas), A/S-bas «V. A. Lapšins» sērkociņu fabrika Daugavpilī (450 strādņ., 801 tūkst. rbļ. prod.), Hurina saru fabrika Krāslavā (185 strādņ., 500 tūkst. rbļ. prod.) un Līvānu korķu fabrika (180 strādņ., 275 tūkst. rbļ. produkcijas).

Latvijas 1913. gada rūpniecības grupējums pēc 1957. gada administratīvi teritoriālā iedalījuma parādīts 6. tabulā (skat. 15.—17. lpp.).

Sagrupējot Latvijas 1913. gada rūpniecības izvietojuma datus pēc 1957. gada administratīvi teritoriālā iedalījuma, ņemts vērā, ka Rīgas pilsētai pēc Lielā tēvijas kara pievienotas teritorijas, kas 1913. gadā ietilpa Rīgas apriņķī, proti, Rīgas jūrmala, Bolderaja, Jaunmilgrāvis u. c. Sakarā ar to Rīgas rūpniecībai (1957. gada robežās) pieskaitīti šādu nozaru uzņēmumi, kas 1913. gadā ietilpa Rīgas apriņķa rūpniecībā:

Rūpniecības nozares	No 5—15 strādņ.			16 un vairāk strādņ.		
	Uzņ. skaitis	Strādņ. skaitis	Produk- cija 1000 rbļ.	Uzņ. skaitis	Strādņ. skaitis	Produk- cija 1000 rbļ.
Tekstilrūpniecība	—	—	—	2	1108	1812
Kokastrāde	3	34	37	10	2095	6326
Metalapstrāde	—	—	—	2	188	356
Mineralvielu apstrāde	—	—	—	2	244	406
Kopā	3	34	37	16	3635	8900

Latvijas rūpniecības izvietojums 1913. gadā (pēc 1957. gada administratīvi teritoriālā iedalījuma)

Pilsētas un rajoni	Uzņēmumu grupas pēc strādnieku skaita								
	5-15 strādnieku			16 un vairāk strādnieku			Kopā (5 un vairāk strādnieku)		
	Uzņēm. skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.	Uzņēm. skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.	Uzņēm. skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
A. Republikaniskās pakļautības pilsētas									
1. Rīga (1957. g. robežas)	79	810	2129	413	98883	299943	492	99693	302072
2. Liepāja	3	42	70	63	11392	44904	66	11434	44974
3. Jelgava	14	151	750	35	3758	10319	49	3909	11069
4. Daugavpils	16	201	480	31	3392	7607	47	3593	8087
5. Ventspils	3	20	65	5	338	323	8	358	388
6. Rēzekne	—	—	—	4	119	590	4	119	590
Kopā	115	1224	3494	551	117882	363686	666	119106	367180
B. Administratīvie rajoni									
1. Rīgas	10	103	167	13	1564	3093	23	1667	3260
2. Siguldas	9	86	208	4	803	3527	13	889	3735
3. Ogres	7	67	166	5	152	232	12	219	398
4. Pļaviņu	4	32	93	6	306	398	10	338	491
5. Cesu	11	84	186	5	153	218	16	237	404
6. Smiltenes	5	52	94	4	208	325	9	260	419
7. Valmieras	4	32	56	4	126	524	8	158	580
8. Limbažu	4	29	68	2	348	620	6	377	688
9. Rūjienas	5	40	44	4	216	437	9	256	481
10. Valkas	6	46	56	2	107	107	8	153	163
11. Aiņukšnes	10	80	131	1	47	50	11	127	181
12. Gulbenes	10	75	136	3	205	258	13	280	394
13. Madonas	5	38	61	—	—	—	5	36	61

Pilsētas un rajoni	Uzņēmumu grupas pēc strādnieku skaita								
	5—15 strādnieku			16 un vairāk strādnieku			Kopā (5 un vairāk strādnieku)		
	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
14. Ērgļu	4	26	44	—	—	—	4	26	44
15. Jelgavas	4	45	223	67	6188	3541	71	6233	3764
16. Bauskas	2	12	37	7	211	780	9	223	817
17. Ilūkstes	5	37	57	—	—	—	5	37	57
18. Jēkabpils	1	15	30	4	465	465	5	480	495
19. Baldones	2	11	52	1	30	50	3	41	102
20. Aucē	2	11	36	2	66	259	4	77	295
21. Priekules	—	—	—	5	385	260	5	385	260
22. Liepājas	3	32	50	2	118	120	5	150	170
23. Aizputes	4	28	127	3	328	309	7	356	436
24. Skrundas	2	12	10	2	36	177	4	48	187
25. Saldus	10	73	247	2	115	131	12	188	378
26. Kuldīgas	8	67	208	5	870	1161	13	937	1369
27. Ventspils	3	32	231	12	949	1729	15	981	1960
28. Talsu	14	80	383	2	75	53	16	155	436
29. Kandavas	8	50	71	—	—	—	8	50	71
30. Dobeles	5	35	321	4	122	231	9	157	552
31. Tukuma	4	30	144	4	114	333	8	144	477
32. Daugavpils	4	37	186	13	1033	2663	17	1070	2849
33. Līvānu	—	—	—	5	791	1425	5	791	1425
34. Krustpils	—	—	—	—	—	—	—	—	—
35. Preiļu	2	11	29	—	—	—	2	11	29
36. Krāslavas	2	14	14	2	210	525	4	224	539
37. Rēzeknes	4	44	311	2	64	36	6	108	347
38. Vīļānu	1	8	14	2	160	600	3	168	614
39. Ludzas	6	58	214	1	27	16	7	85	230
40. Kārsavas	1	5	27	—	—	—	1	5	27

Uzņēmumu grupas pēc strādnieku skaita

Pilsētas un rajoni	5-15 strādnieku			16 un vairāk strādnieku			Kopā (5 un vairāk strādnieku)		
	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
41. Abrenes	4	28	175	1	18	11	5	46	136
42. Zilupes	1	5	6	—	—	—	1	5	6
43. Balvu	—	—	—	—	—	—	—	—	—
44. Dagdas	—	—	—	—	—	—	—	—	—
45. Maltas	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kopā	196	1568	4663	201	16610	24664	397	18178	29327
C. Pārējie uzņēmumi									
1. Nezināms atraš. rajons	40	309	540	1	112	112	41	421	652
2. Valga, Igaunijas PSR	6	60	89	4	513	614	10	573	703
3. Palanga, Lietuvas PSR	—	—	—	1	50	120	1	50	120
Kopā	46	369	629	6	675	846	52	1044	1475
Pavisam (A+B+C)	357	3161	8786	758	135167	389196	1115	138328	397982
Tai skaitā: Latvijas PSR teritorijā (1957. gada robežās)	351	3101	8697	753	134604	388462	1104	137705	397159

Tādējādi Rīgas rūpniecībai pieskaitīti 19 vidējie un lieli rūpniecības uzņēmumi ar 3669 strādniekiem un 8937 tūkst. rbļ. produkcijas. Bez tā vēl Rīgas rūpniecībai pieskaitīts arī 1 sīkais rūpniecības uzņēmums (Bērziņa sālsdzirnavas) ar 4 strādniekiem un 12 tūkst. rbļ. produkcijas.

Precizējot rūpniecības izvietojumu pa 1957. gada administratīvi teritorialām vienībām, noskaidrots, ka no autora uztvertās 1913. gada rūpniecības:

1) Lietuvas PSR teritorijā ietilpa Gutmana, Rainusa un Kaplanska dzintara izstrādājumu fabrika Palangā (50 strādnieki, 120 tūkst. rbļ. produkcijas).

2) Igaunijas PSR 1957. gada teritorijā ietilpa visi 1913. gadā Valkas pilsētas rūpniecības uzņēmumi, proti:

	No 5—15 strādņ.			Ar 16 un vairāk strādņ.		
	uzņēm. skaits	Strādņ. skaits	Produkcija 1000 rbļ	Uzņēm. skaits	Strādņ. skaits	Produkcija 1000 rbļ.
Tekstilrūpniecība	—	—	—	1	30	30
Tipografijas	2	18	14	—	—	—
Kokapstrādes	2	13	12	1	35	70
Metālapstrādes	1	14	14	1	400	480
Kieģelniecība	—	—	—	1	48	34
Alus darītava	1	15	49	—	—	—
Kopā	6	60	89	4	513	614

Bez šiem uzņēmumiem Igaunijas PSR 1957. gada teritorijā ietilpa 1913. gadā Valkā uztvertie 4 sīkie uzņēmumi: 2 tipografijas (8 strādnieki un 6 tūkst. rbļ. produkcijas) un 2 metālapstrādes uzņēmumi (8 strādnieki un 8 tūkst. rbļ. produkcijas). Tādējādi Igaunijas PSR teritorijā (1957. gada robežās) atradās 1913. gadā Valkas pilsētā uztvertie 14 rūpniecības uzņēmumi ar 589 strādniekiem un 717 tūkst. rbļ. produkcijas.

Atskaitot šos Lietuvas PSR un Igaunijas PSR 1957. gada teritorijā 1913. gadā atradušos uzņēmumus, konstatējam, ka Latvijas PSR 1957. gada teritorijā 1913. gadā darbojās:

	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbļ.
a) Sīkie uzņēmumi (līdz 4 strādņ.)	134	429	938
b) Mazie uzņēmumi (5—15 strādņ.)	351	3101	8697
c) Vidējie un lieli uzņ. (16 un vairāk strādņ.)	753	134604	388462
Kopā	1238	138134	398097
Tai skaitā: Uzņēmumu ar 5 un vairāk strādņ.	1104	137705	397159

Republikaniskās pakļautības pilsētu un administratīvo rajonu rūpniecības īpatsvaru Latvijas PSR teritorijā (1957. gada robežās) 1913. gadā izvietotajā rūpniecībā rāda 7. tabula.

7. tabula

Latvijas PSR rūpniecības izvietojums 1913. gadā*
(uzņ. ar 5 un vairāk strādniekiem pēc 1957. g. admin. teritoriālā iedalījuma)

Republikaniskās pakļautības pilsētas un administratīvie rajoni	Procentos		
	no uzņēmumu skaita	no strādņ. skaita	no produkcijas apjoma
Rīga (1957. g. robežās)	44,57	72,40	76,06
Liepāja	5,98	8,30	11,32
Jelgava	4,44	2,84	2,79
Daugavpils	4,26	2,61	2,04
Ventspils	0,72	0,26	0,10
Rēzekne	0,36	0,09	0,15
Administratīvie rajoni	35,96	13,20	7,38
Nezināma atr. vieta	3,71	0,30	0,16
Kopā	100,00	100,00	100,00

No 7. tabulas redzams, ka no Latvijas rūpniecības kopprodukcijas 1913. gadā Rīga deva 76,06%, Liepāja — 11,32%, Jelgava — 2,79%, Daugavpils — 2,04% un administratīvie rajoni — 7,38%. Republikaniskās pakļautības pilsētu — Ventspils un Rēzeknes — īpatsvars bija niecīgs.

Visus 45 LPSR administratīvos rajonus pēc rūpniecības strādnieku skaita var iedalīt šādās grupās:

1) Vairāk nekā 1000 strādnieku bija 3 rajonos: Rīgas rajonā (Slokas celulozes un papīra fabrika), Jelgavas rajonā (ķieģeļu fabrikas) un Daugavpils rajonā (Līksnas adatu fabrika un no Ilūkstes rajona pievienotie uzņēmumi).

2) No 501 līdz 1000 strādnieku bija 4 rajonos: Siguldas (Līgatnes papīra fabrika), Kuldīgas, Ventspils un Līvānu (stikla fabrika un korķu fabrika).

3) No 201 līdz 500 strādnieku bija 13 rajonos.

4) No 101 līdz 200 strādnieku bija 9 rajonos.

5) Mazāk par 100 strādniekiem bija 12 rajonos, tai skaitā divos rajonos bija mazāk nekā 10 strādnieku.

6) Pēc mūsu savāktiem datiem rūpniecības uzņēmumu ar 5 un vairāk strādniekiem nemaz nebija Krustpils, Balvu, Dagdas un Maltas rajonos.

* Īpatsvara rādītāji aprēķināti, izejot no uzņēmumu kopuma (sk. 6. tabulu), kas 1913. gadā atradās Latvijas PSR teritorijā (1957. gada robežās).

2. LATVIJAS RŪPNIECĪBAS NOZARU STRUKTURA 1913. GADĀ

Rūpniecības nozaru struktura pētīta, izejot no uzņēmumu kopuma, kas nodarbināja 5 un vairāk strādniekus.

Rūpniecības nozaru struktura parādīta divējādā skatījumā: 1) pēc bij. Krievijas pirmsrevolūcijas statistikā pieņemtās rūpniecības nozaru klasifikācijas un 2) pēc PSRS Centrālās Statistikas Pārvaldes spēkā esošās rūpniecības nozaru un ražotņu klasifikācijas, parādot arī šo grupējumu atšķirības.

Rūpniecības nozaru sastāvs parādīts, kur tas vien bija iespējams, pēc CSP rūpniecības ražotņu iedalījuma, tādēļ ka šis grupējums vajadzīgs mūsu diendienas darbā.

Latvijas 1913. gada rūpniecības grupējums pēc pirmsrevolūcijas statistikas rūpniecības nozaru klasifikācijas dots 8. tabulā (skat. 8. tabulu 20. un 21. lpp.).

8. tabulā rūpniecības nozaru struktura 1913. gadā parādīta pēc izvērstās klasifikācijas, t. i., nozares sadalot apakšnozarēs. Lai dabūtu pilnīgus datus par visu nozari, jāsakaita attiecīgo apakšnozaru dati. Šīs kopsomas atrodamas arī 10. tabulā.

8. tabula

Latvijas rūpniecības nozaru struktura 1913. gadā*
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem LPSR 1957. g. robežās)

Rūpniecības nozares (pēc pirmsrevolūcijas statistikas klasifikācijas)	Absolūtos skaitļos			Procentos		
	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbl.	no uzņēm. skaita	no strādnieku skaita	no produkcijas
I. Kokvilnas apstrāde	9	5450	12785	0,81	3,96	3,22
II. Vilnas apstrāde	27	2771	8275	2,44	2,01	2,09
IV. Linu, kaņepāju un džutas apstrāde	17	4137	7323	1,54	3,00	1,84
V. Pārējo šķiedrvielu apstrāde	29	2875	8236	2,63	2,09	2,07
VI-a. Papīra rūpn.	21	3009	7989	1,90	2,19	2,01
VI-b. Poligrafijas rūpn.	58	2472	3046	5,25	1,80	0,77
VI-c. Pārējās VI gr. ražotnes	26	2045	3066	2,35	1,49	0,77
VII-a. Kokzāģētavas un finiera r.	98	9202	22168	8,88	6,68	5,58
VII-b. Pārējās VII gr. ražotnes	63	6391	10972	5,71	4,64	2,76
VIII-a. Dzelzs, tērauda u. c.	52	11561	33890	4,71	8,40	8,53
VIII-b. Mašīnbūvniecība	50	18945	45637	4,53	13,76	11,49

* Tabulas datu avoti uzskaitīti šā raksta ievaddaļā.

Turpinājums

Rūpniecības nozares (pēc pirms-revolūcijas statistikas klasifikācijas)	Absolūtos skaitļos			Procentos		
	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbl.	no uzņēm. skaita	no strādņ. skaita	no produkcijas
VIII-c. Pārējās VIII gr. ražotnes	81	13481	24829	7,34	9,79	6,25
IX-a. Stikla	17	2174	2419	1,54	1,58	0,61
IX-b. Porcelāna un fajansa	2	3364	2501	0,18	2,44	0,63
IX-c. Ķieģeļu un dakstiņu	99	7791	4317	8,97	5,66	1,09
IX-d. Pārējās IX gr. ražotnes	63	2847	6147	5,71	2,07	1,55
X. Dzīvnieku produktu apstr.	65	6824	27479	5,89	4,95	6,92
XI-a. Dzirnava	51	795	11252	4,62	0,58	2,83
XI-c. Pārējās XI gr. ražotnes	218	10362	65596	19,75	7,52	16,52
XII-a. Ķīmijas ražotnes	14	1806	10825	1,27	1,31	2,73
XII-b. Naftas produktu	2	430	2315	0,18	0,31	0,58
XII-d. Pārējās XII gr. ražotnes	35	18496	73332	3,17	13,43	18,47
XIV-a. Elektrostacijas	5	388	2114	0,45	0,28	0,53
XIV-b. Pārējās XIV gr. ražotnes	2	89	645	0,18	0,06	0,16
Kopā	1104	137705	397159	100,0	100,0	100,00

Sagrupējot rūpniecības nozares pēc strādnieku skaita un produkcijas apjoma īpatsvara, dabūjam šādu ainu:

Rūpniecības nozares (pēc pirms-revolūcijas nozaru klasifikācijas)	Nozares īpatsvars	
	pēc strādnieku skaita	pēc produkcijas apjoma
VIII. Metalrūpniecība	31,95%	26,27%
XII. Ķīmijas rūpniecība	15,05%	21,78%
IX. Mineralvielu	11,75%	3,88%
VII. Kokapstrādes	11,32%	8,34%
I.—V. Tekstilrūpniecība	11,06%	9,22%
XI. Pārtikas un baudvielu	8,10%	19,35%
VI. Papīra un poligrāfiskā	5,48%	3,55%
X. Dzīvnieku produktu apstrāde	4,95%	6,92%
XIV. Pārējās nozares	0,34%	0,69%
Kopā	100,00%	100,00%

Dati rāda, ka Latvijas rūpniecībā 1913. gadā I vietā, kā pēc strādnieku skaita, tā arī pēc produkcijas apjoma, atradās metal-

rūpniecība. Otrajā vietā, tāpat pēc strādnieku skaita un produkcijas apjoma, atradās ķīmijas rūpniecība. Trešajā vietā pēc strādnieku skaita atradās mineralvielu rūpniecība, kas pēc produkcijas apjoma atradās tikai 7. vietā. Tas izskaidrojams ar to, ka šajā nozarē liels īpatnējais svars bija ķieģelrūpniecībai, kas strādāja tikai vasaras sezonā. Pēc strādnieku skaita ceturtajā vietā atradās kokapstrādes rūpniecība, piektajā vietā — tekstilrūpniecība un sestajā vietā — pārtikas un baudvielu rūpniecība, kas pēc produkcijas apjoma attiecīgi ieņēma V, IV un III vietu.

Latvijas 1913. gada rūpniecības grupējums pēc PSRS Centrālās Statistikas Pārvaldes spēkā esošās rūpniecības nozaru klasifikācijas dots 9. tabulā.

9. tabula

Latvijas rūpniecības nozaru struktūra 1913. gadā*
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem LPSR 1957. g. robežās)

Rūpniecības nozares pēc CSP klasifikācijas	Absolūtos skaitļos			Procentos		
	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija (1000 rbl.)	no uzņēm. skaita	no strādņ. skaita	no produk- cijas
I. Enerģijas	5	388	2114	0,45	0,28	0,53
II. Kurināmā	5	587	3152	0,45	0,43	0,79
III—V. Metalurģija un metalap- strāde	182	43658	103698	16,49	31,70	26,11
VI. Ķīmijas	33	2937	19932	2,99	2,13	5,02
VII. Gumijas un asbesta	3	15192	59452	0,27	11,03	14,97
VIII. Nerūdus izrakteņu	3	144	237	0,27	0,10	0,06
IX. Būvmaterialu	152	9928	9631	13,77	7,21	2,42
X. Stikla, porcelāna un fa- jansa	22	5644	5028	1,99	4,10	1,27
XI. Kokapstrādes	153	13079	27629	13,86	9,50	6,96
XII. Papīra	33	3921	9520	2,99	2,85	2,40
XIII. Tekstilrūpniecība	65	13757	32196	5,89	9,99	8,11
XIV. Sūšanas	5	188	251	0,45	0,14	0,06
XV. Ādu, kažokādu un apavu	47	5777	24770	4,26	4,20	6,24
XVI. Tauku, ziepju u. parfim.	12	539	2521	1,09	0,39	0,63
XVII. Pārtikas un baudvielu	269	11157	76848	24,37	8,10	19,35
XVIII. Poligrafiijas un kult. pr.	72	4155	5263	6,52	3,02	1,32
XIX. Pārējās nozares	43	6654	14917	3,89	4,83	3,76
Kopā	1104	137705	397159	100,00	100,00	100,00

Tagad spēkā esošā CSP rūpniecības nozaru klasifikācija ievērojami atšķiras no 1913. gadā spēkā bijušās pirmsrevolūcijas rūpniecības nozaru klasifikācijas. Lai lasītājam dotu iespēju orientēties izdarītajos pārgrupējumos, zemāk parādīts, kā pārgrupēti pirmsrevolūcijas rūpniecības statistikas dati (sk. 10. tabulu).

* Tabulas datu avoti uzskaitīti šā raksta ievaddaļā.

Latvijas 1913. g. rūpniecības statistikas datu pārgrupējums
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem)

Pirmsrevolūcijas klasifikācijas nozares	Pārskaitīts CSP klasifikācijas rūpn. nozarēs			
	Nozaru nosaukums	Uzņēmumu skaits	Strādņ. skaits	Produkcija 1000 rbl.
I. Kokvilnas ap- strāde	XIII. Tekstilrūpniecība .	9	5450	12785
II. Vilnas apstrāde	XIII. Tekstilrūpniecība .	27	2771	8275
IV. Līnu, kaņepāju un džūtas ap- strāde	XIII. Tekstilrūpniecība .	17	4137	7323
V. Pārējo šķiedr- vielu apstrāde	XIII. Tekstilrūpniecība .	12	1399	3813
	XIV. Sūšanas rūpniecība .	5	188	251
	XIX. Pārējās nozares .	12	1288	4172
Kopā V gr.		29	2875	8236
VI. Papīra un poli- grafijas rūpn.	IX. Būvmateriālu	1	37	280
	XII. Papīra rūpniecība	33	3921	9520
	XVIII. Poligrāfijas un kultūras pr.	61	2549	3165
	XIX. Pārējās nozares	10	1019	1136
Kopā VI gr.		105	7526	14101
VII. Kokapstrāde	XI. Kokapstrāde	148	11349	24977
	XVIII. Poligrāfija un kul- tūras pr.	4	665	690
	XIX. Pārējās nozares	9	3579	7473
Kopā VII gr.		161	15593	33140
VIII. Metalrūpniecība	III—V. Metalurģija un metalapstrāde	182	43658	103698
	XVIII. Poligrāfija un kul- tūras pr.	1	329	658
Kopā VIII gr.		183	43987	104356
IX. Mineralvielu ap- strāde	VIII. Nerūdas izrakteņu apstrāde	3	144	237
	IX. Būvmateriālu	151	9891	9351
	X. Stikla, porcelāna un fajansa	22	5644	5028

Pirmsrevolūcijas klasifikācijas nozares	Pārskaitīts CSP klasifikācijas rūpn. nozarēs			
	Nozaru nosaukums	Uzņēmumu skaits	Strādān. skaits	Produkcija 1000 rbj.
IX. Minerālvielu ap- strāde	XVIII. Poligrafija un kul- tūras pr.	4	439	605
	XIX. Pārējās nozares . .	1	58	163
Kopā IX gr.		181	16176	15384
X. Dzīvnieku pro- duktu apstrāde	XV. Ādu, kažokādu un apavu r.	47	5777	24770
	XVI. Taukvielu, ziepju u. parfimerijas r. . .	9	313	1401
	XVIII. Poligrafija un kul- tūras pr.	1	143	80
	XIX. Pārējās nozares . .	8	591	1228
Kopā X gr.		65	6824	27479
XI. Pārtikas un baud- vielu	XVII. Pārtikas un baud- vielu	269	11157	76848
XII. Ķīmijas rūpnie- cība	II. Kurināmā rūpnie- cība	5	587	3152
	VI. Ķīmijas rūpniecība	33	2937	19932
	VII. Gumijas un asbesta r.	3	15192	59452
	XI. Kokapstrādes	5	1730	2652
	XVI. Taukvielu, ziepju u. parfimerijas	3	226	1120
	XVIII. Poligrafijas un kultūras pr.	1	30	65
XIX. Pārējās nozares . .	1	30	100	
Kopā XII gr.		51	20732	86473
XIV. Pārējās nozares . .	I. Enerģijas rūpnie- cība	5	388	2114
	XIX. Pārējās nozares . .	2	89	645
Kopā XIV gr.		7	477	2759
Pavisam (I—XIV gr.)		1104	137705	397159

Lai lasītājs varētu izsekot, kā sastādās CSP klasifikācijas nozaru dati (uzņēmumu skaits, strādnieku skaits, produkcijas apjoms), 11. tabulā parādīta šo pārgrupējumu norise, t. i., datu pārskaitījums no 1913. gada klasifikācijas nozarēm uz CSP klasifikācijas nozarēm.

**Latvijas rūpniecības 1913. gada klasifikācijas nozaru datu
pārgrupējums CSP klasifikācijas nozarēs
(uzņēmumos ar 5 un vairāk strādniekiem)**

Rūpniecības nozares (pēc CSP klasifikācijas)	Pārskaitīts no 1913. gada klasifikācijas nozarēm			
	Nozares nosaukums	Uzņēmumu skaits	Strādān. skaits	Produkcija 1000 rbļ.
I. Enerģijas rūpniecība	XIV. Pārējās nozares	5	388	2114
II. Ķurināmā rūpniecība	XII. Ķīmijas rūpniecība	5	587	3152
III.—V. Metalurģija un metalapstrāde	VIII. Metalrūpniecība	182	43658	103698
VI. Ķīmijas rūpniecība	XII. Ķīmijas rūpniecība	33	2937	19932
VII. Gumijas u. asbesta r.	XII. Ķīmijas rūpniecība	3	15192	59452
VIII. Nerūdas izrakteņu apstr.	IX. Minerālvielu apstrāde	3	144	237
IX. Būvmaterialu	VI. Papīra u. poligrāfijas	1	37	280
	IX. Minerālvielu apstr.	151	9891	9351
	Kopā IX nozare		152	9928
X. Stikla, porcelāna un fajansa	IX. Minerālvielu apstrāde	22	5644	5028
XI. Kokapstrādes	VII. Kokapstrāde	148	11349	24977
	XII. Ķīmijas rūpn.	5	1730	2652
Kopā XI nozare		153	13079	27629
XII. Papīra rūpn.	VI. Papīra un poligrāf. r.	33	3921	9520
XIII. Tekstilrūpniecība	I. Kokvilnas apstrāde	9	5450	12785
	II. Vilnas apstrāde	27	2771	8275
	IV. Lina, kaņepāju u. dzutes	17	4137	7323
	V. Pārējo šķiedrvielu apstr.	12	1399	3813
	Kopā XIII nozare		65	13757
XIV. Sūšanas rūpn.	V. Pārējo šķiedrvielu apstr.	5	188	251
XV. Ādu, kažokādu u. apavu	X. Dzīvnieku produktu apstr.	47	5777	24770

Turpinājums

Rūpniecības nozares (pēc CSP klasifikācijas)	Pārskaitīts no 1913. gada klasifikācijas nozarēm			
	Nozares nosaukums	Uzņēmumu skaits	Strād., skaits	Produkcija 1000 rbj.
XVI. Tautkoku, ziepu un parfimērijas	X. Dzīvnieku produktu apstr.	9	313	1401
	XII. Ķīmijas rūpn.	3	226	1120
Kopā XVI nozare		12	539	2521
XVII. Pārtikas un baudvielu	XI. Pārtikas un baudvielu	269	11157	76848
XVIII. Poligrafijs un kultūras pr.	VI. Papīra un poligrafijs	61	2549	3165
	VII. Kokapstrāde	4	665	690
	VIII. Metalapstrāde	1	329	658
	IX. Mineralvielu apstrāde	4	439	605
	X. Dzīvnieku produktu apstr.	1	143	80
	XII. Ķīmijas rūpn.	1	30	65
Kopā XVIII nozare		72	4155	5263
XIX. Pārējās nozares	V. Pārējo šķiedrvielu apstr.	12	1288	4172
	VI. Papīra un poligrafijs	10	1019	1136
	VII. Kokapstrāde	9	3579	7473
	IX. Mineralvielu apstrāde	1	58	163
	X. Dzīvnieku produktu apstr.	8	591	1228
	XII. Ķīmijas rūpn.	1	30	100
	XIV. Pārējās nozares	2	89	645
Kopā XIX nozare		43	6654	14917
Pavisam I—XIX noz.		1104	137705	397159

Pārgrupējumu pārskati (10. un 11. tabulas) rāda, ka no pirms-revolūcijas rūpniecības nozarēm salīdzināma ar CSP klasifikācijas rūpniecības nozarēm ir vienīgi pārtikas un baudvielu rūpniecība. Kokvilnas un vilnas rūpniecība pilnā apmērā ieskaitīta tekstilrūpniecībā. Turpretim pārējās pirms-revolūcijas rūpniecības

nozāres sadalītas starp divām vai vairākām CSP klasifikācijas nozarēm.

Igaunijas PSR teritorijā (1957. gada robežās) 1913. gadā izvietotās rūpniecības nozaru struktūra parādīta 12. tabulā.

12. tabula

Igaunijas PSR teritorijā 1913. gadā izvietotās rūpniecības nozaru struktūra*

(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem).

Rūpniecības nozares (pēc pirmsrevolūcijas rūpniecības nozaru klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbl.
IV. Linu, kaņepāju un džutas	1	30	30
VI. Papīra un poligrafiskā rūpniecība	2	18	14
VII. Kokapstrāde	3	48	82
VIII. Metalrūpniecība	2	414	494
IX. Minerālvielu apstrāde	1	48	34
XI. Pārtikas rūpniecība	1	15	49
Kopā	10	573	703

Lietuvas PSR teritorijā (1957. gada robežās) 1913. gadā atradās viens IX nozares (Minerālvielu apstrāde) uzņēmums — dzintara izstrādājumu fabrika Palangā, kas nodarbināja 50 strādnieku un ražoja produkciju par 120 tūkst. rubļu.⁷

Par Latvijas 1913. gada rūpniecības nozaru strukturu literatūrā publicēti nepareizi dati, tai skaitā arī LPSR Zinātņu Akadēmijas Ekonomikas Instituta 1956. gadā izdotajā Latvijas PSR ekonomiskās ģeografijas apcerējumā.⁸ Ilustrācijai pievedīsim mūsu rūpniecības nozaru struktūras datu salīdzinājumu ar Ekonomikas institūta datiem.

* Igaunijas PSR CVVA Tartū, I, 558, apr. 1. 75; «Фабрично-заводские предприятия Российской империи». Изд. 2-е, Ред. Ф. А. Шобер, Пг. 1914; «Фабрики и заводы всей России». Изд. Л. М. Финш, Киев 1913.

⁷ «Фабрики и заводы всей России». Изд. Л. М. Финш, Киев, 1913, стр. 347—348.

⁸ Латвийская ССР. Очерки экономической географии. Под редакцией Я. Ф. Бумбера и П. М. Алампиева, Рига 1956, стр. 137. Šie dati acimredzot ņemti no L. Starodubskā 1952. gadā izdotās grāmatas: Л. В. Стародубский, Упадок фабрично-заводской промышленности в буржуазной Латвии, Рига 1952, стр. 111—113.

Latvijas 1913. gada rūpniecības nozaru struktūras datu salīdzinājums
(pēc produkcijas apjoma)

Rūpniecības nozars	Mūsu dati	Ekonomikas institūta ⁹ dati
Enerģijas	0,53%	0,4%
Metalapstrādes	26,11%	24,5%
Ķīmijas	5,02%	13,9%
Būvmaterialu, stikla, porcelāna un fajansā	3,69%	4,1%
Kokapstrādes un papīra	9,36%	9,1%
Gumijas	14,97%	19,4%
Ādas un apavu	6,24%	6,2%
Tekstilrūpniecība	8,11%	8,2%
Pārtikas	19,35%	10,1%
Pārējā rūpniecība	6,62%	4,1%
Kopā	100,00%	100,0%

Kā redzams, struktūras datu nesaskaņas ir visai ievērojamas, it sevišķi ķīmijas, gumijas un pārtikas rūpniecības nozarēs. Izskaidrojamas tās ar to, ka Ekonomikas institūts nekritiski pieņēmis L. Starodubskā datus, nepārbaudot to pareizību.

9. tabulā uzskaitītās rūpniecības nozares sastāv no vairākām ražotnēm¹⁰ — no ražošanas tehnoloģijas viedokļa vienādīgām uzņēmumu grupām. Turpmākā apskatā parādīsim katras rūpniecības nozares ražotņu sastāvu.

Enerģijas rūpniecības nozarē 1913. gadā darbojās viena ražotne: «112. Termiskās elektrostacijas», kurā ietilpa šādi uzņēmumi:¹¹

Uzņēmumu nosaukums	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbļ.
Rīgas pilsētas elektrostacija	1	200	1179
Rīgas tramvaja elektrostacija	1	84	420
Kontinentālās sabiedrības elektrostacija Liepājā	1	60	300
Daugavpils elektrostacija	1	39	195
Ventspils elektrostacija	1	5	20
Kopā	5	388	2114

⁹ Латвийская ССР. Очерки экономической географии. Рига, 1956, стр. 137.

¹⁰ Termins «ražotne» ir krieviskā termina «производство» tulkojums. Latviešu valodā pirmo reizi lietots, tulkojot D. V. Savinska Rūpniecības statistikas kursu (Rīgā 1946., 33.—35., 44. lpp.).

¹¹ Rīga kā Latvijas galvas pilsēta, Rīgā 1932; Baltkrievijas PSR CVVA Mogiļevā, f. 1574, apr. 1., l. 190; «Фабрики и заводы всей России», Изд. Л. М. Финш, Киев, 1913.

Rīgas pilsētas elektrostacija ražoja elektrisko enerģiju 1913. gadā 8 199 640 kilovatstundu un 1914. gadā 10 201 920 kilovatstundu.¹² Par pārējo elektrostaciju izstrādi precīzu ziņu nav.

Kurināmā rūpniecības nozares strukturu 1913. gadā rāda 13. tabula.

13. tabula

Kurināmā rūpniecības nozares struktūra 1913. gadā*
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem)

Ražotņu № un nosaukums (pēc CSP klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbļ.
162. Naftas pārstrādāšanas uzņēmumi	2	430	2316
184. Gāzes fabrikas	3	157	836
K o p ā	5	587	3152
Tai skaitā:			
Rīgas gāzes fabrika	1	120	571
Liepājas " "	1	25	180
Jelgavas " "	1	12	85

Abi naftas pārstrādāšanas uzņēmumi atradās Rīgā.

Metalrūpniecības uzņēmumus autors nevarēja sagrupēt CSP klasifikacijā paredzētās trijās nozarēs (III. Melno metālu rūdu ieguve un melnā metalurģija, IV. Krāsaino metālu rūdu ieguve un krāsainā metalurģija un V. Mašīnbūvniecība un metalapstrāde), kādēļ tie apvienoti vienā kopīgā nozarē: III.—V. M e t a l u r ģ i j a un m e t a l a p s t r ā d e. Tāpat autors metalrūpniecības uzņēmumus nevarēja sagrupēt pa CSP klasifikacijā paredzētajām ražotnēm.

Metalurģijas un metalapstrādes nozarēs (pēc CSP klasifikācijas) 1913. gadā darbojās 182 uzņēmumi ar 43 658 strādniekiem, kas ražoja produkciju par 103 698 tūkst. rubļū. No 1913. gada klasifikācijas metalrūpniecības uzņēmumiem rūpniecības nozarē «III.—V. Metalurģija un metalapstrāde» neietilpst vienīgi Rīgas tērauda spalvu fabrika (329 strādnieki, 658 tūkst. rbļ. produkcijas), kas ieskaitīta XVIII nozarē.

¹² Rīgas pilsētas elektrības iestādes 30 darbības gadi. Rīgas pilsētas uzņēmumu valdes izdevums, Rīgā 1935. Tabula «Ražotās un atdotās kilovatstundas».

* Igaunijas PSR CVVA Tartū, f. 558, apr. 1, l. 75; PSRS CVVA Ļeņingradā, f. 23, apr. 1, l. 64; «Фебрично-заводские предприятия Российской империи», Изд. 2-е, Ред. Ф. А. Шобер, Пр. 1914; Rīga kā Latvijas galvas pilsēta, Rīgā, 1932.

Svarīgākās Latvijas metalrūpniecības uzņēmumu grupas 1913. gadā bija sekojošas:

Uzņēmumu grupas	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
1. Metalurģija un melno metālu apstrāde	18	4925	17602
2. Elektrotehnikas fabrika (Rīgā)	1	2504	5360
3. Lauksaimniecības mašīnu fabrikas	7	365	665
4. Vagonu fabrikas (Rīgā) ¹³	2	7180	19734
5. Kuģu būves	3	1206	1606
6. Mašīnu un iekārtas ražotavas	39	8913	23338
7. Metalizstrādājumi, ražošanai	43	6950	17417
8. Metalizstrādājumi, patēriņam	39	2377	4772
9. Dzelzceļu remontdarbnīcas	11	5926	6886
10. Kuģu remonta rūpn. (Liepājā)	1	2500	5000

Dati par metalurģijas un metalapstrādes uzņēmumu grupām nav precīzi, tādēļ ka uzņēmumi vienai vai otrai grupai pieskaitīti, vadoties no uzņēmumu nosaukuma. Tā, piemēram, ar lauksaimniecības mašīnu un darba rīku ražošanu nodarbojās daudzi citi uzņēmumi, piemēram, vagonu rūpnīcas, metalurģijas un melno metālu apstrādes uzņēmumi un mašīnbūvniecības uzņēmumi.

Metalurģijas un metalapstrādes uzņēmumi, kas nodarbināja 5 un vairāk strādniekus, 1913. gadā bija izvietoti:

Teritorijas vienības	Uzņēmumu		Strādnieku		Produkcija	
	skaits	% no kopsu- mas	skaits	% no kopsu- mas	1000 rbj.	% no kopsu- mas
Vidzemē	138	75,8	34075	78,0	83817	80,8
Kurzemē	36	19,8	8071	18,5	17946	17,3
Latgalē	8	4,4	1512	3,5	1935	1,9
Kopā	182	100,0	43658	100,0	103698	100,0

Ķīmijas rūpniecības nozares struktūra 1913. gadā parādīta 14. tabulā.

¹³ R. S. Liščics nepareizi raksta, ka Rīgas vagonbūves rūpnīcā «Fenikss» 1913. gadā strādājuši 15 tūkst. strādnieku. Sk. P. C. Лифшиц. Размещение промышленности в дореволюционной России. М. 1955, стр. 206. Pēc autora ievāktiem datiem 1913. gadā Vagonbūves rūpnīcā «Fenikss» strādāja 3250 strādnieku un Krievijas-Baltijas vagonu fabrikā — 3930 strādnieku (sk. Rīga kā Latvijas galvas pilsēta, Rīgā 1932., 128. lpp.).

Ķīmijas rūpniecības nozaru struktūra 1913. gadā*
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem)

Ražotņu № un nosaukums (pēc CSP klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
261. Pamatķīmijas	9	1146	4672
271. Anilīna krāsvielu	6	475	4660
275. Pārējie sintētiskie organiskie produkti	6	152	810
281. Farmācijas	2	29	95
291. Koku sausā destilācija	1	60	170
293. Miecvielas un ekstrakti	2	421	5095
299. Laku un krāsu	7	654	4430
K o p ā	33	2937	19932
Tai skaitā:			
Vidzemē	30	2602	16182
Kurzemē	3	335	3750

No ķīmijas rūpniecības strādnieku kopskaita Vidzemē strādāja 88,6% un Kurzemē — 11,4%. Turpretim no nozares produkcijas kopapjoma Vidzeme deva 81,1% un Kurzeme — 18,9%. Latgalē ķīmijas rūpniecības uzņēmumu nebija.

No pamatķīmijas rūpniecības uzņēmumiem lielākais bija Pirmā Krievijas superfosfāta fabrika Rīgā, kas 1913. gadā nodarbināja 197 strādniekus un ražoja produkciju par 1230 tūkst. rubļiem. No anilīna krāsvielu fabrikām ievērojamākās bija:

	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
1. L. Kassela un Ķo anilīna krāsu fabrika, Rīga	260	2530
2. Liepājas anilīna krāsu fabrika	125	1600

Svarīgākās miecvielu un ekstraktu fabrikas bija:

	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
1. Brāļu Dībosku fabrika, Rīgā	226	3095
2. G. Ezingera fabrika, Liepājā	195	2000

* Igaunijas PSR CVVA Tartū, f. 558, apr. 1., l. 34., 35., 36. un 75; Latvijas PSR CVA Rīgā, f. 104., apr. 1., l. 73; Rīga kā Latvijas galvas pilsēta, Rīgā, 1932; «Фабрично-заводские предприятия Российской империи», Изд. 2-е, Ред. Ф. А. Шобер, Пг. 1914.

No mineralo krāsu un laku fabrikām svarīgākās bija:

	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbļ.
1. Krievijas-Reinas svina krāsu rūpn., Rīgā	150	2100
2. Ultramarīna rūpnīca D. Leverkuzs un deli, Rīgā	254	800
3. J. Kocha laku fabrika, Rīgā	105	707
4. V. Hjordta, Krievijas-Baltijas laku fabrika, Rīgā	50	350
5. R. Felmaņa Baltijas eļļas spiestuve, Rīgā	60	300

Sausās koka destilācijas rūpnīca «Auļuciems» atradās Rīgas apriņķa Kokneses pagastā (60 strādnieki, 170 tūkst. rbļ. produkcijas). Pēc tagadējā administratīvi teritoriālā iedalījuma tā atradās Pļaviņu rajona teritorijā.

Gumijas un asbesta rūpniecības nozarē Latvijā 1913. gadā darbojās 3 gumijas fabrikas (301.—303. ražotnes). So fabriku darbību rāda sekojoši dati.¹⁴

	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbļ.
1. Rīgas gumijas manufaktura J. Mindels un Ko	484	1216
2. A/S «Kaučuks» gumijas ražojumu fabrika, Rīgā	686	3236
3. A/S «Provodņiks» Krievijas-Francijas gumijas, gutaperčas un telegrafa izstrādājumu fabrika, Rīgā	14022	55000
Kopā	15192	59452

Par Latvijas gumijas rūpniecību literatūrā parādījušās dažādas nepareizas ziņas. Kādā CSP izdotajā statistisko datu kopojumā uzrādīts, ka no PSRS atdalītajā teritorijā 1913. gadā darbojušās 3 gumijas fabrikas (tās atradās Rīgā), kurās strādājuši 14 050 strādnieku un ražots produkcijas par 83 766 tūkst. rubļu.¹⁵ Mūsu pētījumi parādīja, ka šajā avotā Latvijas gumijas rūpniecības strādnieku skaits parādīts mazāks, nekā tas bijis īstenībā, bet produkcijas apjoms parādīts pārspīlēti augsts. R. S. Lifšics savā PSRS Zinātņu Akadēmijas izdotajā monografijā raksta, ka

¹⁴ Igaunijas PSR CVVA Tartū, f. 558., apr. 1., l. 34., 35., 36. un 75; Latvijas PSR CVA Rīgā, f. 104, apr. 1. l. 73; Rīga kā Latvijas galvas pilsēta, Rīgā, 1932; «Фабрично-заводские предприятия Российской империи». Изд. 2-е, Ред. Ф. А. Шобер, Пг. 1914.

¹⁵ «Динамика Российской и Советской промышленности... за сорок лет (1887—1926 гг.), том I, часть III, М.—Л. 1930, стр. 176.

Rīgas gumijas rūpnīcā «Provodņiks» 1913. gadā strādājuši 16 tūkstoši strādnieku.¹⁶ L. Starodubskis Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdotajā monografijā nepareizi uzrāda, ka Latvijā 1913. gadā strādājušas 7 gumijas fabrikas (15 565 strādnieki, produkcija 161,27 milj. latu).¹⁷ Gumijas fabriku skaits uzrādīts nepareizi. Visā pirmsrevolūcijas Krievijā 1913. gadā strādāja tikai 6 gumijas fabrikas un no tām 3 gumijas fabrikas atradās Latvijā (Rīgā).¹⁸

Nerūdas izrakteņu ieguves un apstrādes rūpniecības nozarē Latvijā 1913. gadā darbojās 3 abrazīvu ražošanas uzņēmumi (322. ražotne), kas nodarbināja 144 strādniekus un ražoja produkciju par 237 tūkst. rubļiem. Visi uzņēmumi atradās Rīgā un ražoja mākslīgos dzirnakmeņus, tecilas un izkapšu galodas.

Būvmateriālu rūpniecības nozares struktūra parādīta 15. tabulā.

15. tabula

Latvijas būvmateriālu rūpniecības nozaru struktūra 1913. gadā*
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem).

Ražotņu № un nosaukums (pēc CSP klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
341. Cementa (Rīgas cementa fabrika)	1	445	2411
342. Kaļķu, ģipša u. c. saistvielu	41	797	1071
343. Ugunsturīgie ražojumi (Rīgā)	1	115	134
345. Kieģeļu	90	7249	3788
347. Keramikas izstrādājumu	5	321	287
350. Jumta pape	2	52	295
351. Minerālu ieguve	9	549	888
352. Betona un dzelzsbetona izstrādājumi	3	400	757
K o p ā	152	9928	9631
Tai skaitā:			
Vidzemē	44	2303	5396
Kurzemē	103	7509	4170
Latgalē	5	116	65

¹⁶ P. С. Лифшиц. Размещение промышленности в дореволюционной России, М. 1955, стр. 206.

¹⁷ Л. В. Стародубский. Упадок фабрично-заводской промышленности в буржуазной Латвии, Рига 1952, стр. 111.

¹⁸ Igaunijas PSR CVVA Tartū, f. 558, apr. 1, l. 75, lapa 47.

* Igaunijas PSR CVVA Tartū, f. 558, apr. 1, l. 75; Latvijas PSR CVA Rīgā, f. 104, apr. 1, l. 73; PSRS CVVA Ļeņingradā, f. 23, apr. 16, l. 64; Baltkrievijas PSR CVVA Mogiļevā, f. 1574, apr. 1, l. 190; «Фабрично-заводские предприятия Российской империи». Изд. 2-е, Ред. Ф. А. Шюбер, Пг., 1914; «Фабрики и заводы всей России», Изд. Л. М. Фиш, Киев 1913.

Vidzemes, Kurzemes un Latgales ģipsvaru būvmateriālu rūpniecībā rāda sekojoši dati:

Teritorijas vienības	Ģipsvars procentos		
	no uzņēmumu kopskaita	no strādnieku kopskaita	no produkcijas apjoma
Vidzeme	28,9	23,2	56,0
Kurzeme	67,8	75,6	43,3
Latgale	3,3	1,2	0,7
Kopā	100,0	100,0	100,0

Vidzemes samērā augstais ģipsvars nozares kopprodukcijā izskaidrojams ar Vidzemes būvmateriālu rūpniecības uzņēmumu strādnieku augstāku izstrādi.

Augstākais ģipsvars nozares ražošanu starpā ir ķieģeļu rūpniecībai, kas bija izvietota sekojoši:

Teritorijas vienības	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rūb.
Vidzemē	4	62	30
Kurzēmē	83	7114	3722
Latgalē	3	73	36
Kopā	90	7249	3788

Kurzemes ģipsvars ķieģeļu rūpniecībā sastāda no uzņēmumu skaita 92,2%, no strādnieku skaita 98,1% un no produkcijas apjoma 98,3%. Ķieģeļrūpniecība bija izvietota galvenokārt Dobeles apriņķī, kur 1913. gadā atradās 67 ķieģeļrūpniecības uzņēmumi ar 6196 strādniekiem, kas ražoja produkciju par 3229 tūkst. rūbju.

Pēc tagadējā administratīvi teritoriālā iedalījuma (1957. g. robežās) 1913. gadā ķieģeļrūpniecība bija izvietota galvenokārt tagadējā Jelgavas rajonā, kur atradās 65 ķieģeļrūpniecības ar 6113 strādniekiem, kas ražoja produkciju par 3189 tūkst. rūbju. Visi cementa, betona un dzelzsbetona izstrādājumu, kā arī mineralu (akmeņu) ieguves uzņēmumi atradās Vidzemē.

Stikla, porcelāna un fajansa rūpniecības nozares struktūra parādīta 16. tabulā.

Latvijas stikla, porcelāna un fajansa rūpniecības nozares struktūra 1913. gadā*
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem).

Ražotņu № un nosaukums	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbļ.
357. un 359. Stikla	17	2174	2419
363. Porcelāna un fajansa	2	3364	2501
364. Podniecības ražojumi	3	106	108
Kopā	22	5644	5028
Tai skaitā:			
Vidzemē	14	4610	3867
Kurzemē	6	341	461
Latgalē	2	693	700

Stiklrūpniecības sastāvā ietilpa kā stikla ražošanas, tā arī stikla apstrādāšanas uzņēmumi. Stikla ražotņu uzņēmumu sadalījumu pieminētajās apakšgrupās rāda sekojoši dati:

	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbļ.
a) stikla ražošanas uzņēmumi	14	2069	2205
Tai skaitā:			
Vidzemē	8	1131	1121
Kurzemē	4	245	384
Latgalē	2	693	700
b) Stikla apstrādes uzņēmumi	3	105	214
Tai skaitā:			
Vidzemē	2	65	182
Kurzemē	1	40	32

Rīgā 1913. gadā darbojās šādi 2 porcelāna un fajansa rūpniecības uzņēmumi:

	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbļ.
1) M. S. Kužņecova porcelāna un fajansa fabrika	2715	1801
2) J. K. Jessena porcelāna fabrika	649	700

Kokapstrādes rūpniecības nozares struktūru rāda 17. tabula.

* Igaunijas PSR CVVA Tartū, f. 558, apr. 1., l. 75; Latvijas PSR CVA Rīgā, f. 104, apr. 1., l. 73; PSRS CVVA Ļeņingradā, f. 23, apr. 16, l. 64; Baltkrievijas PSR CVVA Mogiļevā, f. 1574, apr. 1, l. 190; «Фабрично-заводские предприятия Российской империи». Изд. 2-е. Ред. Ф. А. Шобер, Пр. 1914; «Фабрики и заводы всей России». Изд. Л. М. Фиш, Киев 1913.

Latvijas kokapstrādes rūpniecības nozares struktūra 1913. gadā*
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem).

Ražotņu № un nosaukums (pēc CSP klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
550. Kokzāģētavas	96	8542	20608
551. Finieri	2	660	1560
552. Mēbeļu	28	694	672
554. Koka taras	5	270	433
560. Būvģaldnieku	8	752	1126
561. Pārējo ražošanas izstrādājumu	5	203	257
562. Gulšņu mērcētava (Daugavpili)	1	50	100
571. Sērkočiņu	8	1908	2873
Kopā	153	13079	27629
Taj skaitā:			
Vidzemē	95	8879	21123
Kurzemē	43	2992	4660
Latgalē	15	1208	1846

Kokapstrādes nozares lielākā ražotne bija kokzāģētavas, kas nodarbināja 65,3% no nozares strādnieku kopskaita un deva 74,6% no tās kopprodukcijas. Lielākās kokzāģētavas atradās Rīgā un tās priekšpilsētās — Bolderajā un Milgrāvī, kas tagad ietilpst Rīgas pilsētas robežās.

Pēc mūsu datiem Latvijā 1913. gadā darbojās 2 finieru fabrikas: J. Potempa finieru fabrika Rīgā (600 strādnieki un 1500 tūkst. rbj. produkcijas) un Rjazanska un Lichtenberga finieru fabrika Daugavpili (60 strādnieku un 60 tūkst. rbj. produkcijas).

Sērkočiņu fabriku sastāvu rāda sekojoši dati:

	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
a) Sērkočiņu skaliņu fabrikas	3	178	221
b) Sērkočiņu fabrikas	5	1730	2652
Pēdējās bija izvietotas:			
Vidzemē (Rīgā)	2	180	377
Kurzemē (Kuldīgā un Liepājā)	2	1100	1474
Latgalē (Daugavpili)	1	450	801

* Igaunijas PSR CVVA Tartū, f. 558., apr. 1, l. 22 un 75; Latvijas PSR CVA Rīgā, f. 104, apr. 1, l. 73; PSRS CVVA Ļeņingradā, f. 23, apr. 16, l. 64 un 80; Baltkrievijas PSR CVVA Mogilevā, f. 1574, apr. 1, l. 190: «Фабрично-заводские предприятия Российской империи». Изд. 2-е, Ред. Ф. А. Шюбер, Пр. 1914; «Фабрики и заводы всей России». Изд. Л. М. Финш, Киев 1913.

Salīdzinājumos ņemams vērā, ka pirmsrevolūcijas statistika nesatur datus par mežu izstrādēm, mēbeļu remontu u. tml.

Papīrrūpniecības nozares struktūra parādīta 18. tabulā.

18. tabula

Latvijas papīrrūpniecības nozaru struktūra 1913. gadā*

(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem).

Ražotņu № un nosaukums (pēc CSP klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rb.
572. Papīrrūpniecība	33	3921	9520
Tai skaitā:			
a) Papīra, papes un celulozes ražošanas uzņēmumi	26	3382	8876
No tiem izvietoti:			
Vidzemē	19	2958	8322
Kurzemē	4	219	332
Latgalē	3	205	222
b) Papīra apstrādes uzņēmumi	7	539	644
No tiem izvietoti:			
Vidzemē	5	417	522
Kurzemē	2	122	122

Papīra ražošana bija koncentrēta galvenokārt Vidzemē un, proti, šādās vietās:

	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
Rīgā	3	458	1452
Rīgas apriņķī	8	1851	5512
Valkas apriņķī	5	295	427

Rīgas apriņķī atradās Līgatnes papīra fabrika un Slokas celulozes un papīra fabrika.

Tekstīrūpniecības nozares struktūra parādīta 19. tabulā.

* Igaunijas PSR CVVA Tartū, f. 558. apr. 1., l. 75; Latvijas PSR, CVA Rīgā, f. 104, apr. 1, l. 73; PSRS CVVA Ļeņingradā, f. 23. apr. 16, l. 64; Baltkrievijas PSR CVVA Mogiļevā, f. 1574, apr. 1, l. 190; «Фабрично-заводские предприятия Российской империи». Изд. 2-е, Ред. Ф. А. Шюбер, Пг. 1914; «Фабрики и заводы всей России». Изд. Л. М. Фиш, Киев 1913.

Latvijas tekstilrūpniecības nozares struktūra 1913. gadā*
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem).

Ražoņu № un nosaukums (pēc CSP klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
591.—593. Kokvilnas	13	6277	15315
601.—603. Linu	8	1339	1773
611.—613. Vilnas	27	2595	8206
641. Kaņepāju un džutas	12	2873	5715
650.—651. Trikotažas	3	368	798
660. Velšanas un filca	2	305	389
Kopā			
	65	13757	32196
Tai skaitā:			
Vidzemē	40	12595	30671
Kurzemē	19	1078	1446
Latgalē	6	84	79

Lielākos tekstilrūpniecības uzņēmumus 1913. gadā rāda sekojoši dati:

	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
A/S-bas «Lenta» kokvilnas vērpstuve un lenšu austuve	1856	3238
A/S-bas «Juglas manufaktura» kokvilnas vērpstuve	789	1854
Zasulauka kokvilnas vērpstuve un austuve	1800	2806
Rīgas kokvilnas manufaktura Strazdmuižā	886	4385
Rīgas vilnas rūpniecības A/S-ba, bij. Holms un Ko	485	1863
Rīgas A/S-bas «Tekstils» vilnas vērpstuve un austuve	1500	5000
Rīgas linu un džutas manufaktura	1529	3697
Hertviga un Peitana džutas un linu vērpstuve un austuve Bolderajā	1046	1732
Kokvilnas vērpstuve un lenšu austuve «Tkaļņa», Rīgā	782	2460
Vestermana un Deringa linu vērpstuve, Jelgavā	450	600
Gutona-Halla un Adisona linu vērpstuve Jelgavā	350	500

* Igaunijas PSR CVVA Tartū, f. 558. apr. 1, l. 22., 34., 35., 36. un 75; Latvijas PSR CVA Rīgā, f. 104, apr. 1, l. 73; PSRS CVVA Ļeņingradā, f. 23., apr. 16, l. 64 un 80; Rīga kā Latvijas galvas pilsēta, Rīgā 1932: «Фабрично-заводские предприятия Российской империи». Изд. 2-е, Ред. Ф. А. Шобер. Пр. 1914; «Фабрики и заводы всей России». Изд. Л. М. Фиш, Киев 1913.

Šūšanas rūpniecības nozarē 1913. gadā reģistrēti 661. ražotnes 4 veļas šūšanas uzņēmumi un 1 korsetu fabrika, kuros strādāja pavisam 188 strādnieki un kas ražoja produkciju par 251 tūkst. rubļu. Visi šie uzņēmumi atradās Rīgā.¹⁹

Salīdzinājumos ņemams vērā, ka šī rūpniecības nozare uztverta visai nepilnīgi. Nepilnīgi uztverta veļas šūšanas nozare, bet nemaz nav reģistrēti apģērbu šūšanas uzņēmumi.

Ādu, kažokādu un apavu rūpniecības nozares struktūra parādīta 20. tabulā.

20. tabula

Latvijas ādu, kažokādu un apavu rūpniecības nozares struktūra 1913. gadā*

(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem).

Ražotņu № un nosaukums (pēc CSP klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
663. Ādu	26	1978	16094
Tai skaitā:			
Vidzemē	11	1067	11249
Kurzemē	8	237	1696
Latgalē	7	674	3149
665. Sedlīnieku (Ādas dzensiksnu fabrika, Rīgā)	1	140	900
668. Apavu	20	3659	7776
Tai skaitā:			
Vidzemē	17	3448	7385
Kurzemē	3	211	391
K o p ā	47	5777	24770
Tai skaitā:			
Vidzemē	29	4655	19534
Kurzemē	11	448	2087
Latgalē	7	674	3149

Lielākie ādu ražošanas uzņēmumi atradās Rīgā (O. Vildenberg, Amerikas-Baltijas ādu fabrika), Liepājā (A/s-ba «Korona») un Daugavpilī (Griliches ādu rūpnīca).

Apavu fabrikas atradās galvenokārt Rīgā. Šās nozares lielākais uzņēmums bija Rīgas A/s-bas «Buffalo» ādu un apavu fabrika, kas nodarbināja 2000 strādnieku.

Taukvielu, ziepju un parfimerijas rūpniecības nozares strukturu rāda 21. tabula.

¹⁹ Igaunijas PSR CVVA Tartū, f. 558. apr. 1, l. 22. u. 75; Latvijas PSR CVA Rīgā, f. 104, apr. 1, l. 73; «Фабрично-заводские предприятия Российской империи», изд. 2-е, Ред. Ф. А. Шобер, Пг. 1914.

* Igaunijas PSR CVVA Tartū, f. 558. apr. 1, l. 75; PSRS CVVA Ļeningradā, f. 23. apr. 16. l. 64; Rīga kā Latvijas galvas pilsēta, Rīgā, 1932; «Фабрично-заводские предприятия Российской империи». Изд. 2-е, Ред. Ф. А. Шобер, Пг. 1914; «Фабрики и заводы всей России», Изд. Л. М. Фиш, Киев 1913.

**Latvijas taukvielu, ziepju un parfimerijas rūpniecības nozares struktūra
1913. gadā***

(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem).

Ražotņu № un nosaukums (pēc CSP klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rb.
671. Taukvielu (Rīgas kaulmiltu fabrika)	1	101	250
672. Ziepju un parfimerijas	11	438	2271
Tai skaitā:			
a) Ziepju fabrikas	8	212	1151
b) Parfimerijas fabrikas	3	226	1120
K o p ā	12	539	2521
Tai skaitā:			
Vidzemē	7	492	2262
Kurzemē	4	32	229
Latgalē	1	15	30

**Pārtikas un baudvielu rūpniecības nozares struktūra parādīta
22. tabulā.**

Latvijas pārtikas un baudvielu rūpniecības nozares struktūra 1913. gadā**
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem).

Ražotņu Nr. un nosaukums (pēc CSP klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rb.
680. Gaļas	11	284	1780
685. Pārejo piena produktu	3	157	1606
686. Augu eļļu	7	1278	23225
691.—692. Miltu un putraimu	51	795	11252
701. Makaronu	3	288	750
703. Cietes un sīrupa	8	118	398
705. Konditorejas	12	1244	2981

* Igaunijas PSR CVVA Tartū, f. 558. apr. 1. l. 22 un 75; Latvijas PSR CVA Rīgā, f. 104, apr. 1., l. 73; PSRS CVVA Ļeņingradā, f. 23, apr. 16, l. 64; Baltkrievijas PSR CVVA Mogiļevā, f. 1574, apr. 1. l. 190; Rīga kā Latvijas galvas pilsēta, Rīgā, 1932; «Фабрично-заводские предприятия Российской империи». Изд. 2-е, Ред. Ф. А. Шобер, Пг., 1914; «Фабрики и заводы всей России». Изд. Л. М. Фиш, Киев 1913.

** Igaunijas PSR CVVA Tartū, f. 558., apr. 1., l. 34,35,36 un 75; Latvijas PSR CVA Rīgā, f. 104, apr. 1., l. 73; PSRS CVVA Ļeņingradā, f. 23, apr. 16, l. 64 un 80; Baltkrievijas PSR CVVA Mogiļevā, f. 1574, apr. 1, l. 190; «Фабрично-заводские предприятия Российской империи». Изд. 2-е, Ред. Ф. А. Шобер, Пг. 1914; «Фабрики и заводы всей России». Изд. Л. М. Фиш, Киев 1913; «Статистические сведения по обрабатывающей фабрично-заводской промышленности Российской империи за 1908 год». Изд. М. Т. и П., Спб. 1912.

Turpinājums

Ražotņu № un nosaukums (pēc CSP klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbļ.
706. Konservu	17	1409	6666
712. Spirta	50	269	808
713. Degvīna (Alkohola dzērienu)	14	667	6752
715. Alus	70	1784	9319
716. Rauga	3	471	3257
717. Bezalkohola dzērienu	6	178	668
719. Tabakas un machorkas izstrād.	10	2163	7213
721. Sāls	3	36	133
724. Pārējās pārtikas rūpn. nozares	1	16	40
Kopā	269	11157	76848
Tai skaitā:			
Vidzemē	131	8007	45857
Kurzemē	107	2571	27750
Latgalē	31	579	3241

Nozares kopprodukcijā lielākais īpatsvars bija augu eļļu ražošanai, kas, lai gan nodarbināja tikai 11,4% no nozares strādniekiem, deva 30,2% no tās kopprodukcijas. Pēc strādnieku skaita pirmajā vietā (19,4% no strādnieku kopskaita) atradās tabakas un machorkas izstrādājumu ražotne, kas deva 9,4% no nozares kopprodukcijas.

Salīdzinājumos ņemams vērā, ka 1913. gadā: 1) nepilnīgi uztverta gaļas ražošana, piem., te ieskaitīta vienīgi Rīgas lopkautuve, lai gan tādi uzņēmumi bija visās lielākās pilsētās; 2) netika uzskaitīta zivju nozveja un pārstrādāšana; 3) nav uztverta margarīna ražotne, lai gan tādi uzņēmumi bija; 4) nav uztverta neviena maizes ceptuve; 5) nav uztverta sviesta ražošana, kas lielāko tiesu noritēja māj rūpniecības apstākļos;²⁰ 6) nav uztvertas saldētas.

Poligrafijas un kulturas priekšmetu rūpniecības nozares struktura parādīta 23. tabulā.

Šajā nozarē lielākais īpatsvars bija poligrafijas uzņēmumiem, kas nodarbināja 60,2% no nozares strādnieku kopskaita un deva 59,4% no tās kopprodukcijas. Šajā ražotnē ietilpst arī V. Pūša tēpu fabrika Rīgā (28 strādnieki, 80 tūkst. rbļ. produkcijas).

Kompleksās grupas «Pārējās rūpniecības nozares» struktura parādīta 24. tabulā.

²⁰ Latvijā 1913. gadā darbojās 79 kooperatīvas piensaimnieku sabiedrības (sk. Latviešu Konversācijas Vārdnīca, 16. sēj., Rīgā 1937.—1938., 32107. sleja).

**Latvijas Poligrafijas un kulturas priekšmetu rūpniecības nozares
struktūra 1913. gadā***

(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem).

Ražotņu Nr. un nosaukums (pēc CSP klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rubl.
731 Poligrafijas rūpn.	59	2500	3126
Tai skaitā:			
Vidzemē	41	1832	2483
Kurzemē	15	596	516
Latgalē	3	72	127
742. Muzikas instrumentu	3	432	457
743. Rasējamie un kancelejas piederumi un uzskates līdzekļi	8	847	1367
744. Mākslas un juvelieru izstr.	1	143	80
745. Rotaļlietas (Rīgā)	1	233	233
Kopā	72	4155	5263
Tai skaitā:			
Vidzemē	50	2932	4093
Kurzemē	19	1151	1043
Latgalē	3	72	127

Latvijas pārējo rūpniecības nozaru struktūra 1913. gadā**

(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem).

Ražotņu Nr. un nosaukums (pēc CSP klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rubl.
752. Īdensvadi	2	89	645
754. Pārējās rūpniecības nozares	41	6565	14272
Tai skaitā:			
Korķu fabrikas	9	3579	7473
Papirosu čauliņu fabr.	6	121	251

* Igaunijas PSR CVVA Tartū, f. 558, apr. 1., l. 22. un 75; Latvijas PSR CVA Rīgā, f. 104, apr. 1, l. 73; PSRS CVVA Ļeņingradā, f. 23, apr. 16, l. 64 un 80; Rīga kā Latvijas galvas pilsēta, Rīgā, 1930.; «Фабрично-заводские предприятия Российской империи». Изд. 2-е, Ред. Ф. А. Шобер, Пр. 1914; «Фабрики и заводы всей России». Изд. Л. М. Фиш, Киев 1913.

** Igaunijas PSR CVVA Tartū, f. 558, apr. 1., l. 22 un 75; Latvijas PSR CVA Rīgā, f. 104, apr. 1, l. 73; PSRS CVVA Ļeņingradā, f. 23., apr. 16, l. 64; «Фабрично-заводские предприятия Российской империи» Изд. 2-е, Ред. Ф. А. Шобер, Пр. 1914; «Фабрики и заводы всей России» Изд. Л. М. Фиш, Киев 1913.

Ražotņu № un nosaukums (pēc CSP klasifikācijas)	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
Kartonažas fabrikas	4	898	885
Ķīmiskās tīrītavas un krāsotavas	9	513	572
Vaska drānu fabr.	2	525	2100
Linoleja fabr. (Liepājā)	1	250	1500
Birstu, saru un spalvu fabr.	8	591	1228
Pārējie uzņēmumi	2	88	263
Kopā	43	6654	14917
No tiem izvietoti:			
Vidzemē	21	3833	7299
Kurzemē	9	2151	6069
Latgalē	13	670	1549

Pirmsrevolūcijas periodā Latvijā darbojās 2 ūdensvadi — Rīgā (70 strādnieku, 517 tūkst. rbj. produkcijas) un Daugavpilī (19 strādnieku un 128 tūkst. rbj. produkcijas).

Pirmā pasaules kara priekšvakarā Latvijā bija labi attīstīta korķu rūpniecība, kas bija izvietota sekojoši:

	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
Vidzemē (Rīgā)	5	2188	4737
Kurzemē (Liepājā un Jelgavā)	3	1211	2461
Latgalē (Līvānos)	1	180	275

Lielākie korķrūpniecības uzņēmumi bija A. Kriģmaņa korķu fabrika, Rīgā (1200 strādnieku, 3137 tūkst. rbj. produkcijas) un A/s-bas Vikanders un Larsons korķu fabrika, Liepājā (1035 strādnieki un 2135 tūkst. rbj. produkcijas).

Korķu rūpniecība deva 50,1% no šīs nozares (XIX) kopprodukcijas.

Produkcijas apjoma ziņā samērā liels īpatsvars bija vaska drānas fabrikām (Rīgā un Jelgavā) un Liepājas linoleju fabrikai, kā arī birstu, saru un spalvu fabrikām. No pēdējām 6 atradās Latgalē, kurās strādāja 393 strādnieki, kas ražoja produkciju par 1010 tūkst. rbj.

19. rūpniecības nozarē «Pārējās rūpniecības nozares» ietilpst arī ķīmiskās tīrītavas un krāsotavas. Par tām L. Starodubskis nepareizi raksta, it kā tās pirmsrevolūcijas statistika neesot uzskaitījusi.²¹ Tas nav pareizi. No mūsu rīcībā esošiem datiem redzams, ka fabriku inspekcijai 1913. gadā bija pakļautas, piemēram, A. Dancigera un J. Anspacha krāsotavas un ķīmiskās tīrītavas.²²

²¹ Л. В. Стародубский, Упадок фабрично-заводской промышленности, Рига, 1952, стр. 104—105.

²² Igaunijas PSR CVVA Tartū, f. 558., apr. 1., l. 75, l. 31.

3. LATVIJAS PSR REPUBLIKANISKĀS PAKĻAUTĪBAS PILSĒTU RŪPNIECĪBAS NOZARU STRUKTURA 1913. GADĀ.

Atsevišķā iedaļā autors grib parādīt Latvijas PSR republikaniskās pakļautības pilsētu — Rīgas, Liepājas, Jelgavas, Daugavpils, Ventspils un Rēzeknes — rūpniecības nozaru strukturu 1913. gadā. To darīt autoru sevišķi mudina apstākļi, ka par šo pilsētu pirmsrevolūcijas rūpniecību statistiskie dati vai nu nemaz nav publicēti, vai arī publicētie dati ir nepilnīgi un nepareizi. Sevišķi tas sakāms par Rīgas pilsētas pirmsrevolūcijas rūpniecību.

Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Ekonomikas Instituta ekonomiskās ģeografijas apcerējumā, ko izdevusi LPSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, rakstīts, ka 1913. gadā Rīgā bijis vairāk nekā 76 tūkstoš rūpniecības strādnieku.²³ Arī L. Starodubskis, tās pašas izdevniecības kādā citā izdevumā, raksta, ka Rīgas rūpniecības 323 uzņēmumos pilsētas pirmsrevolūcijas robežās 1913. gadā strādājuši 76 280 strādnieki,²⁴ turpretim Rīgas pilsētas 1938. gada robežās 1913. gadā 367 rūpniecības uzņēmumos, kas nodarbinājuši 16 un vairāk strādnieku, 1913. gadā strādāja 87 544 strādnieki.²⁵

Pēc autora sakopotiem datiem Rīgas pilsētas rūpniecību, rēķinot 1957. gada robežās, raksturo sekojoši rādītāji:

Uzņēmumu grupa	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbļ.
Līdz 4 strādnieki	21	79	144
No 5—15 strādnieki	79	810	2129
16 un vairāk strādnieku	413	98 883	29 9943
К о п ā . . .	513	99 772	302 216

Lai Rīgas pilsētas rūpniecības struktūras datus varētu salīdzināt ar pārējo pilsētu un rajonu datiem, Rīgas rūpniecības nozaru struktūra pētīta uzņēmumiem, kas nodarbināja 5 un vairāk strādnieku. Rīgas pilsētas rūpniecības struktūra 1913. gadā parādīta 25. tabulā (skat. 45. lpp.).

No 25. tabulas datiem redzams, ka arī Rīgas rūpniecībā, kā pēc strādnieku skaita, tā pēc produkcijas apjoma, pirmajā vietā

²³ Латвийская ССР. Очерки экономической географии. Под ред. Я. Ф. Бумбера и П. М. Аламшневa, изд. Академии Наук Латв. ССР, Рига 1956, стр. 81.

²⁴ Л. В. Стародубский. Упадок фабрично-заводской промышленности в буржуазной Латвии. Изд. Академии Наук Латв. ССР, Рига 1952 стр. 48.

²⁵ Л. В. Стародубский. Упадок фабрично-заводской промышленности в буржуазной Латвии. Изд. Академии Наук Латв. ССР, Рига 1952, стр 49 и 109.

Rīgas pilsētas rūpniecības nozaru struktūra 1913. gadā*
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem Rīgas 1957. g. robežās).

Rūpniecības nozares (pēc CSP klasifikācijas)	Absolutie skaitļi			Īpatsvars Rīgas rūpniecībā			Īpatsvars Lat- vijas rūpniecībā	
	uzņēm. skaits	strādņ. skaits	produkcija 1000 rbl.	no uzp. skaita	no strādņ. skaita	no produk- cijas	no strādņ. skaita	no produk- cijas
I. Energijas	2	284	1599	0,41	0,29	0,53	73,19	75,64
II. Kurināmā	3	550	2887	0,61	0,55	0,96	93,70	91,59
III.—V. Metalurģija un metalap- strāde	134	33957	83653	27,24	34,06	27,69	77,78	80,67
VI. Ķīmijas	29	2542	16012	5,89	2,55	5,30	86,55	80,33
VII. Gumijas un asbesta	3	15192	59452	0,61	15,24	19,68	100,00	100,00
VIII. Nerūdās iz- rakteņu	3	144	237	0,61	0,15	0,08	100,00	100,00
IX. Būvmateria- lu	12	1539	4343	2,44	1,54	1,44	15,50	45,09
X. Stikla, por- celana un fa- jansa	11	4390	3691	2,24	4,40	1,22	77,78	73,41
XI. Kokapstrā- des	70	8385	20588	14,23	8,41	6,81	64,11	74,51
XII. Papīra	9	1071	2554	1,83	1,07	0,85	27,31	26,83
XIII. Tekstilrūp- niecība	26	12156	29900	5,28	12,19	9,90	88,36	92,87
XIV. Sūšanas	5	188	251	1,02	0,19	0,08	100,00	100,00
XV. Ādu, kažok- ādu un apa- vu	29	4655	19534	5,89	4,67	6,47	80,75	78,86
XVI. Taukvielu, ziepju un parfimerijas	7	492	2262	1,42	0,49	0,75	91,28	89,73
XVII. Pārtikas un baudvielu	81	7423	43758	16,46	7,45	14,48	66,53	56,94
XVIII. Poligrafi- jas un kulturas pr.	47	2892	4052	9,55	2,90	1,34	69,60	76,99
XIX. Pārējās rūpn. noza- res	21	3833	7299	4,27	3,85	2,42	57,60	48,93
Kopā	492	99693	302072	100,00	100,00	100,00	72,40	76,06

atradās metalurģija un metalapstrāde. Šīs nozares īpatsvars Lat-
vijas 1913. gada rūpniecībā pēc strādnieku skaita bija 77,78% un
pēc produkcijas apjoma — 80,67%. Otrajā vietā, kā pēc strādnieku

* Tabulas datu avotu uzskaitījumu skat. šā raksta ievaddaļā.

skaita, tā produkcijas apjoma, atradās gumijas rūpniecība (asbesta rūpniecības uzņēmumu Latvijā nemaz nebija). Pēc strādnieku skaita III vietā atradās tekstilrūpniecība (12,19⁰/o), IV vietā — kokapstrādes rūpniecība (8,41⁰/o), V vietā — pārtikas un baudvielu rūpniecība (7,45⁰/o) un VI vietā — ādu, kažokādu un apavu rūpniecība (4,67⁰/o). Turpretim pēc produkcijas apjoma III vietā atradās pārtikas un baudvielu rūpniecība (14,48⁰/o, IV vietā — tekstilrūpniecība (9,90⁰/o), V vietā — kokapstrādes rūpniecība (6,81⁰/o) un VI vietā — ādu, kažokādu un apavu rūpniecība (6,47⁰/o).

Arī par Rīgas rūpniecības īpatsvaru visā Latvijas rūpniecībā 1913. gadā publicēti nepareizi dati. Piemēram, pieminētajā ekonomiskās ģeografijas apcerējumā «Latvijas PSR» teikts, ka Rīgas rūpniecība devusi $\frac{2}{3}$ no visas Latvijas rūpniecības produkcijas.²⁶ Turpretim no 25. tabulas datiem redzams, ka Rīgas pilsētas rūpniecības (uzņēmumu ar 5 un vairāk strādniekiem) īpatsvars visā Latvijas rūpniecībā 1913. gadā bija 72,40⁰/o no strādnieku kopskaita un 76,06⁰/o no kopprodukcijas. Ja ņemam lielākos uzņēmumus, proti, uzņēmumus, kas nodarbināja 16 un vairāk strādnieku, tad Rīgas rūpniecības īpatsvars Latvijas rūpniecībā ir nedaudz lielāks: no strādnieku kopskaita tas sastāda 73,5⁰/o un no kopprodukcijas — 77,2⁰/o.

No 25. tabulas datiem redzams, ka 1913. gadā Rīgā bija koncentrēta visa Latvijas gumijas rūpniecība, nerūdas izrakteņu apstrāde un šūšanas rūpniecība. Viszemākais īpatsvars Latvijas rūpniecībā pēc strādnieku skaita bija Rīgas būvmateriālu rūpniecībai (15,50⁰/o), turpretim šās nozares īpatsvars pēc produkcijas apjoma sastādīja 45,09⁰/o. Tas izskaidrojams ar ievērojami augstāko, nekā pārējos šās nozares uzņēmumos, strādnieku vidējo izstrādi Rīgas cementa fabrikā, kas viena pati deva 25,0⁰/o no šās nozares kopprodukcijas.

Sajā iedaļā neapskatīsim Rīgas rūpniecības nozaru ražotņu sastāvu, jo zināmi norādījumi par to atrodami 2. iedaļā, kā arī manā 1957. gada martā ZA Vēstīs publicētajā rakstā.²⁷

Liepājas rūpniecības nozaru struktūra parādīta 26. tabulā.

Liepājas rūpniecības īpatsvars Latvijas rūpniecībā 1913. gadā bija: no uzņēmumu kopskaita 5,98⁰/o, no strādnieku kopskaita — 8,30⁰/o un no kopprodukcijas — 11,52⁰/o.²⁸ No 26. tabulas redzams, ka Liepājas rūpniecībā 1913. gadā pēc strādnieku skaita I vietā

²⁶ Латвийская ССР. Очерки экономической географии. Изд. Академии Наук Латв. ССР, Рига 1956, стр. 81.

²⁷ К. Я. Берзинь. Промышленный уровень Латвии накануне первой мировой войны. Известия Академии Наук Латв. ССР № 3 (116) 1957 г., стр. 21.

²⁸ Šie rādītāji aprēķināti, izejot no Latvijas PSR teritorijā (1957. gada robežās) 1913. gadā izvietotiem 1104 rūpniecības uzņēmumiem, kuros strādāja 137 705 strādnieki un ražoja produkciju par 397 159 tūkst. rubļu.

Liepājas rūpniecības nozaru struktūra 1913. gadā*
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem).

Rūpniecības nozares (pēc CSP klasifikācijas)	Absolutie skaitļi			Procentos		
	uzņēmumu skaits	strādņ. skaits	produkcija 1000 rubļ.	no uzņēmumu skaita	no strādņ. skaita	no produkcijas
I. Enerģijas	1	60	300	1,52	0,52	0,67
II. Kurināmā	1	25	180	1,52	0,22	0,40
III.—V. Metalurģija un metalapstrāde	18	6565	15282	27,27	57,42	33,98
VI. Ķīmijas	2	320	3600	3,03	2,80	8,00
IX. Būvmateriālu	1	15	15	1,51	0,13	0,03
X. Stikla, porcelāna un fajansā	1	40	32	1,51	0,35	0,07
XI. Kokapstrāde	11	786	1349	16,67	6,88	3,00
XII. Papīra	5	316	429	7,58	2,76	0,95
XV. Ādu, kažokādu un apavu	2	293	1600	3,03	2,56	3,56
XVII. Pārtikas un baudvielu	10	1085	17863	15,15	9,49	39,72
XVIII. Poligrāfijas un kult. pr.	8	382	324	12,12	3,34	0,72
XIX. Pārējās rūpn. nozares	6	1547	4000	9,09	13,53	8,90
K o p ā	66	11434	44974	100,00	100,00	100,00

atradās metalurģijas un metalapstrādes nozare (57,42%), II vietā — pārējās rūpniecības nozares (13,53%), III vietā — pārtikas un baudvielu rūpniecības nozare (9,49%), IV vietā — kokapstrādes nozare (6,88%) un V vietā — poligrāfijas un kultūras priekšmetu nozare (3,34%). Turpretim pēc produkcijas apjoma vietas sadalījās nedaudz citādāk: I vietā atradās pārtikas un baudvielu rūpniecība (39,72%), II vietā — metalurģija un metalapstrāde (33,98%), III vietā pārējās rūpniecības nozares (8,90%), IV vietā — ķīmijas rūpniecība (8,0%) un V vietā — ādu, kažokādu un apavu rūpniecība (3,56%). Pārtikas un baudvielu rūpniecības augstais īpatsvars izskaidrojams ar sevišķi augsto strādnieku izstrādi Liepājas (bij. Kīlera) eļļas spiestuves akciju sabiedrības rūpniecībā, kur 500 strādnieki ražojusi produkciju par 11940 tūkst. rubļ.²⁹ Ka strādnieku izstrāde Kurzemes eļļas spiestuvēs bijusi augsta, rāda 1913. gada rūpniecības appētījuma dati. No tiem redzams, ka Kurzemes eļļas spiestuvēs 1912. gadā 522 strādnieki ražojusi produkciju par 11058 tūkst. rubļ.³⁰

* Tabulas datu avotu uzskaitījumu skat. šā raksta ievaddaļā.

²⁹ «Фабрично-заводские предприятия Российской империи». Изд. 2-е, Ред. Ф. А. Шобер. Пг., У Д 3093.

³⁰ «Фабрично-заводская промышленность Европейской России в 1910—1912 гг. Вып. 1. Обработка пищевых и вкусовых веществ. Пг. 1914, стр. 22—28 и 47.

Liepājas lielākie rūpniecības uzņēmumi 1913. gadā bija sekojoši:

	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbj.
Liepājas kara ostas darbnīcas ³¹	2500	5000
Metalurģisko, mehānisko un kuģu būves A/s-ba, bij. Bekers un Ko ³²	1900	6000
Mašīnbūv. uzņēmums «Vezuvs», bij. Bekers un Ko	449	898
A/s-ba «Plutons» čugunlietuve un mehāniskā rūpnīca	300	1000
Liepājas dzelzceļu remontdarbnīcas	500	580
A/s-ba «Vikanders un Larsons» korķu fabrika	1035	2135
A/s-bas «Korona» Liepājas ādu fabrika	143	1300
A/s-ba Liepājas eļļas spiestuve, bij. Kīlera	500	11940
D. Marriota un A. Zeligmaņa gaļas konservu fabrika	187	3000
A/s-bas «V. A. Lapšins» sērskābes fabrika «Vulkans»	400	536
A/s-bas Liepājas krāsu fabrikas anilīna krāsu fabrika	125	1600

Kā no 26. tabulas redzams, Liepājā 1913. gadā nemaz nebija VII, VIII, XIII, XIV un XVI nozaru uzņēmumu.

Jelgavas rūpniecības nozaru struktūra parādīta 27. tabulā (skat. 49. lpp.).

Jelgavas rūpniecības īpatsvars Latvijā 1913. gadā bija: no uzņēmumu kopskaita 4,44%, no strādnieku kopskaita — 2,84% un no kopprodukcijas — 2,79%.

No 27. tabulas redzams, ka Jelgavā 1913. gadā nemaz nebija I, VI, VII, VIII, XII, XIV rūpniecības nozaru uzņēmumu.

Jelgavas rūpniecībā 1913. gadā pēc strādnieku skaita I vietā atradās metalurģija un metalapstrāde (31,24%), II vietā tekstilrūpniecība (līnu vērpšanas) (20,85%), III vietā — pārtikas un baudvielu rūpniecība (g. k. dzirnavas) (15,58%), IV vietā — pārējās rūpniecības nozare (10,72%) un V vietā — kokapstrādes nozare (10,05%).

Turpretim pēc produkcijas apjoma vietu kārtība bija citāda: I vietā atradās pārtikas un baudvielu rūpniecība (39,83%),

³¹ Liepājas kara ostas darbnīcu strādnieku skaits ņemts no L. Starodub-ska grāmatas: Л. В. Стародубский. Упадок фабрично-заводской промышленности в буржуазной Латвии. Рига 1952, стр. 50. Produkcijas apjoms aprēķināts, izejot no strādnieka vidējās izstrādes (2,0 tūkst. rbj.) pēc 1908. gada rūpniecības aprēķinājuma datiem (Skat. «Статистические сведения по обрабатывающей фабрично-заводской промышленности за 1908 год.», часть II, СПб 1912, стр. 204—205).

³² Фабрично-заводские предприятия Российской империи. Изд. 2-е. Ред. Ф. А. Шобер, Пг. 1914, У Б 264.

II vietā — metalurģija un metalapstrāde (20,81%), III vietā — pārējās rūpniecības nozare, IV vietā — tekstilrūpniecība un V vietā — kokapstrādes nozare (4,08%). Pārtikas un baudvielu rūpniecību pēc produkcijas apjoma I vietā izvirzīja samērā augstā izstrāde miltu rūpniecībā (dzirnavās) un šokolades un konfekšu fabrikā.

27. tabula

Jelgavas rūpniecības nozaru struktūra 1913. gadā*
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem).

Rūpniecības nozares (pēc CSP klasifikācijas)	Absolutie skaitļi			Procentos		
	uzņēmumu skaits	strādņ. skaits	produkcija 1000 rb.	no uzņēm. skaita	no strādņ. skaita	no produkcijas
II. Kurināmā	1	12	85	2,04	0,31	0,77
III.—V. Metalurģija un metalapstrāde	8	1221	2304	16,33	31,24	20,81
IX. Būvmateriāli	2	115	104	4,08	2,94	0,94
X. Stikla, porcelāna un fajansa	1	56	45	2,04	1,43	0,41
XI. Kokapstrādes	8	393	452	16,33	10,05	4,08
XIII. Tekstilrūpniecība	4	815	1130	8,16	20,85	10,21
XV. Ādu, kažokādu un apavu	1	40	240	2,04	1,02	2,17
XVI. Taukvielu, ziepju un parfimerijas	2	20	205	4,08	0,51	1,85
XVII. Pārtikas un baudvielu	14	609	4409	28,57	15,58	39,83
XVIII. Poligrāfijas un kult. pr.	6	209	229	12,25	5,35	2,07
XIX. Pārējās rūpn. nozares	2	419	1866	4,08	10,72	16,86
Kopā	49	3909	11069	100,00	100,00	100,00

Jelgavas lielākie rūpniecības uzņēmumi bija:

	Strādnieku skaits	Produkcija
L. Kramera un dēlu atslēgu fabrika	820	1640
Vestermana un Deringa līnu vērpstuve (2 uzņēmumi)	450	600
Gutton-Halla un Adisona līnu vērpstuve	350	500
A/s-ba bij. M. Grebners vasku drānas un cepuru fabrika	375	1800
A/s-bas Lankovskis un Likops šokolades un konfekšu fabrika	158	400
A/s-bas Lankovskis un Likops konservu fabrika	170	425
E. un A. Eilenbergu dzirnavas	65	1150

* Tabulas datu avotu uzskaitījumu skat. šā raksta ievaddaļā.

Jelgavā atradās vienīgā Latvijā Lankovska un Likopa tintes fabrika (30 strādnieki, 65 tūkst. rbj. produkcijas).

Daugavpils rūpniecības nozaru struktūra parādīta 28. tabulā.

28. tabula

Daugavpils rūpniecības nozaru struktūra 1913. gadā*
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem).

Rūpniecības nozares (pēc CSP klasifikācijas)	Absolutes skaitļos			Procentos		
	uzņēmumu skaits	strādnieku skaits	produkcija 1000 rbj.	no uzņēm. skaita	no strādņ. skaita	no pro- dukcijas
I. Enerģijas	1	39	195	2,13	1,09	2,41
III.—V. Metalurģija un metal- apstrāde	7	1168	1435	14,89	32,51	17,74
IX. Būvmateriālu	1	28	22	2,13	0,78	0,27
X. Stikla, porcelāna un fa- jansa	1	180	180	2,13	5,01	2,23
XI. Kokapstrādes	10	1075	1767	21,28	29,92	21,85
XIII. Tekstilrūpniecība	1	25	25	2,13	0,69	0,31
XV. Ādu, kažokādu un apavu	2	405	2360	4,25	11,27	29,18
XVI. Taukvielu, ziepju un par- fimerijas	1	15	30	2,13	0,42	0,37
XVII. Pārtikas un baudvielu	11	336	1297	23,40	9,35	16,04
XVIII. Poligrāfijas un kult. pr.	3	72	127	6,38	2,00	1,57
XIX. Pārējās rūpn. nozares	9	250	649	19,15	6,96	8,03
Kopā	47	3593	8087	100,00	100,00	100,00

Jelgavas rūpniecības īpatsvars Latvijas rūpniecībā 1913. gadā bija: no uzņēmumu kopskaita 4,26%, no strādnieku kopskaita — 2,61% un no kopprodukcijas — 2,04%.

No 28. tabulas redzams, ka Daugavpilī 1913. gadā nemaz nebija II, VI, VII, VIII, XII un XIV rūpniecības nozaru uzņēmumu.

Daugavpils rūpniecībā 1913. gadā pēc strādnieku skaita I vietā atradās metalurģija un metalapstrāde (32,51%), II vietā — kokapstrādes nozare (29,92%), III vietā — ādu, kažokādu un apavu nozare (11,27%), IV vietā — pārtikas un baudvielu rūpniecība (9,35%) un V vietā — pārējās rūpniecības nozare (6,96%). Turpretim pēc produkcijas apjoma I vietā atradās ādu, kažokādu un apavu nozare (29,18%), II vietā — kokapstrāde (21,85%), III vietā — metalurģija un metalapstrāde (17,74%), IV vietā — pārtikas un baudvielu rūpniecība (16,04%) un V vietā — pārējās rūpniecības nozares (8,03%).

* Tabulas datu avotu uzskaitījumu skat. šā raksta ievaddaļā.

Svarīgākie Daugavpils rūpniecības uzņēmumi bija:

	Strādnieku skaits	Produkcija 1000 rbļ.
A/s-bas «V. A. Lapšins» sērskociņu fabrika «Dvina»	450	801
B. A. Leizerovska tabakas un machorkas fabrika	100	220
Grilichesas ādu fabrika	300	2000
S. Valdenberga ādu fabrika	105	360
H. Hurina saru rūpn. uzņ.	185	500
Tagera un Ko matu vērpjuve	100	350
Daugavpils stikla fabrika	180	180
I. M. Reiseras skrošu fabrika	15	150
Daugavpils dz.-c. remonta darbnīcas	900	900
Brāļu Natansonu pogu fabrika	115	184
Segala (bij. Kovarska) kokzāģētava	158	250
S. J. Zaksa kokzāģētava A/s-ba «Dvina»	120	280

Ventspils rūpniecības struktūra parādīta 29. tabulā.

29. tabula

Ventspils pilsētas rūpniecības nozaru struktūra 1913. gadā (uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem).

Rūpniecības nozāres (pēc CSP klasifikācijas)	Absolutie skaitļi			Procentos	
	uzņēmumu skaits	strādņ. skaits	produkcija 1000 rbļ.	no strādņ. skaita	no produkcijas
I. Enerģijas	1	5	20	1,40	5,15
III.—V. Metalurģija un metalapstrāde	1	80	80	22,35	20,62
XI. Kokapstrāde	3	238	227	66,48	58,51
XIII. Tekstilrūpniecība	1	10	20	2,79	5,15
XVII. Pārtikas un baudvielu	1	5	25	1,40	6,45
XVIII. Poligrāfijas un kult. pr.	1	20	16	5,58	4,12
Kopā	8	358	388	100,00	100,00

Ventspilī 1913. gadā darbojās tikai sešu rūpniecības nozaru 8 uzņēmumi.

Pirmajā vietā, kā pēc strādnieku skaita, tā produkcijas apjoma, atradās kokapstrādes nozare. Ventspils lielākais rūpniecības uzņēmums bija dzelzceļu darbnīcas (80 strādnieki, 80 tūkst. rbļ. produkcijas).

Ventspils rūpniecības īpatsvars Latvijas rūpniecībā 1913. gadā bija: no uzņēmumu kopskaita 0,72%, no strādnieku kopskaita — 0,26% un no kopprodukcijas — 0,10%.

Rēzeknes rūpniecības nozaru struktūra parādīta 30. tabulā.

Rēzeknē 1913. gadā rūpniecība bija vāji attīstīta. No 30. tabulas redzams, ka darbojās pavisam tikai 4 rūpniecības uzņēmumi.

Rēzeknes rūpniecības nozaru struktūra 1913. gadā
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem).

Rūpniecības nozares (pēc CSP klasifikācijas)	Absolutie skaitļi			Procentos	
	uzņēm. skatls	strādņ. skatls	produkcija 1000 rb.	no strādņ. skaita	no pro- dukcijas
XIII. Tekstilrūpniecība . . .	1	25	20	21,01	3,39
XVII. Pārtikas un baudvielu .	2	64	470	53,78	79,66
XIX. Pārējās rūpn. nozares .	1	30	100	25,21	16,95
Kopā . . .	4	119	590	100,00	100,00

Rēzeknes rūpniecības īpatsvars Latvijas rūpniecībā 1913. gadā bija: no uzņēmumu kopskaita 0,36%, no strādnieku kopskaita — 0,09% un no kopprodukcijas — 0,15%.

Dati par pārējo Latvijas pilsētu rūpniecību sakopoti šā raksta 2. tabulā.

**4. LATVIJAS PSR ADMINISTRATIVO RAJONU RŪPNIČĪBAS
STRUKTŪRA 1913. GADĀ**

Ziņas par Latvijas PSR administratīvo rajonu rūpniecību sniegtas šā raksta 1. iedaļā (sk. 6. tabulu).

Sajā iedaļā gribam kopsavilkuma veidā parādīt visu Latvijas PSR administratīvo rajonu rūpniecības nozaru struktūru, kas parādīta 31. tabulā.

No 31. tabulas redzams, ka Latvijas PSR administratīvajos rajonos (1957. gada robežās) 1913. gadā nemaz nebija I, II, VII, VIII un XIV rūpniecības nozaru uzņēmumu.

Administratīvo rajonu rūpniecībā 1913. gadā pēc strādnieku skaita I vietā atradās būvmateriālu rūpniecība (44,26%), II vietā — papīra rūpniecība (13,63%), III vietā — kokapstrāde (11,84%), IV vietā — pārtikas un baudvielu rūpniecība (8,79%) un V vietā — stikla, porcelāna un fajansa rūpniecība (5,26%). Turpretī pēc produkcijas apjoma I vietā atradās pārtikas un baudvielu rūpniecība (30,11%), II vietā — papīra rūpniecība (21,80%), III vietā — būvmateriālu rūpniecība (17,17%), IV vietā — kokapstrāde (10,83%) un V vietā — tekstilrūpniecība (3,67%).

Latvijas PSR administratīvo rajonu rūpniecības īpatsvars visa Latvijas rūpniecībā 1913. gadā bija niecīgs: no strādnieku kopskaita tas sastādīja 13,50% un no kopprodukcijas 7,54%.³³

³³ Šie īpatsvara rādītāji nedaudz atšķiras no 7. tabulā sakopotiem, tādēļ ka aprēķinos pieņemts, ka visi uzņēmumi, kuru precīza atrašanās vieta nav zināma, ir atradušies rajonos.

**Latvijas PSR administratīvo rajonu un rajonos nesadalītās rūpniecības
nozaru struktūra 1913. gadā***
(uzņēmumi ar 5 un vairāk strādniekiem).

Rūpniecības nozares (pēc CSP klasifikācijas)	Absolutie skaitļi			Īpatsvars admin. rajonu rūpniecībā			Īpatsvars Latvijas rūpniec.	
	uzņēm. skaits	strādņ. skaits	produkc. apjoms 1000 rbj	no uzņēm. skaita	no strādņ. skaita	no produk- cijas	no strādņ. skaita	no pro- dukcijas
III.—V. Metalurģija un metal- apstrāde . . .	14	667	944	3,20	3,59	3,15	1,53	0,91
VI. Ķīmijas . . .	2	75	320	0,46	0,40	1,07	2,55	1,61
IX. Būvmate- riālu . . .	136	8231	5147	31,05	44,26	17,17	82,91	53,44
X. Stikla, por- celana un fajansa . . .	8	978	1080	1,83	5,26	3,60	17,33	21,48
XI. Kokapstrā- des . . .	51	2202	3246	11,64	11,84	10,83	16,84	11,75
XII. Papīra . . .	19	2534	6537	4,34	13,63	21,80	64,63	68,67
XIII. Tekstilrū- pniecība . . .	32	726	1101	7,30	3,90	3,67	5,28	3,42
XV. Ādu, kažok- ādu un apavu . . .	13	384	1036	2,97	2,06	3,46	6,65	4,18
XVI. Taukvielu, ziepju un parfimeri- jas . . .	2	12	24	0,46	0,06	0,08	2,23	0,95
XVII. Pārtikas un baudvielu . . .	150	1635	9026	34,24	8,79	30,11	14,65	11,74
XVIII. Poligrafi- jas un kul- tūras pr. . .	7	580	515	1,60	3,12	1,72	13,96	9,78
XIX. Pārējās rūpn. noza- res . . .	4	575	1003	0,91	3,09	3,34	8,64	6,72
Kopā . . .	438	18599	29979	100,00	100,00	100,00	13,50	7,54
Tai skaitā:								
Nesadalīti (nezinā- ma atraš. vieta) . . .	41	421	652	9,36	2,27	2,17	0,30	0,16

* Tabulas datu avoti uzskaitīti šā raksta ievaddaļā. Tabulas dati par ra-
jonu rūpniecības īpatsvaru Latvijas rūpniecībā pilnīgi nesaskan ar 7. tabulas
datiem, tādēļ, ka 31. tabulā, aprēķinot rajonu rūpniecības īpatsvaru Latvijas
rūpniecībā, nav izslēgti uzņēmumi, kuru precīza atrašanās vieta nebija zināma.
Pieņemts, ka šie uzņēmumi atradušies rajonos.

Pasn. F. Aleksandere

AGRARIS JAUTĀJUMS LATVIEŠU NOVADĀ 19. G. S. BEIGĀS UN 20. G. S. SĀKUMĀ

1. LATVIEŠU NOVADA EKONOMISKĀS ATTĪSTĪBAS VISPĀRĒJS RAKSTUROJUMS 19. G. S. BEIGĀS UN 20. G. S. SĀKUMĀ

Izejas punkts agrarā jautājuma analīzei Latviešu novadā¹ 19. g. s. beigās un 20. g. s. sākumā ir tie konkrētie ekonomiskās attīstības apstākļi, kas pastāvēja minētajā laikā šajā cariskās Krievijas rietumu nomalē.

Kapitalisms Latviešu novadā 19. g. s. beigās bija sasniedzis augstāku attīstības pakāpi nekā daudzās citās Krievijas guberņās. Par to liecina pilsētu iedzīvotāju īpatnējais svars kopējā iedzīvotāju skaitā. Pēc 1897. gada skaitīšanas datiem Latviešu novada pilsētās dzīvoja 28,5%, kamēr cariskajā Krievijā vidēji tikai 12,8%. Ja līdz 19. g. s. vidum Latviešu novada rūpniecībai bija vēl feodāls raksturs, ko noteica amatniecības un mājārūpniecības pārsvars, ar cunftēm un ģildēm, tad 19. g. s. pēdējā ceturksnī, it īpaši 90-ajos gados, Latviešu novadā norisinājās strauja kapitalistiskās lielrūpniecības attīstība.

Strauji rūpniecības attīstības tempi bija Latviešu novadā lielākajā pilsētā — Rīgā. Par to liecina rūpniecības produkcijas un strādnieku skaita ievērojams pieaugums.

Ja 1879. gadā Rīgā fabriku inspekcijai pakļautajos rūpniecības uzņēmumos strādāja 19 094 strādnieki, tad 1900. gadā jau 47 000 strādnieki. Rūpniecības produkcijas kopvērtība šajos uzņēmumos 1900. gadā bija 87,8 milj. rubļu, pret 16,3 milj. rubļu 1874. gadā. 26 gadu laikā Rīgas rūpniecības produkcijas vērtība bija pieaugusi vairāk nekā piekārtīgi.

Visās Latviešu novada fabriku inspekcijai pakļautajās 478 fabrikās 1900. g. bija nodarbināti 62 000 strādnieku, bet 1906. gadā strādnieku skaits jau sasniedza 68 580 (Vidzemē bija 54 526, Kurzemē — 14 054 strādnieku). Šie dati nav pilnīgi, jo te nav

---

¹ Rakstā apskatīts tikai Latviešu novads — Kurzemes guberņa un Vidzemes guberņas latviešu apdzīvotā daļa (t. i., 4 apriņķi — Rīgas, Cēsu, Valmieras un Valkas).

ieskaitīti būvstrādnieki, dzelzceļnieki (ap 10 000 cilvēku), amatniecības un sīko uzņēmumu strādnieki.

Līdz ar kapitalisma attīstību Latviešu novadā 19. g. s. pēdējā ceturksnī mainījās arī tās rūpniecības struktūra.

Degvīna un alus darinātavas, kaļķu un ķieģeļu fabrikas, kas attīstījās muižās un apkalpoja galvenokārt vietējo patēriņu, zaudēja savu kādreiz vadošo lomu. To vietā izvirzījās mašīnbūvniecība, gumijas, ķīmijas un tekstilrūpniecība.

Latviešu novada fabrikas ražoja plašajiem Krievijas tirgiem dzelzceļu vagonus, kuģus, motorus, turbīnas, tvaika mašīnas, iekārtas kokrūpniecībai, ādas, papīra un pārtikas rūpniecībai.

1900. gadā Latviešu novadā darbojās tādi lieli rūpniecības uzņēmumi kā gumijas fabrika «Provodņiks» ar 2755 strādniekiem, Krievijas-Baltijas vagonu fabrika ar 4090 strādniekiem, Rīgas vagonbūvniecības rūpnīca «Fenikss» ar 2595 strādniekiem, elektrotehniskā rūpnīca «Union» ar 500 strādniekiem, linu un dzūtes fabrika ar 1241 strādnieku, Kuzņecova porcelāna fabrika ar 1960 strādniekiem, Liepājas mašīnbūvniecības rūpnīca «Bekker un Šereševskis» (tag. «Sarkanais Metalurģs»), G. Aula lauksaimniecības mašīnu fabrika, L. Jekabsona apavu fabrika, A. Rutenberga ķīmiskā rūpnīca, kokvilnas vērptuve — akciju sabiedrība «Rīgas kokvilnas vērptuves manufaktura Strazdmuižā» ar 620 strādniekiem u. c.¹

Rūpniecības attīstība Latviešu novadā bija straujāka nekā daudzās citās Krievijas guberņās, lai gan svarīgākās rūpniecības nozares (metāl rūpniecība, ķīmiskā rūpniecība) pamatojās uz ievestajām izejvielām. Kapitalistiskās rūpniecības strauju attīstību Latviešu novadā veicināja vairāki faktori: izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis Baltijas jūras piekrastē, rūpnieciskā protekcionisma politika, kā arī lētais darba spēks un samērā augstais strādnieku kultūras līmenis.

Ģeogrāfiskais stāvoklis savu nozīmi ieguva tāpēc, ka Latviešu novads un tā ostas atradās uz Krievijas ārējās tirdzniecības rietumu maģistrales. Isākais jūras ceļš no Krievijas uz Rietumeiropu gāja caur Latviešu novada ostām: Rīgu, Liepāju un Ventpili. Palielinoties Krievijas ārējai tirdzniecībai ar Rietumeiropas valstīm, strauji pieauga Rīgas, Liepājas un pa daļai arī Ventpils jūras ostu nozīme Krievijas ārējā, it īpaši eksporta tirdzniecībā.

Periodā no 1891.—1895. g. caur Rīgas ostu gāja preces vidēji gadā (imports un eksports) par 77,1 milj. rbļ.; 1896.—1900. g. par 123,4 milj. rbļ.; 1901.—1905. g. jau par 195,8 milj. rubļ.²

¹ Dati par strādnieku skaitu Rīgas fabrikās un rūpnīcās attiecās uz 1900. g. un ņemti no prof. K. Bērziņa raksta «Промышленный уровень Латвии накануне первой мировой войны.», LPSR ZA Vēstis, Nr. 3, 1957. g. 21. lpp.

² Latvijas PSR Vēsture, 2. sēj., LPSR ZA izdevn., Rīgā, 1955. g., 123. lpp.

Caur visām Latviešu novada ostām 1904.—1905. gadā tika realizēts 20% no visa Krievijas importa un 22,3% no eksporta.

Caur Latviešu novada ostām eksportēja galvenokārt Krievijas lauksaimniecības produktus: linus, kaņepes, labību, kā arī kokmateriālus. No ārzemēm caur šīm ostām importēja mašīnas, akmeņogles, dzelzi, pusfabrikatus u. c. preces.

Lielākā daļa Krievijas labības eksporta gāja caur Latviešu novada ostām, kas bija apgādātas ar elevatoriem labāk kā Krievijas dienvidu ostas.

Rīgas osta bija lielākā linu eksportista pasaule; caur to gāja puse Krievijas linu eksporta. Ventspils osta, kurā bija labi iekārtotas saldētavas, bija galvenā Krievijas sviesta eksportista. Caur Rīgas un Liepājas ostām gāja 40% no Krievijas ādas eksporta. Rīga bija pirmā kokmateriālu eksportista pasaule.

Liela nozīme Rīgas ostas attīstībā bija Daugavai, pa kuru no citām Krievijas guberņām lielos daudzumos pludināja kokmateriālus.

Sakarā ar Latviešu novada ostu nozīmes pieaugumu Krievijas ārējā tirdzniecībā attīstījās arī dzelzceļu celtniecība. Dzelzceļu līnijas savienoja Rīgu ar Pēterburgu, Maskavu, Varšavu, Orlu, kā arī Krievijas dienvidiem, bet Liepāju ar Ukrainu un Melnās jūras pilsētām. Pa dzelzceļu pārvadāja uz Latviešu novada ostām no Iekšskrievijas eksportējamo labību, kā arī izejvielas, dzelzs rūdu u. c. preces, kas bija nepieciešamas vairāku rūpniecības nozaru attīstībai Latviešu novadā. No Rīgas un Liepājas savukārt varēja pārvadāt pa dzelzceļu uz Krievijas centralajām un dienvidu guberņām gatavo rūpniecības produkciju. Tas vēl ciešāk saistīja Latviešu novadu ar plašajiem centralās Krievijas tirgiem un izejvielu avotiem un veicināja tā rūpniecības attīstību.

Dzelzceļu celtniecība palielināja pieprasījumu pēc metalurģijas ražojumiem un kurināmā, kā arī būvmateriāliem, kas veicināja rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaita pieaugumu un palielināja pieprasījumu pēc vieglās rūpniecības ražojumiem.

Latviešu novada izdevīgā ģeografiskā stāvokļa loma vēl vairāk pastiprinājās pēc 1891. gada, kad stājās spēkā jaunais protekcionistiskais ievadmitas tarifs, kura likmes sastādīja līdz 33% no importpreču cenas. Lidz šā tarifa ievēšanai caur Latviešu novada ostām plaši importēja ārzemju rūpniecības ražojumus Krievijas iekšējā tirgus vajadzībām. Kad stājās spēkā jaunais ievadmitas tarifs, Rietumeiropas zemes sāka pāriet no preču eksporta uz kapitāla eksportu. Arzemju kapitalīstiem kļuva neizdevīgi eksportēt uz Krieviju daudzus rūpniecības ražojumus. Daudz lielāku peļņu varēja gūt, ieguldot savus kapitaļus jūras ostu pilsētās Rīgā un Liepājā — uzceļot tur rūpniecības uzņēmumus, kas strādāja ar ārzemju izejvielām, Uralu un Krievijas dienvidu rajonu dzelzi, un pārdodot Latviešu novada rūpniecības uzņēmumus

ražoto produkciju Krievijas iekšējos tirgos. Cēl rūpnīcas šeit bija izdevīgi arī tāpēc, ka strādnieku kultūras līmenis Latviešu novadā bija samērā augsts, bet darba spēks — lēts (sakarā ar strādnieku zemo dzīves līmeni un fabriku likumdošanas vājo attīstību).

Ārzemju (sevišķi Vācijas) kapitāla ieplūdums Latviešu novadā veicināja rūpniecības strauju attīstību Rīgā, Liepājā u. c. pilsētās, kā arī pastiprināja rūpniecības strādnieku ekspluatāciju no ārzemju kapitāla puses.

Blakus ārzemju kapitāliem Latviešu novada rūpniecībā savus kapitālus ieguldīja arī baltvācu muižniecība un buržuāzija, krievu kapitalisti un — mazākā mērā — arī latviešu buržuāzija.

Rūpniecība Latviešu novadā bija sasniegusi samērā augstu koncentrācijas pakāpi. 20. g. s. sākumā lieluzņēmumos ar strādnieku skaitu vairāk kā 500 cilvēku vienā uzņēmumā bija nodarbināti 52% strādnieku. Rūpnīcās ar strādnieku skaitu vairāk par 1000 bija nodarbināti 29% strādnieku.

19. gadsimta 90. gadu beigās Latviešu novada rūpniecībā bija plaši izplatītas akciju sabiedrības. Tām piederēja lielas fabrikas, tirdzniecības nami, pilsētas tramvajs u. c. Periodā no 1895. gada 1. janvāra līdz 1899. gada 17. jūnijam Rīgā vien nodibināja 31 akciju sabiedrību ar 22 milj. rubļu lielu pamatkapitālu³. Visvairāk akciju sabiedrības bija metalapstrādes rūpniecībā, tekstilrūpniecībā un pārtikas vielu rūpniecībā.

Augstais ražošanas koncentrācijas līmenis radīja materiālu pamatu monopolu apvienību izveidošanai Latviešu novadā, kas bieži vien bija ārzemju monopolistisku apvienību filiales. Tā, piemēram, «Vispārējās elektriskās kompanijas» (AEG), Rīgas elektrotehniskā rūpnīca (bij. «Union») bija vācu šī paša nosaukuma tresta filiāle; gumijas rūpniecības akciju sabiedrība (ar franču un krievu kapitālu), «Provodņiks» Rīgā bija pasaules kaučuka kartēļa sastāvdaļa utt.

Straujā rūpniecības attīstība Latviešu novadā veicināja pilsētu pieaugumu un palielināja pilsētu iedzīvotāju skaitu — galvenokārt uz lauku iedzīvotāju rēķina. Rūpniecības proletariāts komplektējās no lauku bezzemniekiem — kalpiem, izputējušiem sīkzemniekiem un amatniekiem, kā arī no ienācējiem no Krievijas iekšējiem rajoniem.⁴

Pilsētu iedzīvotāju skaits trijās Baltijas guberņās Vidzemē,

³ Latvijas PSR Vēsture, 2. daļa, LPSR ZA izd., Rīgā, 1955. g., 126. lpp.

⁴ Uz Latviešu novada pilsētām plūda strādnieki arī no mazāk attīstītiem Krievijas rajoniem — kā Vitebskas un Kaunās guberņām, tā arī no Centrālās Krievijas guberņām, tai skaitā arī no Maskavas guberņas.

Latviešu novada fabrikās un rūpnīcās bija nodarbināti arī samērā daudz strādnieku, kas bija izsūtīti no Pēterburgas un Maskavas par revolucionāru darbību.

Kurzemē un Igaunijā — 1863. gadā bija 209,7 tūkst. cilvēku jeb 11,5^o/_o no visiem iedzīvotājiem, bet 1897. gadā — 605,4 tūkst. cilvēku jeb 25,3^o/_o. Vidzemes guberņā pilsētu iedzīvotāju īpatnējais svars bija vēl augstāks. 1897. g. tur bija 380 781 pilsētas iedzīvotāju jeb 29,3^o/_o no visiem iedzīvotājiem. 50 cariskās Krievijas guberņās pilsētu iedzīvotāju procents vidēji bija 1863. g. — 9,94^o/_o, 1897. gadā — 12,76^o/_o.

34 gadu laikā pilsētu iedzīvotāju skaits trijās Baltijas guberņās bija pieaudzis par 188°/_o, tai pat laikā — lauku iedzīvotāju skaits tikai par 11°/_o⁵.

Tas bija visstraujākais pilsētu iedzīvotāju skaita pieaugums Krievijā. Ļoti straujš bija Rīgas iedzīvotāju skaita pieaugums. 1863. gadā Rīgā bija 77,5 tūkst., 1897. gadā 282 tūkst., bet 1905. gadā jau 381,6 tūkst. iedzīvotāju.

Ja 1863. gadā Liepājā bija 10 tūkst. iedzīvotāju, Ventspilī 3,7 tūkst., tad 1897. gadā iedzīvotāju skaits šajās pilsētās bija šāds — Liepājā — 64,5, Ventspilī — 7,1 tūkst.

Reizē ar kapitalistiskās lielrūpniecības attīstību un pilsētu iedzīvotāju skaita pieaugumu Latviešu novadā paplašinājās pieprasījums pēc lauksaimniecības produktiem iekšējā tirgū. Zināma daļa lauksaimniecības produktu tika realizēta arī Pēterburgā. Reizē ar to arī pieauga lauksaimniecības produkta eksports.

Sakarā ar lauksaimniecības produktu tirgus paplašināšanos pastiprinājās kapitalisma attīstība muižnieku un pa daļai arī budžu saimniecībās. Plašais tirgus, kas solīja lielas peļņas izredzes, stimulēja baltvācu baronus racionalizēt savās muižās lauksaimniecisko ražošanu. Aizvien vairāk tika ieviesta daudzlauku sistēma, sāka lietot vairāk mākslīgo mēslu, tika kultivētas jaunas laukaugu šķirnes (tika audzēti sakņaugi, sētas lopbarības zāles: āboliņš, timotiņš, lucerna u. c.), attīstījās produktīvā lopkopība, ieviesa šķirnes lopus, sāka vairāk lietot lauksaimniecības mašīnas, attīstījās kredīts u. tml.

Viss tas prasīja lielus kapitalus, ko baltvācu muižniecība ieguva, pastiprinot zemnieku aplaupīšanu. Bet arī zemnieki spēja vairāk maksāt, jo arī viņi (galvenokārt budži), ražojot plašā tirgus vajadzībām, racionalizēja savas saimniecības. Līdz ar to palielinājās kalpu darba ražīgums un darba intensitāte.

Uz Latviešu novada kā Krievijas rietumu nomales lauksaimniecības attīstību pozitīvu ietekmi atstāja arī Rietumu valstu lauksaimniecības pozitīvās pieredzes pārņemšana, pirmām kārtām muižnieku — bet pēc tam — mazākā mērā arī budžu saimniecībās. Tāpēc, piemēram, Latviešu novadā ātrāk kā citās Krievijas guberņās lauksaimniecībā ieviesa daudzlauku sistēmu.

⁵ V. I. Leņins. Kapitalisma attīstība Krievijā, Raksti, 3. sēj., 501. lpp.

Kamēr Krievijas centrālo guberņu vairumā vēl saglabājās triju lauku sistemu, Latviešu novada zemkopībā tika pielietota daudzlauku sistēma gan muižnieku, gan arī zemnieku saimniecībās.

No zemnieku saimniecībām Vidzemē 1903. g.

5,3%	pielietoja	3 lauku sistemu		
11,8%	„	4 „	„	„
25,5%	„	5 „	„	„
33,3%	„	6 „	„	„
16,6%	„	7 „	„	„
8,1%	„	8—11 „	„	„

Visvairāk zemnieku saimniecībās bija sastopama 5—6 lauku sistēma, lielākajās budžu saimniecībās 7—10 lauku sistēma.⁶ Muižnieku saimniecībās parasti lietoja 8—11 lauku sistēmu.

Latviešu novadā muižnieku un pa daļai arī budžu saimniecībās zemes auglības uzlabošanai samērā bagātīgi mēsloja laukus.

Blakus kūts mēsliem tika pielietoti arī mineralmēsli: kaulu milti, superfosfāts. Budžu saimniecībās sevišķi izplatīti bija Tomasa milti. Oficiālajos cara patvaldības izdevumos — ikgadus publicētajos pārskatos par Vidzemes un Kurzemes guberņas ekonomisko un politisko stāvokli, lasām⁷, ka 1905. g. Kurzemē zemnieku (lasi — budžu) saimniecībās sevišķi daudz lietoja Tomasa miltus, kas devuši labus rezultātus ražības pieaugumā. Tā, Doberles apriņķī, mēslojot zemi ar Tomasa miltiem (izmantojot 18 pudu Tomasa miltu uz 1 des.) ražība pieaugusi divkārtīgi. Pļavu mēslošanai budži pielietoja maisījumu no Tomasa miltiem un Kainīta (kalija mēsli) — 6 pudu Tomasa miltu un 12 pudu kalija mēsli. Mineralmēsli pielietošana strauji pacēla sienu ieguvumu. Bija gadījumi, kad lietojot mineralmēsli maisījumu no 1 des. pļavas ievāca 80 pudu sienu, bet tai pat laikā no šādā veidā nemēslojotās deselīnas novāca mazāk par 40 pudiem.⁸

20. g. s. sākumā Latviešu novada laukos jau diezgan plašos apmēros lietoja lauksaimniecības mašīnas. Mums nav pilnīgu datu par to, cik lauksaimniecības mašīnu bija visā Latviešu novadā. Tāpēc par to pielietošanas pakāpi varam spriest netieši, piemēram, pēc tvaika dzinēju izmantošanas lauksaimniecībā.

1903. gadā Kurzemē lauksaimniecībā izmantoja 641 tvaika mašīnu, no tām muižnieku saimniecībās 423, bet zemnieku saim-

⁶ В Земцев, К аграрному вопросу в Лифляндии, Рига, 1907., 38 стр.

⁷ См. Обзор Курляндской губернии за 1905 год, Митава, 1907 г., стр. 24—25.

⁸ Mineralmēsli bija samērā dārgi (1 puds Tomasa miltu, ko iepirka Pēterburgā, maksāja 73 kap., un 1 des. mēslojums izmaksāja 13,44—14,60 rb.). Tādi izdevumi bija pa spēkam tikai muižniekiem un budžiem.

niecībās 218. Visvairāk tvaika dzinējus izmantoja Dobeles apriņķī — 177 (muižnieku saimniecībās 68, zemnieku saimniecībās 109), Tukuma apriņķī 99 (muižnieku saimniecībās — 60, zemnieku saimniecībās 39), Talsu apriņķī 81 (muižnieku saimniecībās 56, zemnieku saimniecībās 25).⁹

Kurzemē 1905. gadā jau lielas vairoms zemnieku labību kūla ar kuļmašīnām, kas gandrīz pilnīgi izskauda kulšanu ar spriguliem. Izplatīts bija daudzkorpusu arkls (visbiežāk četrkorpusīgais lobītājs «Sakke», kas toreiz Jelgavā maksāja 60 rubļu — ar šī arkla palīdzību varēja izart 2 desetinas dienā), atsperu ecēšas u. c. lauksaimniecības mašīnas. Apmēram līdzīgs stāvoklis lauksaimniecības mašīnu lietošanā bija arī Vidzemē.

Mineralmēsli un lauksaimniecības tehnika cēla lauku ražību, kas bija augstāka nekā citās Krievijas guberņās.

Vidējā graudaugu un kartupeļu raža Latviešu novadā un citās Krievijas guberņās 5 gados (1901.—1905. g.) (pudos no 1 des.) bija šāda:¹⁰

Guberņa	Ziemas rudzi		Ziemas kvieši		Vasaras kvieši		Kartupell	
	zemnieku saimniecībās	muižnieku saimniecībās	zemnieku saimniecībās	muižnieku saimniecībās	zemnieku saimniecībās	muižnieku saimniecībās	zemnieku saimniecībās	muižnieku saimniecībās
Kurzeme	61,8	71,9	78,2	85,3	56,4	59,6	536,0	640,4
Vidzeme	59,9	70,4	65,2	74,3	48,6	58,8	536,5	585,4
Pleskavas	33,5	46,4	33,7	51,1	30,5	39,1	358,2	425,3
Vitebskas	29,9	37,3	33,5	45,9	28,8	32,3	317,7	361,5
Vidēji pa 50 Eiropas Krievijas guberņām ¹¹	53	63	59	67	45	51	399	446

19. g. s. beigās un 20. gs. sākumā Latviešu novadā pastiprināti attīstījās produktīvā lopkopība, kas kļuva aizvien ienesīgāka, kamēr ienākumi no graudkopības pasaules agrarās krīzes rezultātā bija samazinājušies.

Par lopkopības augsto attīstības pakāpi liecina samērā liels lopu skaits Latviešu novadā.

⁹ Обзор Курляндской губернии за 1903 г., Митава, 1905, стр. 45.

¹⁰ Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и некоторых иностранных государств, СПб, 1907 г., стр. 42.

¹¹ Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и некоторых иностранных государств раздел: сельской экономики и сельскохозяйственной статистики, СПб, 1915 г., стр. 89—101.

1905. gadā Latviešu novadā vidēji uz 100 lauku iedzīvotājiem bija 23,5 zirgu, 61 liellops, 57,5 aitas, 28,5 cūkas (Vidzemē 20 zirgu, 56 liellopi, 47 aitas, 26 cūkas; Kurzemē — 27 zirgi, 66 liellopi, 68 aitas, 31 cūka). Citās cariskās Krievijas gubernās lopu skaits uz 100 lauku iedzīvotājiem bija mazāks. Tā, piem., Vitebskas gubernā bija 18 zirgu, 41 liellops, 21 aita un 17 cūkas. Pleskavas gubernā bija 20 zirgu, 45 liellopi, 23 aitas un 10 cūkas.¹²

Latviešu novadā attīstījās piena lopkopība. Paplašinoties piensaimniecības produktu tirgum Latviešu novadā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā pieauga piena lopu audzēšana. Sevišķi daudz lopu turēja tajās muižās, kur darbojās spirta dedzinātavas. (Seit Spirta rūpniecībai laba lopbarība bija atkritumi un blakus produkti).

Lielu uzmanību muižnieki pievērsa sviesta un siera izgatavošanai. Tā no 1876.—1896. gadam muižnieki bija nodibinājuši 38 piensaimniecības produktu pārstrādāšanas fabrikas, kur izgatavoja t. s. Parizes sviestu un visādas siera šķirnes: Šveices, krējuma u. c.¹³

Zemnieku saimniecībās piensaimniecība sāka strauji attīstīties pēc pirmo zemnieku lauksaimniecības biedribu nodibināšanas 20. g. s. sākumā.

Arī budžu saimniecībās turēja daudz piena lopu, kuru skaits sevišķi pieauga gadsimta mijā. Tā dažas budžu saimniecības (Dobeles apriņķi Grīnhofa — vēlākā Zaļenieku — pagastā), kam 1899. g. bija 12—15 govju, 1900. g. turēja jau 20—30 govju. Līdzās lopu skaita pieaugumam notika arī lopkopības racionalizācija, kas veicināja arī piena izslaukuma pieaugumu caurmērā no katras gov. Visa tā rezultātā palielinājās piensaimniecības produkcijas daudzums budžu saimniecībās, kā arī to ienākumi no piensaimniecības.

Lai kāpinātu piena lopu produktivitāti, jau no pag. g. s. otrās puses Latviešu novadā sāka ieviest šķirnes lopus. No ārzemēm iveda Angelnas (īpaša piena lopu šķirne) lopus, krustoja tos ar vietējiem lopiem un rezultātā ieguva vietējo uzlabotu lopu šķirni, kas zemnieku un muižnieku saimniecībās palika kā galvenā un bija pirmais pamats «Latvijas brūnās» šķirnes izveidošanai.

Jaunizveidotās vietējās Angelnas lopu šķirnes produktivitāte bija daudz lielāka. Tauku procents pienā bija 3,4—3,7%, vidējais

¹² Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и некоторых иностранных государств, раздел: Количество сельских домашних животных в империи в 1905 г., СПб, 1907 г., стр. 2.

¹³ Н. Г. Меньшиков, Очерк по истории развития животноводства Латвийской ССР, Известия АН ЛССР, № 1, 1957 г., 169 стр.

izslaukums (Vidzemē 20. g. s. sākumā) bija 1833 litru gadā, kamēr vidējais izslaukums no vietējiem lopiem bija 1230 litru gadā.¹⁴

Līdz ar kapitalisma attīstību Latviešu novadā lauksaimniecībā izveidojās arī kapitalistiskas saimnieciskās organizācijas, dažādas biedrības, kurās apvienojās kā baltvācu muižnieki, tā arī latviešu lauku buržuazija, lai racionalizētu savas saimniecības un celtu lauksaimniecības rentabilitāti. Sajā laikā radās zemnieku kooperatīvi, kuros vadošā ietekme bija «pelēkajiem baroniem». Tā Vidzemes guberņas latviešu apdzīvotā daļā 1905. gadā darbojās jau 41 lauksaimniecības biedrība, kas apvienoja 4457 biedrus.

Kurzemē tai pat laikā darbojās 33 šādas biedrības ar 2206 biedriem.¹⁵

* * * *

Tādā kārtā ražošanas spēku attīstības līmenis Latviešu novada lauksaimniecībā 19. gadsimteņa beigās un 20. g. s. sākumā bija sasniedzis samērā augstu attīstības pakāpi. Reizē ar to ražošanas spēki bija nonākuši asā konflikta ar feodalo ražošanas attiecību paliekām, kuras visiem spēkiem centās saglabāt un nostiprināt Latviešu novadā valdošā baltvācu muižniecība.

2. FEODALISMA PALIEKAS UN KAPITALISMA ATTĪSTĪBAS IPATNĪBAS LATVIEŠU NOVADA LAUKSAIMNIECĪBĀ

Latviešu novada lauksaimniecībā pastāvēja krasa pretruna starp samērā augsto ražošanas spēku attīstības līmeni un spēcīgām feodalo ražošanas attiecību paliekām. Tās bija: lielie baronu zemes īpašumi, baltvācu muižniecības īpašās privilēģijas, kas izsūca, nospieda, pazemoja un saniknoja kalpus, rentniekus un pat saimniekus, augstās zemes rentes un lielle hipoteku parādi, netaisnais dažādo nodokļu un citu nastu sadalījums, kas ar savu smagumu gūlās uz zemnieku un kalpu pleciem, bet tikpat kā neskāra baronus, lauku darbaļaužu feodālās ekspluatācijas formas (atstrādāšana, pusgrauds) un politiskā beztiesība.

Viena no spēcīgākām feodalisma paliekām Latviešu novada laukos bija lielie muižnieku zemes īpašumi, kas bija netiekvien baltvācu baronu ekonomiskās kundzības pamats, bet arī to politiskās varas balsts.

Latviešu novadā muižniekiem piederēja daudz lielāka daļa

¹⁴ Н. Г. Меньшиков, Очерк по истории развития животноводства Латвийской ССР, Известия АН ЛССР № 1, 1957 г., стр. 168.

¹⁵ Лаурсон Э. И. Кооперация в Латвийском Крае до Великой Европейской войны, Рига, 1917 г., стр. 10.

no lauksaimniecībā izmantojamās zemes nekā citās cariskās Krievijas guberņās.

Ja 1905. gadā pēc «Статистика землевладения» datiem cariskās Krievijas 50 centralās guberņās muižniekiem piederēja ap 25% no visas zemes, tad Latviešu novadā baronu zemes īpašumi līdzinājās 47,6% no visas zemes (Vidzemē — 53,7%, Kurzemē — 41,6%). Ja tam pieskaita Rīgas pilsētas muižas, bruņinieku biedribu un pastoratus jeb mācītāju muižas, tad iznāk, ka muižām piederēja puse no visas Latviešu novada zemes.

Tiesiskā ziņā Latviešu novada muižas iedalījās šādi:

- 1) bruņinieku (jeb junkuru) muižās;
- 2) kroņa muižās jeb domenēs;
- 3) mācītājmuižās jeb pastoratos;
- 4) bruņinieku biedribu, pilsētu, patrimonialās, dažādu korporāciju un labdarības iestāžu muižās (tikai Vidzemē);

5) tiesnešu un ierēdņu muižās (t. s. «vidmas» tikai Kurzemē).

Zeme starp šīm dažādām muižu kategorijām sadalījās šādi: Vidzemē¹⁶ 20. g. s. sākumā bruņinieku muižām piederēja 52% no visas zemes, kroņa muižām 7,3%, pastoratu zemes 1,3% patrimonialās muižu zemes 1,2%, pilsētu muižu zemes 1,6% un Vidzemes bruņinieciības zemes 0,7%.

Kurzemē attiecības bija nedaudz savādākas:

Privato muižu zemes (kas bija galvenokārt bruņinieku muižas) sastādīja 42,3% no visām zemēm; kroņa muižām piederēja 18,6. Pastoratu zemes — 1,2%, muižas dažādu iestāžu lietošanā (t. s. vidmas) — 0,2%¹⁷.

Isumā raksturosim katru no šīm muižu kategorijām.

1. **Bruņinieku muižas** (jeb dzimtmuižas, arī junkuru muižas) bija galvenokārt baltvācu baronu lieli privilīģētie zemes īpašumi, kas pastāvēja kā majorāti¹⁸ un fideikomisi¹⁹.

Šīs baltvācu baroniem piederošās muižas nevarēja pāriet citas dzimtas personu īpašumā. Šis apstāklis lielā mērā pasargāja vācu baronus no viņiem piederamo muižu pāriešanas latviešu buržuāzijas rokās un muižu zemes kopplatību samazināšanās.

Ja visā Krievijā no 1877. g. līdz 1905. g. muižnieku zemes

¹⁶ Vidzemes (latviešu apdzīvotās daļas) zemes platība bija 2.063. 958 des. (Rīgas apr. 559.531 des., Cēsu apr. 506348 des., Valmieras apr. 447885 des., Valkas apr. 549595). Augšā minētie dati attiecas uz visu Vidzemes guberņu (latviešu un igauņu daļas).

¹⁷ Aprēķināts pēc: В. Земцев, Остатки феодального строя в Прибалтийском крае, ч. I, Юрьев, 1916 г., стр. 14 и 73.

В. Земцев, К аграрному вопросу в Лифляндии, Рига, 1907 г., стр. 51.

¹⁸ Majorāti — bija mantojamās lielas muižas, ko nedalītā veidā mantoja no paaudzēs paaudzē vecākais dēls vai vecākais dzimtā.

¹⁹ Fideikomiss — zemes lielīpašuma mantošanas sistēma. Šajā sistēmā zemes īpašums pāriet mantojuma devēja pirmā dēla lietošanā bez tiesībām to iekļāt, sadrumstalot un atsavināt (pārdot) pilnībā vai daļai.

īpašumi samazinājās par 27%, tad Kurzemē šajā pat laikā muižas zemes īpašumu kopplatība pat nedaudz pieauga no 914 747 desetinām 1877. g. līdz 939 350 desetinām 1905. gadā, t. i., par 2,7%, bet Vidzemes guberņas latviešu daļā tā samazinājās par apm. 20%²⁰.

Ar likumu bija noteikts, ka ikvienā Vidzemes bruņinieku muižā lauksaimniecībai derīgās zemes nedrīkst būt mazākas par 900 pūrvietām, no tām vismaz 1/3 jābūt aramzemei.

Bruņinieku muižas parasti sastāvēja no muižas zemes (neapliekamās) un zemnieku jeb klaušu zemes (apliekamās), kā arī kvotas zemes (apliekamās un neapliekamās).

Bruņinieku muižas atradās galvenokārt baltvācu baronu rokās. Vidzemē (kopā ar igauņu apdzīvotu daļu) no 729 bruņinieku muižām, tikai 60 atradās citu tautību muižnieku rokās.²¹

2. **Kroņa muižas** jeb domēnes kā tiesiskā, tā arī saimnieciskā ziņā bija pielīdzinātas bruņinieku muižām. Tām piederēja arī visas bruņinieku muižu privilēģijas (alus un degvīna darināšana, līdzniecība muižas zemē, medību un zvejas tiesības). Kroņu muižu nomniekiem un pārvaldniekiem nebija vienīgi balss tiesību landtagā.

Kroņa muižas pēc savas platības bija ievērojami mazākas par bruņinieku muižām.

3. **Pastorāti** vai mācītāju muižas bija nelielas muižas, to vidējais lielums Vidzemē bija apm. 487 des., Kurzemē — 266 des.²²

Pastorāti, līdzīgi dzimtmuižām, sastāvēja no muižas zemes un zemnieku zemes (Vidzemē — no muižas, kvotas un zemnieku zemes). Uz muižas zemes mācītāji parasti saimniekoja paši, dažreiz arī to izrentēja. Mācītāji izrentēja zemnieku zemi par augstām nomas maksām un līdz ar to viņi, tāpat kā muižnieki, ekspluatēja latviešu zemniekus. Pārdot pastorata zemi nedrīkstēja.

4. **Patrimonialās muižas** bija tādas muižas, kas piederēja Vidzemes pilsētām patrimonialos apgabalos. Vidzemē bija 12 patrimonialās muižas, no kurām 6 piederēja Rīgai (Piņķu, Salas, Dreiliņu, Jumpravas, Beberbeķu un Olaines muižas). 4 piederēja Valkai (Aleksandra, Fridricha, Engelharda un Vikmaņa muižas) un 2 Cēsīm (Blusiņa un Meijera muižas).

Dzimtmuižnieku zemes īpašumi Latviešu novadā bija ļoti lieli. Vidējais muižnieku zemes īpašuma lielums Kurzemē bija 2668,6 des., Vidzemē — 1824,9 des. Muižnieku zemes īpašumi bija koncentrēti galvenokārt neliela skaita matrikulēto muižnieku

²⁰ Статистика землеуладения 1905 г. Выпуск X IV, Курляндская губ. 10—12 стр. Выпуск — Лифляндская губ. 10—12 стр.

²¹ A. v. Tobien, Das Bauerngut in Livland, 1918., Rīgā, 5 lpp.

²² F. Roziņš, Latviešu zemnieks, Maskavā, 1920. g., 172., 173. lpp.

ģimeņu rokās kā mantotie majorati un fideikomisi, t. i., feudala rakstura nedalāmi muižnieku dzimtipašumi.

Lielākās muižas Kurzemē bija baronam Kr. Ostensakenam piederošā Dundagas muiža ar 66 236 ha zemes. Visas Ostensa-
kenu dzimts īpašumā Kurzemē atradās 48 muižas: Popes muiža ar 49 910 ha zemes, Ēdoles muiža ar 16 384 ha zemes, u. c. Šīs muižas var pielīdzināt Tīringas vai Saksijas hercogu valstiņām, vienīgi ar to atšķirību, ka Vācijas hercogi nebija tik neaprobežotas varas un tādu feudalu privilēģiju kā baltvācu baroniem Latviešu novadā.

Vidzemē lielākās muižas bija: Lubanas muiža ar 26 405 ha zemes, Jaungulbenes muiža ar 21 841 ha zemes, Vecgulbenes — ar 13 300 ha zemes²³ u. c.

Atsevišķiem muižniekiem vai muižnieku ģimenēm piederēja vairākas muižas, tā kā atsevišķas muižas lielums vēl neraksturo lielos feudalos zemes īpašumus. Tā Vidzemes guberņā baronu Volfu ģimenei vien piederēja 36 lielas un 50 mazas muižas ar kopējo zemes platību 289 894 ha. (Tas nozīmē, ka baronu Volfu īpašumi — 2898,9 km² ieņēma lielāku platību nekā vesels apriņķis — piem., Liepājas apriņķa platība bija tikai 2584,3 km².)²⁴ Fon Lipparta ģimenei piederēja 24 muižas ar 68 058 ha lielu zemes platību utt.

Tā Vidzemes guberņā no 698 privatām muižām ar zemes platību 3 283 154 ha, 608 muižas atradās 192 ģimeņu rokās, no kurām 13 ģimenēm piederēja no 10—25 muižām katrai, 7 ģimenēm pa 6 muižām, 28 ģimenēm pa — 3—4 muižām.²⁵

Līdzīgs stāvoklis bija arī Kurzemē, kur atradās 569 privatās jeb dzimtsmuižas un 191 kroņa muiža. 293 privato muižu platība sniedzās līdz 1000 desetinām, bet 276 muižu platība bija lielāka pār 1000 desetinām.

Kurzemē 133 lielākām muižām ar 424 649 des. zemes piederēja 41,2% no visām muižas zemēm — tie bija majorati un fideikomisi.

Muižām piederēja labākā aramzeme un milzīgas mežu bagātības.

Līdz ar lielajiem zemes īpašumiem baltvācu muižniecība bija saglabājusī vēl no viduslaikiem īpašas privilēģijas gan ekonomiskā, gan politiskā, gan arī kulturas laukā, kas deva viņiem iespēju uz zemnieku pastiprinātas aplaupīšanas rēķina iegūt papildus ienākumus un turēt beztiesībā lauku darbaļaudis.

²³ Latvijas agrarā reforma. Zemkopības ministrijas izdevums, 1930. g. 374. lpp.

²⁴ Latviešu Konversācijas vārdnīca, 14. sēj., Muiža, 28020. lpp.

²⁵ Pēc A. Agthe, Ursprung und Lage der Landarbeiter im Livland, Tübingen, 1909. g., 128., 129. lpp.

Pie ekonomiskām privilēģijām jāmin tādas īpašas muižnieku tiesības kā tiesība vienīgiem lauku apvidos atvērt krogus, darināt alu, dedzināt spirtu, kā arī pārdot šos reibinošos dzērienus, atvērt tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumus, sarīkot uz savas zemes tirgus un gada tirgus, nodibināt miestņus utt. Muižniekiem piederēja arī monopols uz mežiem. Tikai muižniekiem bija tiesības medīt un zvejot. Baltvācu baroni guva lielu peļņu arī no spirta dedzināšanas un alus darināšanas.

Kad 1900. g. 1. jūlijā cara patvaldība ievada Baltijas guberņas valsts pārdošanas monopolu degvīnam, tad gubernatora vadībā tika nozīmētas īpašas komisijas. Komisijām bija jāiesniedz dati valdībai, lai tā noteiktu sumas lielumu, kas izmaksājama muižniekiem kā «kompensācija» par viņu «tiesību ierobežošanu»²⁶. Šo komisiju darbības rezultātā Baltijas muižniecībai «kā kompensāciju» samaksāja 10 milj. rubļu un deva tiesību paplašināt krogu skaitu²⁷. Pēc muižnieku privilēģijas atpirkšanas par nesamērīgi augstu cenu viņu ienākumi nesamazinājās, jo krogos palielinājās alus pārdošana, ko izgatavoja muižnieku alus darītavas. Ar krogu palīdzību muižnieki īpatnējā veidā pastiprināja zemnieku aplaupīšanu. Viņi veicināja žūpības pieaugumu zemnieku vidū, kuru aplaupīšana pildīja muižnieku — krogu īpašnieku kabatas.

Ļoti ienesīgs muižniekiem bija viņu monopols uz mežiem. Muižniekiem piederēja ap 80% Latviešu novada mežu, (tai skaitā meži, kas atradās uz zemnieku zemes). Zemniekiem bija jānopērk visi būvkoki un kurināmais materiāls par augstām cenām uz neizdevīgiem noteikumiem galvenkārt no muižniekiem, jo valstij piederēja mazāks procents mežu. Piem., Kurzemē, Ventspils apr. muižām piederēja 100 775 des. mežu. Krōnīm tikai 26 868 des.²⁸ Zemnieku zemei tika atgriezti visi mežu gabali, jo mājas pārdodot muižnieki paturēja sev tiesības zināmu gadu laikā izcirst pat pēdējās zemnieku birztaļas un koku pudurus.

Liela ekonomiska nozīme bija arī muižnieku izņēmuma tiesībām muižas robežās ierīkot veikalus, dibināt miestņus un atvērt tirgus un gada tirgus, ierīkot fabrikas. Šīs rūpniecības un tirdzniecības tiesības sagādāja vācu baroniem prāvas ienākuma sumas. Miestņos zemes rente bija augstāka kā citos lauku apvidos. Miestņos un muižās parasti koncentrējās tirdzniecība un lauku rūpniecība. Muižnieks saņēma ienākumus no tirdzniecības vai rūpniecības uzņēmuma nomas maksas veidā.

No vietām, kur notika gada tirgus, muižnieki ņēma speciālu

²⁶ Обзор Курляндской губернии за 1904 г., Митава, 1905 г., 48—56 стр.

²⁷ J. Jansons-Brauns, Kropoti Raksti, 1. sēj., Baltijas revolūcija, Rīgā, 1921. g., 21. lpp.

²⁸ K. Vilnis, Agrarjautājums Latvijā, Rīgā, 1927. g., 16. lpp.

maksu par katru vezumu, kurā zemnieki atveda preces pārdošanai.

Miestiņu, kā arī tirgus tuvums, kur sapulcējās daudz ļaužu, vairoja muižniekiem piederošo krogu apgrozījumu un peļņu.

Zemnieku apspiešanas un aplaupīšanas līdzeklis bija arī vienīgi muižniekiem piederošās medību un zvejas tiesības.

Blakus privilēģijām, kas bija Baltijas muižniekiem pēc cara laika civillikumiem, viņi plaši izmantoja privilēģijas, ko tie bija paši radījuši privattiesiskā ceļā. Tā, piemēram, pārdodot vai izrentējot zemniekiem zemi, muižnieki pārdošanas vai rentes līgumos paredzēja zemniekiem visādus ierobežojumus, kā, piemēram, aizliedza uz pārdotā vai izrentētā zemes gabala ierīkot tirdzniecības vai rūpniecības uzņēmumus, pat tādas, kas bija saistīti ar lauksaimniecību (kā, piemēram, dzirnavas).

Tāpat līgumos bija noteikts, ka, piem., rentniekam vai zemes īpašniekam — zemniekam nav tiesības uz viņa zemes gabala šaut meža zvērus. Šā norādījuma pārkāpšanas gadījumā zemnieku varēja sodīt katrā atsevišķā gadījumā ar 5 rubļiem, konfiscējot viņa šauteni.

Visi šie ierobežojumi traucēja ražošanas spēku attīstību zemnieku saimniecībās un kā smags slogs gūlās uz lauku darba ļaudīm. Cara patvaldība atbalstīja šīs baltvācu muižnieku privilēģijas.

Pie muižnieku privilēģijām, ko tie piesavinājās privattiesiskā ceļā, jāpieskaita arī tas, ka muižas zeme bija nesalīdzināmi mazāk apgrūtināta ar nodokļiem un sabiedriskām nodevām kā zemnieku zeme.

Kādreiz muižas zeme bija pilnīgi atbrīvota no sabiedriskām klaušām, tāpēc to sauca par «neapliedzamo» zemi, visas klaušas bija pārnestas uz zemnieku jeb «kļaušu» zemi. 20. gs. sākumā arī muižas zemi aplika ar valsts zemes nodokli un zemstas naudas klaušām, un muižnieki piedalījās arī luterāņu garīdzniecības uzturēšanā. Muižniekiem bija jāpiedalās arī naturalo kļaušu pildīšanā (muižām bija jāpiedalās sabiedrisko ēku celtniecībā), bet to viņi darīja ļotiniecīgā mērā. Naturalās klaušas (ceļu un baznīcu klaušas, šķūtis, arestantu pārvadāšana u. c.) kā smags slogs gūlās galvenokārt uz zemnieku pleciem. Kā gruntniekiem, tā arī rentniekiem bija 2 reizes gadā (pavasārī un rudenī) jālabo arī riņķa un draudzies ceļi, bet ziemā tie jāattīra no sniega. Gruntniekiem bija jāaizved ceļu labošanai nepieciešamie materiāli, jāceļ un jālabo tilti un jātur kārtībā ierādītie ceļa gabali.

Muižnieki deva tikai materialus ceļu labošanai, maksāja izdevumus, kas bija saistīti ar ceļa stabu krāsošanu u. tml. Pie tam muižnieki par materiāliem saņēma zināmu samaksu no zemes nodokļu sumām. Sakarā ar to, ka zemes nodokļu maksātāji bija galvenokārt zemnieki, tad arī tā ceļu kļaušu daļa, kas

ar likumu bija jāizpilda muižniekiem, šādā ceļā tika pārvelta uz zemnieku pleciem.

Materialu vērtība, ko bez apmaksas deva muižnieki, viņu naudas izdevumi, bija samērā niecīgi, salīdzinot ar to jūgu, kas gūlās uz zemniekiem, pildot ceļa kļaušas. Pēc nodokļa inspektora V. Zemceva (Fr. Garā) aprēķiniem tā ceļa kļaušu daļa, kas gūlās uz zemniekiem, sastādīja 96,3%, bet muižnieku daļa tikai — 3,7%.²⁹

Nevienlīdzīgā naturalo kļaušu sadale starp muižniekiem un zemniekiem nebija likumā noteikta, bet muižnieki to noteica privattiesiskā ceļā, ar pārdošanas līgumu palīdzību, pārveļot šīs sabiedriskās nodevas uz zemnieku pleciem.

Muižnieki centās samazināt arī zemes nodokli, kas bija jāmaksā muižām, nocenojot savu zemi vairāk nekā divas reizes zemāk (sakarā ar to, ka muižnieki panāca, lai mežus un ganību zemes pilnīgi atbrīvo no nodokļiem) par zemnieku zemi. Muižas maksāja par katru aramzemes desetinu 5,3 kap., bet zemnieki — 13,9 kap. zemes nodokļa.³⁰

Muižas bija brīvas arī no pagasta nodokļiem. Pagasta izdevumus sedza galvenokārt ar t. s. galvas naudu, ko piedzina no visiem pagasta vīriešiem vecumā no 14—60 gadiem vienādi, nemaz nešķirojot maksātājus pēc viņu ienākumiem. Bet tā kā pagasta lielum lielā iedzīvotāju daļa bija bezzemnieki — laukstrādnieki un valīnieki, tad arī uz viņu pleciem gūlās pagasta nodokļu smagums. Tā 1904. g. Vidzemes guberņā no 294 313 lauciniekiem — nodokļu maksātājiem 86% bija bezzemnieki, kuri samaksāja vairāk par 1 milj. rubļu galvas naudas.³¹

Zemnieki cieta arī no tādām feodalisma paliekām kā t. s. «pasta kļaušas» jeb šķūtīm. Zemniekiem bija jādod salmi pasta staciju vajadzībām, ļaudis un zirgi materiala pārvešanai līdz būves darbiem u. c.

Vidzemē 1905. g. zemnieki maksāja 68% no pasta kļaušu izdevumiem, muižnieki tikai 32%.³²

Šīs naturalās nodevas, kas bija jāizpilda saimniekiem, pēdējie pārvēla uz savu kalpu pleciem, pastiprinot to ekspluatāciju.

Zemnieku (kā gruntnieku, tā arī rentnieku) ekonomisko stāvokli padarīja vēl grūtāku arī politisko tiesību ierobežojumi. Zemnieku «pašvaldību iestādes» — pagastu valdes bija padotas zemnieku lietu komisaram. Zemnieku lietu komisars aizstāvēja

²⁹ В. Земцев, Остатки феодального строя в Прибалтийском крае. ч. I, Юрьев, 1916, 44 стр.

³⁰ J. Jansons-Brauns, Baltijas revolūcija. 32. lpp.

³¹ J. Krastiņš, 1905. gada revolūcija Latvijā, LVĪ, Rīgā, 1955. g., 60. lpp.

³² J. Jansons-Brauns, 28. lpp.

baltvācu muižnieku intereses. Baroni panāca, ka šajos amatos ielika vāciešus vai arī personas, kas simpatizēja baltvācu muižniekiem. Zemnieku lietu komisaram bija plašas tiesības. Viņš pēc saviem ieskatiem varēja apturēt katru pagasta valdes lēmumu, atcelt amata vīrus, administratīvi sodīt tos bez kāda tiesas sprieduma, apvienot pēc saviem ieskatiem dažādus pagastus (kas bieži notika pret zemnieku gribu), lai tādā kārtā atvieglotu pārraudzību pār tiem. Pagastu valdēm gan bija tiesības pārsūdzēt komisara rīcību guberņas zemnieku lietu pārvaldē, bet to maz praktizēja, jo galu galā komisars vienmēr palika uzvarētājs un atriebās sūdzētājam — zemniekam.

Pie baltvācu muižniecības ekonomiskām privilēģijām pieskaitāma arī faktiskā izņēmuma tiesība turēt kredītiestādes, kas atradās baltvācu baronu rokās. Kredītu zemniekiem piešķīra baltvācu muižnieku kredītbiedrības pret māju ieķīlāšanu uz augstiem procentiem.

Ar kredīta palīdzību muižnieki turēja zemniekus — hipotekāros parādniekus, ekonomiskā atkarībā.

* * *

Bez jau minētām muižnieku privilēģijām ekonomiskā laukā vācu baroniem bija arī īpašas politiskā rakstura privilēģijas vietējā pašvaldībā. Vācu muižniecības rokās atradās landtagi un visāda veida konventi un koleģijas. Latviešu novada muižnieki izveidoja vairākas slēgtas organizācijas, kurām bija plašas tiesības ne tikai jautājumos, kas skāra tieši muižniecību, bet arī jautājumos, kas skāra pagasta lietas. Tā Vidzemes un Kurzemes landtagos apsprieda jautājumus par nodokļu, dažādu klaušu un nodevu sadali, sprieda par zemes jautājumiem, par pagasta pārvaldi. Landtagos tika izstrādāti likumprojekti un apspiesti cara valdības likumprojekti, kas attiecās uz Latviešu novadu. Muižnieki ienesa tajos savus labojumus un papildinājumus. Kaut gan landtagiem nebija likumdošanas tiesību (tiem bija likumdošanas iniciatīva), tomēr neviens kaut cik svarīgs likums netika izdots bez baltvācu muižniecības ziņas.

Ar īpašu muižnieku privilēģiju, t. s. patronāta³³ tiesību palīdzību baltvācu muižnieki iespaidoja vietējo iedzīvotāju garīgo dzīvi un ar reliģijas palīdzību pastiprināja latviešu tautas apspiešanu.

Latviešu zemniecība cieta arī no tādām feodalisma paliekām kā naturālām nodevām un darba klaušām, kas bija jāpilda mācītāja labā.

Visas šīs muižnieku privilēģijas kā ievērojamas feodalisma

---

³³ Patronāts nozīmēja to, ka muižniekam-patronam bija tiesība izraudzīt ties draudzes mācītāju.

paliekas traucēja ražošanas spēku attīstību it īpaši zemnieku saimniecībās, pavairoja zemnieku un kalpu beztiesību un aplaupīšanu no muižnieku puses.

Muižnieki pārvērtā savas muižas par kapitalistiskām saimniecībām, iegūstot nepieciešamos kapitalus no zemnieku pastiprinātās ekspluatācijas — ar augstām māju izpirkšanas maksām³⁴ un augstām nomas maksām.

Naudas rentes maksas Latviešu novadā bija ļoti lielas. Izmanojot zemnieku lielo pieprasījumu pēc zemes, muižnieki ar katru gadu paaugstināja rentes maksu.

Ja vēl 1881. gadā un 1882. gadā nomas maksa par 1 desetinu aramzemes bija 10 rbļ. 38 kap., 1906. g. nomas maksa par 1 des. aramzemes sniedzās dažreiz no 15 līdz 18 rbļ. 72 kap.

Nomas maksa Vidzemē bija augstāka nekā Dienvidkrievijas guberņās, kaut gan Vidzemē zemes auglība un klimatiskie apstākļi daudz sliktāki.

Par nomas maksas lielumu Krievijas dienvidu guberņās liecina zemāk minētā tabula³⁵ (rubļos par 1 desetinu aramzemes):

Guberņa	Pie ilggadējās rentes	Pie gadējās rentes
Chersonas	5,72	8,65
Poltavas	7,0	8,16
Orlas	8,7	10,7

Tā kā nomas maksa Vidzemes guberņā bija ļoti liela, neatbilstoša zemes ienesīgumam, tā kā smags slogs gūlās uz rentnieku saimniecību.

20. g. s. sākumā Latviešu novada muižnieki praktizēja vēl pa daļai atstrādāšanas renti, kas rentniekam bija daudz mocošāka nekā naudas rente.

No atstrādāšanas rentes cieta it īpaši sīko zemes gabalu rentnieki, kuriem vasaras laikā bija jāatstrādā muižā tik daudz dienu, cik muižnieks gribēja. Muižnieks līdz ar to nodrošinājās vasaras laikā pret darba roku trūkumu.

Augstā rentes maksa un ekonomiskā atkarība no muižniekiem bija par cēloni rentnieku izputēšanai. Rentnieki, kas nespēja samaksāt rentes maksu, tika izlikti tiesas ceļā no rentējāmām mājām. No mājām izliktie rentnieki bieži vien neatrada jaunu

³⁴ Baltvācu muižniecība guva no izpirkšanas maksām lielus kapitalus. Tā periodā no 1872.—1889. g. Vidzemes muižnieki ieguva no zemnieku zemes pārdošanas 70 milj. rubļu. Kurzemē muižniecība ieguva no izpirkšanas maksām periodā no 1864.—1884. g. 38 milj. rubļu.

³⁵ В. Земцев, К аграрному вопросу в Лифляндии, Рига, 1907 г., стр. 41.

zemes gabalu, kuru rentēt viņiem būtu pa spēkam un tādejādi bija spiesti iet strādāt pie budžiem par kalpiem.

Lai zemnieki samaksātu uz izpērkamām mājām gulstošus parādus, bet lielo zemes gabalu rentnieki augsto nomas maksu, kā vieni, tā otri pastiprināja kalpu ekspluatāciju. Tādā veidā zemnieki-saimnieki un lielāko zemes gabalu rentnieki pārvēla šo slogu uz kalpu pleciem.

Tādejādi kapitalisma attīstība Latviešu novada lauksaimniecībā norisinājās pa prūšu jeb junkuru ceļu, saglabājoties baltvācu baronu lielajiem un privileģētiem zemes īpašumiem. Šis kapitalisma attīstības ceļš bija mocošs plašām lauku darbaļaužu masām un traucēja ražošanas spēku attīstību zemnieku saimniecībās.

V. I. Ļeņins rakstīja, ka kapitalisma attīstība «ir iespējama divās formās — tā saucamajā «prūšu» formā (monarchijas un muižnieku zemes īpašuma saglabāšana, spēcīgas, t. i., buržuaziskas, zemniecības radišana uz pašreizējiem vēsturiskiem pamatiem utt.) un tā saucamajā «amerikaņu» formā (buržuaziska republika, muižnieku zemes īpašuma iznīcināšana, fermeriskas, t. i., brīvas buržuaziskas zemniecības radišana, krasi laužot zināmu vēsturisku situāciju).³⁶

Latviešu novadā lauksaimniecībā kapitalisma attīstība norisinājās prūšu formā.

Reizē ar to kapitalisma attīstības prūšu jeb junkuru ceļš Latviešu novada lauksaimniecībā raksturojams ar zināmām īpatnībām, salīdzinot ar kapitalisma attīstības prūšu ceļu Centrālās Krievijas guberņu lauksaimniecībā.

Krievijas centralajās guberņās «brīvlaistās» zemniecības pamatmasa sākumā bija t. s. vidējā zemniecība, uz kuras rēķina pēcreformas periodā, kapitalismam attīstoties, norisinājās zemniecības sairšana, lauku buržuazijas un lauku proletariāta rašanās.

Latviešu novadā, turpretim, «brīvlaistā» zemniecība jau pašā sākumā pastāvēja no saimniekiem (sākumā rentniekiem, bet vēlāk arī zemes īpašniekiem) un kalpiem.

Latviešu novada agraro attiecību vēstures īpatnības izpaužas tai apstākļi, ka jau pirms zemnieku brīvlaistāšanas nebija vairs vienotās zemnieku kārtas, «ka dalīšana zemniekos un kalpos (bezzemniekos) norisinājās te agrāk par dzimtbūšanas un vēlāk klaušu atcelšanu. Nebrīvais zemnieks izmanto kunga labā nebrīvo (verga) kalpu».³⁷

³⁶ V. I. Ļeņins, Raksti, 16. sējums, 69., 70. lpp.

³⁷ P. Stučka, «Agrarā daļa Latvijas Komunistiskās partijas programā», «Cīņas Biedrs», Nr. 9 (84), 1930. g. sept.

Tas nozīmē, ka vēl pirmskapitalisma periodā Latviešu novada zemnieku kārtā, kas bija atkarīga no baltvācu baroniem, sastāvēja no divām socialām grupām: saimniekiem un kalpiem.

Sis apstāklis kopā ar īpatnējo agraro likumdošanu periodā pēc zemnieku «brīvlaišanas» ievērojami paātrināja jau tā nevienveidīgās zemniecības (izejas punkts šeit nebija vidējā zemniecība) sairšanu Latviešu novadā. No saimnieku vidus galvenokārt izdalījās topošā lauku buržuazija, bet no kalpu vidus — lauku proletariata pamatmasa. Kapitalisma attīstības gaitā tai pievienojās arī izputējušie rentnieki, saimnieki un to ģimenes locekļi. Šādos apstākļos saimnieku galvenā masa Latviešu novadā bija nevis vidējie zemnieki, bet budži, no kuriem bagātākie tika iesaukti par «pelēkajiem baroniem» atšķirībā no baltvācu «zilaļiem» baroniem.

Baltvācu muižnieku latifundijas pakāpeniski pārvērtās kapitalistiskās saimniecībās, pamatojoties uz tiem kapitaliegdījumiem, kurus izdarīja savās saimniecībās muižnieki, kas ikgadus ieguva prāvus naudas ienākumus. Pēdējie radās no muižnieku latifundijās iegūtās peļņas, kuras pamatā bija muižas kalpu un muižas rūpniecības uzņēmumu strādnieku radītā virsvērtība, kā arī augstās rentes un izpirkšanas maksas, ko maksāja muižniekiem piederošo zemju rentnieki un saimnieki. Turklāt augsto rentes un izpirkšanas maksu avots bija nevien pašu saimnieku, rentnieku un viņa ģimenes locekļu darbs, bet arī viņu saimniecībā nodarbināto kalpu radītā virsvērtība. Tās lielākā daļa ieplūda baltvācu muižnieku, «zilo» baronu kasē un tikai neliela daļa — «pelēko» baronu kabatās. Tādā veidā muižnieku feudalo saimniecību pārvēršanās par kapitalistiskām saimniecībām Latviešu novadā norisinājās galvenokārt uz muižu un zemnieku kalpu nežēlīgās ekspluatācijas rēķina, kā arī mazākā mērā — pamatojoties uz rentnieku un saimnieku nesaudzīgo aplaupīšanu ar augstām rentes un zemes izpirkšanas maksām. Turpretim cariskās Krievijas centralajās guberņās muižnieku feudalo saimniecību pārvēršanās kapitalistiskajās saimniecībās norisinājās galvenokārt uz sīko zemes īpašnieku — vidējās zemniecības aplaupīšanas un izputināšanas rēķina.

Kapitalisma un līdz ar to ražošanas spēku attīstību Latviešu novada zemnieku saimniecībās traucēja augstāk minētās feudalisma paliekas. No šīm feudalisma paliekām visvairāk cieta kalpi. Reizē ar to feudalisma paliekas stiprā mērā traucēja ražošanas spēku attīstību rentnieku saimniecībās.³⁸

No feudalisma paliekām cieta arī gruntnieki — pat tie, kas nodarbināja algoto darba spēku (lauku buržuazija) un kas savas mājas bija jau pilnīgi izpirkuši. (Turklāt izpirkto māju skaits

³⁸ Par šo jautājumu skat. 67., 72., 73. lpp.

bija neliels. Tā, piem., 1905. gadā no visām Kurzemes guberņas zemnieku mājām galīgi izpirktas bija vienīgi 37 saimniecības, kopplatībā 5499 desetinas.³⁹

Kapitalisma attīstību šajās budžu saimniecībās traucēja dažādi saimnieciskās darbības ierobežojumi (aizliegums iekārtot rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumus, medīt, zvejot u. c.), samērā smagās naturalās kļaušas, nodokļi u. c. nastas, kas nenospieda muižnieku saimniecības. Visam tam vēl pievienojās politisko tiesību ierobežojumi, kas tieši vai netieši radīja apstākļus, kuri bremsēja ražošanas spēku attīstību zemnieku saimniecībās.

Tādējādi kapitalisma attīstības prūšu jeb junkuru ceļš traucēja ražošanas spēku brīvu attīstību zemnieku saimniecībās.

3. SOCIĀLI — EKONOMISKĀS GRUPAS UN ŠĶIRISKIE ANTAGONISMI LATVIEŠU NOVADA LAUKOS

1905. g. revolūcijas priekšvakarā Latviešu novada lauku iedzīvotāji bija sadalījušies šādās šķirās un socialekonomiskās grupās: muižniekos, lauku buržuazijā, vidējos un trūcīgos zemniekos, kā arī lauku proletariatā, kas sastādīja $\frac{3}{4}$ no lauku iedzīvotājiem.⁴⁰

Muižnieku saimniecību raksturojumu sniedzam augstāk. Tāpēc īsi raksturosim latviešu zemniecības ekonomiskās grupas.

Viena no Latviešu novada īpatnībām bija tā, ka šeit ļoti liels īpatnējais svars zemniecības vidū bija lauku buržuazijai.

Vidzemes guberņā 86% no zemnieku saimniecībām bija saimniecības ar platību vairāk nekā 30 desetinas, tātad pārsvarā budžu saimniecības. Kurzemē šo saimniecību procents bija mazāks — 58,6%.⁴¹

Vidēji Vidzemē zemnieku saimniecības lielums bija 44,73 des. lauksaimnieciski izmantojamās zemes, kas vidēji sastāvēja no 11,54 des. dārza un aramzemes, 12,38 des. pļavu, 9,21 des. ganību, 11,6 des., mežu un 4,35 des. nederīgās zemes.

Kurzemē vidējais zemnieku saimniecības lielums bija 38 des.

Tai pat laikā — Eiropas Krievijā zemnieku saimniecību lielums vidēji bija ap 11,1 des.

Latviešu novadā budži bija gruntnieki,⁴² kam piederēja

³⁹ Statistisches Handbuch für Kurland und Litauen, Jena, 1918. g., 78. 79. lpp.

⁴⁰ Šā laika statistika nedod iespēju vairāk vai mazāk precīzi noteikt Latviešu novada zemnieku dažādo sociāli ekonomisko grupu skaitlisko sastāvu.

⁴¹ В. Земцев, К аграрному вопросу в Лифляндии, Рига, 1907 г., 37 стр.

⁴² 19. g. s. beigās un 20. g. s. sākumā izdotajā literatūrā visus zemniekus dēvēja par «mazgruntniekiem» — pretstatā muižniekiem — «lielgruntniekiem». Par «mazgruntnieku» dēvēja kā tipisko pelēko baronu, tā arī mazo parces nomnieku; jēdzienā «mazgruntnieks» ietilpa visas zemniecības socialekonomiskās kategorijas no budža līdz trūcīgam zemniekam.

samērā lielas zemes platības un kas ekspluatēja algoto darba spēku. Budžu kategorijai tāpat pieskaitāmi arī lielo zemes gabalu rentnieki, kas sistematiski ekspluatēja algoto darba spēku un kas rentēja zemi peļņas iegūšanas nolūkos.

Vidēji budžu saimniecībā algoja 2—3 kalpus. Bija arī tādas kapitalistiskā tipa zemnieku saimniecības, kur algoja 5,6 un vairāk kalpu.

20. gs. sākumā budžu saimniecības bija kapitalistiskā tipa saimniecības ar augstu aramzemes procentu un ievērojamu pļavu un ganību platību, muižās turpretī bija daudz mežu un nederīgas zemes. Pēc sējas platības muižu saimniecības atpalika no zemnieku saimniecībām, lai gan pēdējās aizņēma nedaudz vairāk kā $\frac{1}{3}$ daļu no visas platības.

Budžu saimniecībās 20. gs. sākumā attīstījās lopkopība, plašinājās zaļu sēšana. Lopbarības zālāju platība budžu saimniecībās bija trīs reizes lielāka nekā muižās.

Budžu saimniecībās parasti bija līdz 20 liellopu, vairāki zirgi un lauksaimniecības mašīnas.

Arvien plašākos apmēros budži sāka pielietot mineralmēslus, uzlabot lopu sugas, zemi apstrādāja, pielietojot daudzlauku sistemu.

Budži apvienojās dažādās lauksaimniecības biedrībās, kuru mērķis bija veicināt racionalu lauksaimnieciskās ražošanas iekārtošanu šo savu biedru saimniecībās.

Kurzemē pastāvēja 30 šādas lauksaimniecības biedrības, kas tika dibinātas visvairāk 19. gs. 90-tajos gados.⁴³

Lielāku zemnieku saimniecību īpašniekus, kas saimniekoja kapitalistiski un plaši pielietoja algoto darba spēku, toreiz sauca par «pelēkajiem baroniem». Par viņu plašo dzīves veidu «Dienas Lapa», 1905. gada jūlijā rakstīja: «... Viņi valda glīti iekārtotās mājās, tiem bieži vien ir 13—17 zirgu, lieli ganāmpulki ragu lopu, aitu utt., lauku apstrādāšanai viņi lieto plašos apmēros darba spēku».⁴⁴

Laikrakstā «Baltijas vēstnesis», 1905. g. 20. augustā lasām: «... Mūsu mazgruntnieki (lasi — budži) gan darbu māca strādniekiem, bet paši to nelabprāt dara...»

Vidējās zemniecības slānis Latviešu novadā bija samērā neliels, jo baltvācu baroni visādi pretojās sīkāko patstāvīgu saimniecību izveidošanai. Viņi tā pielāgoja agraro iekārtu Latviešu novadā, ka ar agraro likumu (sev. 1860. g. likumu)⁴⁵ palīdzību centās apgādāt sevi ar lētu darba spēku.

⁴³ Обзор Курляндской губернии за 1900. Митава, 1901 г., 57 стр.

⁴⁴ «Dienas Lapa», 1905. g., Nr. 148, 9. VII.

⁴⁵ 1860. g. likums noteica, ka zeme jāpārdod zemniekiem samērā lielās platībās, tās nedrīkstēja būt mazākas par 10 dāld. vērtībā (vidēji ap 25 ha) un noliedza sadrumstalot šo platību mazākās saimniecībās.

Galvenā vidējās zemniecības masa bija rentnieki, īpaši kroņa zemes rentnieki. Arī neliela gruntnieku daļa piederēja pie vidējās zemniecības. Tie bija gruntnieki, kas nealgoja svešu darba spēku, bet apstrādāja savu saimniecību vienīgi ar savas ģimenes locekļu palīdzību. Šādu saimniecību Kurzemē bija ap 10 000. Vidzemē saimniecību skaits, ko apstrādāja pašu spēkiem, bija vēl mazāks.⁴⁶

Pie vidējās zemniecības saimniecībām pieskaitāmas arī daļa no tām rentes saimniecībām, kur izmantoja algoto darba spēku, tāpēc, ka bieži vien muižnieks ar augstās nomas maksas palīdzību piesavinājās rentnieka kalpa radīto virsvērtību un daudzos gadījumos pat daļu no paša rentnieka radītās vērtības. Vidējās rentes saimniecībās zemi rentēja ar nolūku nodrošināt rentnieka un viņa ģimenes locekļu eksistenci, bet ne peļņas nolūkos.

Ar to tad arī šī rentnieku kategorija atšķirās no saimniekiem — zemes īpašniekiem. Ja saimnieks, kas sistematiski izmantoja algoto darba spēku, bija budzis, tad ne visi rentnieki, kas algoja svešu darba spēku, pieskaitāmi budžiem.

Latviešu novadā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā pastāvēja vairāki tūkstoši rentes saimniecību.

Sakarā ar to, ka tūlīt pēc zemnieku brīvlaišanas Latviešu novadā visa zeme nonāca muižnieku rokās, zemnieki, lai tiktu pie zemes, bija spiesti izpirkt šo zemi par augstām izpirkšanas maksām, vai arī rentēt šo pašu zemnieku jeb kļaušu zemi, ko viņi gadsimtiem ilgi bija apstrādājuši.

Latviešu novadā bija muižas zemes (muižas un zemnieku zemes), kvotas zemes un kroņa zemes rentnieki.

20. gs. sākumā uz muižas un kvotes zemes izrentēto māju skaits Vidzemē bija 8 427.⁴⁷

Vēl 1. VIII 1905. g. 11,41% no dzimtmuižām piederošās zemnieku zemes tika izrentētas (88,6% bija pārdotas). Kurzemē bija ap 700 kroņa zemes rentnieku.⁴⁸

Rentnieks nomāja zemi no muižnieka uz t. s. «brīvā līguma» pamata, tas nozīmē, ka muižnieks patvaļīgi noteica līguma nosacījumus, līgumi bija galvenokārt mutiski⁴⁹ un muižnieks jebkurā brīdī pēc savas patikas varēja paaugstināt rentes maksu, izlikt zemnieku-rentnieku no mājām, neatmaksājot rentniekam par ieguldīto darbu, celtām ēkām un augsnes uzlabošanu (meliorācijas darbiem u. c.).

⁴⁶ P. *Stučka*, Darbs un zeme. 1920. g., «Spartaks», 65. lpp.

⁴⁷ Обзор Лифляндской губернии за 1905 г., Рига. 1907 г., 17 стр.

⁴⁸ В. *Земцов*, Остатки феодального строя в Прибалтийском крае, Юрьев, 1916 г., 29 стр.

⁴⁹ Rakstiski rentes līgumi muižniekiem bija tikai ar zemnieku jeb kļaušu zemes rentniekiem.

Rentes līgumu noteikumi, kurus diktēja muižnieks, bija rentniekiem ļoti neizdevīgi. Rentniekam bija aizliegts uz rentētās zemes celt dzirnavas, atvērt rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumus, medīt, zvejot utt., rentniekam bija jātur savi ļopi slēgtās telpās u. tml. Jansons-Brauns savā darbā «Baltijas revolūcija» citē šādu vietu no Siguldas pils rentes līguma: «Nomniekam vajag savus lopus (zirgus, govīs, cūkas, aitas) turēt vienīgi aizslēgtās telpās, par katru pārkāpumu šinī ziņā viņš iznomātājam maksā 5 rubļus soda». Vai arī šāda vieta no «Liel-Iecavas lielkunga fīrsta v. d. Pālen rentes līguma: «... Bez iznomātāja kunga atvērles caur rakstu nomniekam nav brīv... āboliņu, sienu, salmus, pelavas un mēslus (pat mēslus kungam jābāž savs deguns! — J. Br.) pārdot vai citādi kā iz mājām aizdot projām... Nomniekam arī ne uz kādu vīzi nav brīv un pie strāpes par mājas postīšanu uz šīs mājas gruntes atrodošo, neapstrādāto materiālu, kā: akmiņus, granti, mālus, zemes malku u. t. j. pr.) pārdot vai citādi kā aizdot projām. Ne nomniekam, ne arī pie viņa dzīvodamiem ļaudīm nav brīv jaukti šīs mājas robežas ne pašam, nedz arī citam ļaut turēt, tik vienīgi nomas devēja kungam.»⁵⁰

Trūcīgās zemniecības skaits Latviešu novadā bija neliels. Tie bija sīkie zemes gabalu rentnieki un zaldātu gabalu turētāji, kas nevarēja iztikt no savas saimniecības un bija spiesti iet peļņā arī ārpus savas saimniecības.

Lauku iedzīvotāju pamatmasa Latviešu novadā bija bezzemnieki,⁵¹ kas sastāvēja galvenokārt no lauku proletariāta.

Laukstrādnieku skaits ziņā Latviešu novads atradās visu cariskās Krievijas gubernu priekšgalā: 19. gs. beigās no 100 cilvēkiem, kas nodarbojās ar lauksaimniecību, Kurzemē bija 72 un Vidzemē 66 laukstrādnieku, kamēr auglīgajās cariskās Krievijas dienvidus gubernās (Poltavas, Čerņigovas, Jekaterinoslavas gub.) bija 17—13% laukstrādnieku.⁵²

Latviešu novada kalpi, kas strādāja gan muižās, gan arī budžu saimniecībās, pēc atalgojuma veida (kalpus algoja gan naudā, gan graudā, gan arī ar zemi vai piekopa jaukto apmaksu) un nolīgšanas ilguma sadalījās vairākās kategorijās:

a) Pastāvīgie kalpi, kurus pieņēma darbā uz saimniecisko gadu no 23. aprīļa, un algoja gan graudā, gan arī naudā, bija

⁵⁰ J. Jansons-Brauns, Baltijas revolūcija, 24. lpp.

⁵¹ Nosaukums «bezzemnieks» radies sakarā ar to, ka daudzi lauku iedzīvotāji bija bez zemes, pateicoties īpašai Latv. novada agrarai iekārtai un īpašām mantošanas tiesībām (tikai vecākajam dēlam bija mantošanas tiesības t. k. mājas nedrīkstēja dalīt). Jēdzienā «bezzemnieks» ietilpst pirmām kārtām kalpi. Taču reizē ar to bezzemniekiem pieskaitīja arī lauku amatniekus, agronomus, vai pat saimniekdēlus u. c.

⁵² J. Jansons-Brauns, Baltijas revolūcija, 87. lpp.

t. s. «deputatnieki». Tā bija muižas kalpu lielākā daļa. Deputatniekam bija jāstrādā muižā katru dienu, viņa sievai apm. 50 dienu gadā. Pēc muižas norikojuma kalpa sievai vienmēr bez kavēšanās un bez iebildumiem vajadzēja ierasties darbā un izpildīt norīkotos darbus vai nu lopu kūti vai citā vietā kā darba dienās, tā arī svētdienās. Pretošanās gadījumā bija paredzēts viņu sodīt, atvelkot 1 rubli no vīra algas.

Kamēr kalps (deputatu kalps) un viņa ģimene kalpoja muižā, tikmēr viņam tika ierādītas dzīvojamās telpas — kalpu māja — un kurināmais, kas pašam bija jāizcērt un jāizved ar muižas zirgu un pēc muižas valdes norādījuma.

Baltvācu baroni savās muižās bija vēl saglabājuši dzimtlaiku verdzinošās formas — dzimtlaiku klaušas, kas nodrošināja viņiem lētu darba spēku un deva iespēju turēt kalpus dzimtbūtnieciskā atkarībā no baronu iegribas un patvaļas.

b) Pastāvīgie kalpi, kurus algoja ar zemi un mazāko algas daļu izmaksāja naudā, bija t. s. «zemes kalpi» (Landsknechte). Zemes kalpu kategorijā ietilpa arī t. s. «bandinieki». Zemes kalpiem par ierādīto zemes stūrīti bija muižai jāatstrādā zināms dienu skaits gadā, pa lielākai daļai vasaras karstākajā darba laikā.

Zemes kalpi, kuru pastāvēšana bija dzimtbūšanas iekārtas ievērojama palieka, bija ļoti izdevīgi muižniekiem kā lēts darba spēks, kas bija lielā atkarībā no muižnieka. Sāds zemes kalps, lai arī cik grūti tam bija, negribēja raisīties prom no iekoptā zemes kaktiņa.

c) Dienas kalpi jeb dienas algādži bija tie, kas rentēja mazos zemes gabalus, kuri nedeva pietiekami daudz eksistences līdzekļu un kur nevarēja pilnīgi izlietot savu darba spēku — tāpēc viņi bija spiesti iet strādāt pie muižnieka vai saimnieka. Šo kalpu stāvoklis bija sevišķi smags.

Sai kalpu kategorijai pieskaitāmi arī t. s. «akordnieki» jeb «akotnieki», kas saņēma apmaksu pēc izstrādes.

d) Tikai ar zemi algoja īpaša veida kalpu kategoriju, tie bija t. s. «pusgraudnieki»⁵³, kas apstrādāja zemi ar savu dzīvo un nedzīvo inventaru un saņēma pusi no iegūtās ražas. Viņi tāpat kā deputatnieki ēda savu maizi un tiem bija sava atsevišķa ģimenes saimniecība.

e) «Valinieki» jeb brīvie kalpi bija tie, kas atstrādāja saimniekam par dzīvokli.

Bija arī neliels skaits muižu un saimnieku kalpu, kas algu saņēma tikai naudā. Tie bija galvenokārt gada puīši un meitas, neprecēti kalpi, kas ēda vai nu muižā, vai arī kā saimnieka kalpi

⁵³ Pusgraudnieks bija kaut kas vidējs starp kalpu un trūcīgo zemnieku (rentnieku).

pie saimes galda. Uzturs un dzīvoklis tika ieskaitīti algā. «Deputatnieki», zemes kalpi, pusgraudnieki, kā arī «vaļinieki» parasti bija precētie kalpi.

Īpašu lauku strādnieku kategoriju sastādīja tie strādnieki, kas bija nodarbināti daudzajās muižu fabrikās un uzņēmumos: ķieģeļu cepļos, dzirnavās, kokzāģētavās, spirta dedzinātavās u. c.

Kalpu ekonomiskais un politiskais stāvoklis bija ļoti smags. Grūti bija kalpu darba apstākļi, bet viņu darba alga bija zema.

Datus par kalpu ekonomisko stāvokli sniedz materiāli ⁵⁴, ko cara valdības vajadzībām pavēlēja (1906. g. 10. I.) savākt Baltijas pagaidu ģenerālgubernators (ģen. leitn. Sologubs) «Sakarā ar ārkārtējiem apstākļiem Baltijā».⁵⁵

Vispārēju pārskatu par muižas un saimnieku deputata kalpu vidējo darba algu 1906. g. Vidzemē dod sekojošā tabula⁵⁶ (dati par 1906. g.).

Nr. p. k.	Apriņķi	Muižas kalpi		Saimnieka kalpi	
		gadā	dienā	gadā	dienā
		rbļ.	rbļ.	rbļ.	rbļ.
1.	Valmieras	319,10	1,13	270,20	— 96
2.	Valkas	273,—	0,98	246,80	0,88
3.	Cēsu	258,70	0,92	241,—	0,86
5.	Rīgas	247,46	0,88	200,45	0,72

Kalpiem bija jāstrādā no agra rīta, bieži vien jau pirms saules lēkta, un līdz vēlai tumsai — gandrīz bez atpūtas. Uzturs pa visu garo dienu bija ļoti trūcīgs. Kalpus ēdināja galvenokārt ar kartupeļiem, rupju maizi un siļķi.

Par kalpu smagiem dzīves un darba apstākļiem rakstīja arī tālaika presē. Tā — par Inčukalna muižas kalpu grūtiem apstākļiem «Pēterburgas avīzes» 1905. g. 15. janvārī rakstīja: «... no agra rīta līdz vēlai tumsai jāstrādā gandrīz bez atpūtas. Kā atlīdzību par savu darba spēku strādnieks dabū tikai 35 kap. par dienu, pie sava uztura. Piedevām gan tiek iestādīta puspūrvieta kartupeļu un kāda sakņu dobīte, un tas ir viss. Tā strādnieks pie visgrūtākā darba nevar vairāk nopelnīt, cik vajadzīgs uzturam...»⁵⁷

Arī «Mājas Viesis»⁵⁸ aprakstot siki precēta muižas kalpa algu

⁵⁴ Šie dati jānovērtē kritiski, jo tie, acīm redzot, izskaistina kalpu stāvokli. Daudzi no minētiem datiem savākti pēc ziņām no muižām un kalpu algu naturalā daļa aprēķināta naudā pēc paaugstinātām cenām.

⁵⁵ LPSR Ie. M CVA, F. 6989, 1906. g. Apr. Nr. 1., Lieta 17, 1. lapa.

⁵⁶ Turpat, 97.—98. lpp.

⁵⁷ «Pēterburgas avīzes» 1905. g., 15. janv.

⁵⁸ «Mājas Viesis», 1903. g., Nr. 40.

Jelgavas apriņķī — «vīsturīgākajā Latviešu novadā» secina, ka precēta vīra alga iznāk tikpat liela kā puīša alga, bet precētām kalpām vēl jāuztur sieva un bērni, kurus sūta jau no agras bērības ganos pie svešiem ļaudīm, citādi iztikt nevar.

Tikpat grūti bija kalpu darba un dzīves apstākļi «pelēko baronu» jeb budžu saimniecībās, kur darba devējs tāpat piekopa dzimtbūtnieciskās un kapitalistiskās ekspluatācijas metodes, lai iedzīvotos uz kalpa rēķina. Bieži vien kalpi (sevišķi precētie) gāja labāk kalpot «velnam» (muižai) nekā «velna kalpam» (pelēkajam baronam). «Mājas Viesis» atzina, ka saimnieku kalpu stāvoklis sliktāks, garāka darba diena. Ja muižā darba diena bija no saules lēkta līdz norietam, tad pie saimnieka bija jāstrādā, no agra rīta pirms saules lēkta un līdz vēlai naktij pēc saules norietēšanas, kā arī nakts darbi. «... Tanīs apgabalos, kur labības kulšana notiek vēl vecumārijās spriguliem un blūkiem — tur kulšana ir pilnīgs nakts darbs: saime tiek modināta jau plkst. 1 un 2 naktī... Vairāk kā 10 stundas jāstrādā arī rudens un ziemas mēnešos. Vasarā no 4 rītā līdz 8—9 vakarā. Arī svētdienās kalpiem jāstrādā, meitām jāapkopj lopi, jātaisa ēdiens. Puīšiem jā rūpējas par zirgiem...»⁵⁹

Neciešami bija arī kalpu «dzīvokļu» apstākļi. Muižās, kur tie skaitījās labāki, šie «dzīvokļi» bija antihigieniski, bez svaiga gaisa. Parasti nelielā šaurā telpā dzīvoja vairākas ģimenes. Šai telpai bija akmens sienas, pie kurām bija novietotas kalpu gultas. Ziemā sienas apklājās ar sarmu. Muižnieku un budžu lopi dažreiz mitinājās labākās telpās nekā kalpi.

Saimnieku kalpu «dzīvokļa» apstākļi bija vēl sliktāki. Vasarā kalpi pārgulēja sienā stajļaugšās, ziemā kalpi un kalpones dzīvoja saspīesti nelielā kalpu gala istabā, kur vēl glabājas zirgu lietas un citi saimniecības rīki.

Smaga bija kalpu dzīve Latviešu novadā. Viņu darba gaitas sākās jau 7—8 gadu vecumā. Trūkums spieda kalpus sūtīt savus bērnus vasarā par ganiem pie budžiem. Kalpu bērni reti tika tālāk par pagasta skolu. Draudzes skolas apmeklēja vienīgi saimnieku bērni, tāpēc ka kalpi, vispirms, nevarēja samaksāt skolas naudu un, otrkārt, arī tāpēc, ka mācības skolā notika arī vasarā, kad kalpa bērnam bija jāstrādā. Vienīgā iespēja iegūt izglītību kalpu dēļiem bija skolotāju seminari, tāpēc arī šo skolu beidzēji — tautskolotāji arī bija tik dedzīgi revolucionārie cīnītāji 1905. gadā.

14—15 gadu vecumā kalpu bērni jau stājās darbā pie muižnieka vai budža par puspuisi vai pusmeitu, bet vēlāk jau kā puisis un meita.

Ņemot vērā kalpu smago ekonomisko un politisko stāvokli, nav brīnums, ka viņi centās pāriet uz dzīvi pilsētās, rūpniecības

⁵⁹ «Mājas Viesis», Nr. 41., 1903. g. 8. okt.

un tirdzniecības centros. Sevišķi daudz bezzemnieku plūda uz Rīgu.

Ne tikai kalpu ekonomiskais, bet arī to tiesiskais stāvoklis bija ļoti grūts. Pēc pagastu pārvaldes likumiem 1866. g. Vidzemē tikai saimnieki — zemes īpašnieki un rentnieki (bet ne pusgraudnieki) piedalījās sapulcēs, kur vēlēja pagasta amatpersonas.

Kalpi piedalījās pagasta vēlēšanās tikai ar pārstāvju starpniecību. 10 kalpi vēlēja 1 desmitnieku, kuram līdz ar saimniekiem bija tiesības balsot līdzī pagasta sapulcēs. Tātad kalpam nedeva pat pilnas balss tiesības savā pagastā. Ar to muižnieki centās nodrošināt savu noteicošo ietekmi pagastos, kuru priekšgalā atradās viņiem vairāk (kaut arī ne pilnīgi) paklausīgie budži.

Pašvaldības — pagasta pārvaldes iestādes atradās saimnieku rokās. Ja pagastu tiesā nāca priekšā kalpu konflikti ar saimniekiem, tad tie protams, tika iztiesāti saimniekiem par labu.

Lai gan kalps pēc tiesībām bija tikai $\frac{1}{10}$ cilvēka, un faktiski bija izslēgts no pagasta pārvaldes, tomēr pie nodokļu maksāšanas viņš bija «pilntiesīgs pagasta loceklis». Nodokļi tika sadalīti uz «galviņām» un kalpam ($\frac{1}{10}$ cilvēkam, kā bezzemniekus sauca Latviešu novadā) bija jāmaksā tikpat liela galvas nauda kā liel-saimniekam, kam piederēja 200 pūrvieta zemes.

Atbilstoši augstāk minētajām lauku iedzīvotāju šķiriskām un sociāli ekonomiskajām grupām Latviešu novada laukos bija izveidojušies divi svarīgākie šķiriskie antagonismi.

Pats svarīgākais bija antagonisms starp baltvācu muižniecību un plašām latviešu lauku iedzīvotāju masām. Baltvācu muižniecība ar saviem lielajiem privilēģētajiem zemes īpašumiem, vēl no viduslaikiem saglabātām feodālā rakstura privilēģijām, ekonomisko spēku un gandrīz neaprobežoto politisko varu apspieda lauku iedzīvotāju pamatmasu kalpus, rentniekus un saimniekus. Šī antagonisma pamatā bija feodalisma paliekas Latviešu novada laukos.

Otrs svarīgākais šķiriskais antagonisms Latviešu novada laukos bija antagonistiskā pretruna starp algotā darba spēka ekspluatatoriem un algotajiem strādniekiem — kalpiem. Algotā darba spēka ekspluatatori bija gan muižnieki, gan arī liela daļa saimnieku un rentnieku, kas nesaudzīgi izmantoja lauku proletariatu — Latviešu novada lauku iedzīvotāju pamatmasu, piesavinājās lauku proletariata radīto virsvērtību. Šis antagonistiskās pretrunas pamatā bija kapitalistiskais ražošanas veids, kas 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Latviešu novada lauksaimniecībā bija sasniedzis samērā augstu attīstības pakāpi.

Latviešu novada lauku proletariatu ekspluatēja gan «zīlie», gan arī «pelēkie» baroni. Tāpēc arī lauku proletariātam bija nesamierināmas interešu pretestības kā ar vienu, tā ar otru ekspluatatoru šķiru. Taču visasākās pretešķības, vislielākais naidis lauku

proletariatam bija pret baltvācu baroniem. Tas bija krājies no paaudzes uz paaudzi. Turklāt barona muižā lauku proletariats cieta no feodāliem, kapitalistiskiem un nacionāliem spaidiem, kā arī no pilnīgas politiskās beztiesības. No feodāliem un nacionāliem spaidiem un politiskās beztiesības (gan mazākā mērā kā kalpi) cieta arī saimnieki un rentnieki, ieskaitot arī «pelēkos» baronus. Saimnieku un kalpu attiecības līdz ar kapitalisma attīstību Latviešu novadā gan saasinājās, jo pastiprinājās kalpu ekspluatācija no saimnieku puses, taču vietām šīs attiecības sedza patriarhālo attiecību plīvuris, gan arī naids pret kopējo apspiedēju un izsūcēju — baltvācu baroniem. Līdz ar to 1905. g. revolūcijas priekšvakarā Latviešu novadā antagonisms starp skaitliski niecīgo baltvācu muižniecību un visplašākām latviešu lauku iedzīvotāju masām bija galvenais šķiriskais antagonisms, kas arī revolūcijas gados izpaudās ar lielāko spēku.

Latviešu novada lauku iedzīvotāju dažādu šķiru un sociāli-ekonomisko grupu stāvoklis un šķiriskās pretrunas 20. gs. sākumā — 1905. g. revolūcijas priekšvakarā noteica arī to dažādos ekonomiskos centienus.

Baltvācu muižniecība centās saglabāt savu privilēģēto stāvokli un lielos ienākumus.

Saimnieku centieni bija vērsti uz to, lai viņiem būtu vairāk zemes, lai zemes cena nebūtu tik augsta, un lai būtu mazāk nastu. Šajā sakarībā viņi prasīja, lai naturalās nastas pārvērstu naudā.

Rentnieki centās pēc sava zemes īpašuma vai vismaz pēc tā, lai rentes maksas būtu zemākas, rentes termiņš garāks, bet rentes līgumos nebūtu saimnieciskās darbības ierobežojumu.

Tie saimnieki un rentnieki, kas saimniekoja uz kapitalistiskiem pamatiem, ekspluatējot algoto darba spēku, centās iegūt lētu darba spēku, nolīgt tādus kalpus, kas daudz strādātu un maz prasītu no saimnieka.

Lauku proletariats prasīja samazināt pārmērīgo ekspluatāciju, nodrošināt viņam cilvēcīgus darba un dzīves apstākļus. Apspiestā lauku proletariata centieni pēc cilvēciskiem dzīves un darba apstākļiem radīja viņu vidū sapni pēc sava kaktiņa, sava stūriša zemes. Dažādas kalpu grupas dažādi izprata šī sapņa saturu. Vieniem šī sapņa papildījums nozīmēja cilvēciskus sadzīves apstākļus, pašam savu istabu un zemes stūrīti. Otri sapņoja par iekļūšanu saimnieka godā. Tieši šos pēdējos kalpu sīkburžuaziskos sapņus centās savās interesēs veicināt latviešu buržuazijas un sīkburžuazijas ideologi.

* * *

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā līdz ar kapitalisma straujo attīstību, kapitalistiskās ekspluatācijas pastiprināšanos, kas laukos savijās ar feodālisma paliekām, strādnieku skaita un to šķi-

riskās apziņas pieaugumu Latviešu novada pilsētās un laukos pieauga strādnieku kustība.

Latviešu novadā pēdējos pirmsrevolūcijas desmit gados no 1895. gada līdz 1904. gadam fabriku inspekcijai pakļautajās fabrikās un rūpnīcās notika 111 streiki, kuros piedalījās 22.327 strādnieki.⁶⁰

Savu augstāko vilni 19. gs. beigās strādnieku kustība Latviešu novadā sasniedza 1899. gadā, kad notika asiņainais «Rīgas dumpis», kā arī plaši strādnieku streiki Liepājā.

Pēc 1899. gada streiku kustība Latviešu novadā atslāba, bet jau 1902. gadā pastiprinājās no jauna un sasniedza jo augstu līmeni 1904. gada beigās, kad strādnieku šķiras cīņu vadīja revolucionārā Latviešu socialdemokrātiskā strādnieku partija, kas nodibinājās 1904. gada jūnijā.

Pieaugošā strādnieku kustība pilsētās 1900.—1903. g. ekonomiskās krīzes beigu posmā, ko vadīja socialdemokrātiskās organizācijas, dziļi ietekmēja arī laukus.

Latviešu novada laukos jau bija radusies liela lauku proletariāta armija, kas uzturēja ciešus sakarus ar pilsētu proletariātu un izveidoja tā vadībā ievērojamu revolucionāru spēku uz laukiem.

Sevišķi spēcīgi lauku proletariāta šķiru cīņa izvērās Kurzēmē, kur šķiru diferenciacija un šķiru antagonisms bija sasniedzis augstāku attīstības pakāpi.

1904. gadā Kurzēmē darbojās jau trīs socialdemokrātu komitejas: Liepājas komiteja ar 200 biedriem un tikpat daudz neorganizētiem līdzjutējiem, Ventspils komiteja ar 115 organizētiem biedriem un Talsu komiteja ar 50 biedriem un 150 līdzjutējiem. Bez tam Kurzemes laukos darbojās vēl 10 pulciņi ar 120 organizētiem biedriem un 300 līdzjutējiem.⁶¹

Sevišķi liela nozīme bija Liepājas komitejas darbam Grobiņas — Aizputes apriņķos, kur bija daudz kalpu.

Socialdemokrātu vadītā Latviešu novada laukstrādnieku kustībai bija jau no paša sākuma ne tikai ekonomisks, bet arī politisks raksturs. Par to liecina, piem., 1903. gadā Baltijas latviešu socialdemokrātiskās strādnieku organizācijas Talsu komitejas izdotā proklamācija «Laukstrādniekiem», kas bija ļoti populāra kalpu vidū. «Valdība ir uz vienu roku ar kalpu ekspluatatoriem — baroniem», norādīja socialdemokrāti kalpiem, «tā jāgāž ar sacelšanās palīdzību.»

Šīm latviešu socialdemokrātijas izdotajām proklamācijām bija

⁶⁰ Proletariskā revolūcija Latvijā. I Strādnieku šķiras partijas sākotne. LKP vēstures materiāli. LKP izdevniecība «Spartaks», Maskava, 1924. g. 760. lpp.

⁶¹ «Cīņa», Nr. 5, 1904. gada jūlijā.

liela mobilizējoša nozīme lauku darbaļaužu vidū. Visur — kalpu būdās, šķūņos, kapsētās, uz tiltiem un telefona stabiem — visur nokļuva socialdemokrātu proklamācijas un skrejlapīņas un kopš 1904. gada arī «Cīņa». «Kalpi un gājēji kāri tver lapīņas, glabā tās un dod atkal lasīt...», rakstīja «Cīņa».⁶²

Socialdemokrāti vadīja kalpu cīņu par labākiem darba un dzīves apstākļiem. Tā piem., 1903. gada rudenī, kad baroni mēģināja pazemināt kalpiem algu, Liepājas un Talsu socialdemokrātu komitejas organizēja kalpus cīņai pret baroniem, uzaicināja kalpus neslēgt līgumus darba algas pazemināšanas gadījumā, un daudzās vietās panāca pat algas paaugstināšanu par 10—15 rubļiem gadā.

Lielu darbu veica arī Ventspils strādnieki — socialdemokrāti, kas palīdzēja Dundagas un citu muižu kalpiem izcīnīt labvēlīgākus kalpu darba spēku pārdošanas noteikumus.

Talsu apriņķī rentnieki cīnījās pret rentes maksas paaugstināšanu un, ja baroni renti paaugstināja, atsacījās zemi rentēt.

Socialdemokrātu darbs Latviešu novada laukos aktivizējās sevišķi pēc Latviešu socialdemokrātu strādnieku partijas nodibināšanās 1904. gadā, kad laukos jau notika streiki. Pazīstamākais no tiem bija t. s. Kartupeļu racēju streiks 1904. g. rudenī Talsu apriņķa Vālgales, Viļķu un Nurmuižas muižās, kad kartupeļu racējas — sievietes Talsu socialdemokrātu vadībā panāca maksas paaugstināšanu no 5 līdz 7 kapeikām par maisu.

«Nevalda vairs vienkāršos ļaudīs klanīšanās un roku laizišana kungiem kā senāk...»⁶³ rakstīja «Cīņa», atzīmējot apziņas un organizētības pieaugumu ekspluatētajos lauku darba ļaudīs.

Socialdemokrāti prata pat baznīcas izmantot politiskai agitācijai. Gandrīz katru svētdienu dievkalpojumu laikā tika izplatītas proklamācijas.

Lauku darbaļaužu nemiers pret vācu baronu tiraniju Vidzemē krasī izpaudās tā sauktā «Alūksnes dedzinātāju lietā». Laikā no 1902. gada novembra līdz 1903. gada martam tika nodedzinātas vairākas nežēlīgā barona Fitingofa — Šēla, kā arī draudzei varmācīgi uzspiestā Alūksnes mācītāja Valtera muižas ēkas.

Lauku darbaļaužu cīņa pret saviem apspiedējiem organizētāk izpaudās Kurzemē. Tā Popes baznīcā un citur notika jau īstas darbaļaužu sapulces pie baznīcas un socialdemokrātu agitatori aicināja lauku darbarūkus uz cīņu par brīvību un atmaskoja baznīcas, muižnieku un cara valdības reakcionāro lomu. Tādā kārtā t. s. baznīcas demonstrācijas bija īpašs latviešu socialdemokrātijas cīņas paņēmieni.

Sākoties krievu-japāņu karam, arī laukstrādnieku prasībās

⁶² «Cīņa», Nr. 4, 1904. gada jūnijā.

⁶³ «Cīņa», Nr. 7, 1904. gada septembrī.

ievērojamu vietu ieņēma cīņa pret šo netaisnīgo, imperialistisko karu. Zandarmiem bija jāatzīstas, ka visur tur, kur daudz kalpu, it īpaši Popes un Dundagas muižās, Pampaļu muižā (Kuldīgas apr.) u. c. socialdemokrātu propaganda pret karu atrada dzirdīgas ausis.

Tādējādi LSDSP jau pirms 1905. gada revolūcijas vadīja darbaļaužu revolucionāro kustību. «Apzinīgāka uzstāšanās un šķiru naidis pret baroniem un baznīkungiem kļūst sevišķi manāmi pēdējos pāris gados. Aug darbaļaužu naidis pret izsūcējiem un apspiedējiem, zūd agrākā verdziskā kalpība, padevība un bailība. Raisās vaļā nemiers pret pastāvošo iekārtu, kungiem un valdību.»⁶⁴ rakstīja «Cīņa» 1904. gadā.

1905. gada revolūcijas priekšvakarā socialdemokrātu propagandai simpatizēja jau arī liela daļa baltvācu muižniecības ekspluatētās zemniecības, it īpaši rentnieki. Socialdemokrāti vadīja rentnieku cīņu pret rentes maksas paaugstināšanu, par baronu feodālo privilēģiju iznīcināšanu.

Tādējādi Latviešu novada agrarā iekārta ar tās krasajiem šķiriskajiem antagonismiem, carisma politiskie spaidi, baltvācu baronu un mācītāju tiranija radīja objektīvus priekšnosacījumus dziļam laukstrādnieku un zemniecības pamatmasu naidam pret toreiz pastāvošo iekārtu.

LSDSP, kas organizēja latviešu pilsētu un lauku darbaļaužu masas cīņai pret apspiedējiem, gatavoja tās gaidāmajām revolūcijas kaujām.

⁶⁴ «Cīņa», Nr. 3, 1904. gadā.

Doc. V. Ozols

AGRARĀS ATTIECĪBAS UN REVOLUCIONARĀ CIŅA LATVIJAS LAUKOS 1905.—1907. G. REVOLUCIJAS PERIODĀ.

1905. gada revolūcija Krievijas daudznacīju tautu vēsturē ir viens no ievērojamākiem posmiem cīņā par socialismu. 1905. gada revolūcija dziļi un plaši izvērsās Latvijā, radot īpatnējas cīņas metodes un formas.

1905. gada revolūcija norisinājās imperialisma laikmetā. Kapitalistiskās iekārtas šķiriskās pretrunas cariskajā Krievijā bija ārkārtīgi saasinājušās, tā kā Krievija XX gadsimta sākumā kļuva par vispasaules revolucionārās kustības centru. 1905.—1907. g. revolūcija bija pirmā buržuaziski demokrātiskā revolūcija imperialisma laikmetā. Tā bija īpatnēja tipa revolūcija, kuras galvenais dzinējspēks bija proletariats, bet tā tuvākais sabiedrotais — zemniecība. Buržuazija 1905. gada revolūcijā vairs nebija revolucionārs spēks, tā baidījās vairāk no revolūcijas nekā no reakcijas.

1905. gada revolūcija vispasaules proletariātam rādīja revolucionārās varonības paraugu. Tā bija darbaļaužu masu revolucionārās audzināšanas skola. 1905. gada revolūcijas pieredze palīdzēja Krievijas proletariātam gūt uzvaru 1917. gadā. «Bez 1905. gada «ģenerālmēģinājuma» 1917. gada Oktobra revolūcijas uzvara nebūtu bijusi iespējama», — norādīja Ļeņins.¹

1905. gada revolūcija ir cieši saistīta ar turpmāko cīņu par socialismu. Saskaņā ar Ļeņina izstrādāto plānu par buržuaziski-demokrātiskās revolūcijas pāraugšanu socialistiskajā revolūcijā, uzvara pār carismu bija nepieciešama, lai virzītos tālāk uz socialistisko revolūciju. 1905. gada revolūcija sauca uz cīņu Krievijas daudznacīju darbaļaužu plašās masas. Krievu proletariats gāja revolūcijas priekšgalā un veda sev līdz carisma apspiesto tautu darbaļaužu masas.

Latviešu tauta bija viena no carisma patvaldības apspiestajām tautām un latvju proletariats, sekodams krievu proletariātam, aktīvi piedalījās 1905. gada revolucionarajā cīņā. Par latviešu proletariāta cīņu V. I. Ļeņins rakstīja: «Revolūcijas laikā latviešu

---

¹ V. I. Ļeņins. Darbu izlase, II sēj., Rīgā, 1948. g., 568. lpp.

proletariats un latviešu socialdemokratija ieņēma vienu no visredzamākām, pirmajām vietām cīņā pret pātvaldību un visiem vecās kārtības spēkiem.»²

Latvijā kā vienā no kapitalistiski attīstītākajiem Krievijas apgabaliem, kur šķiru un nacionalās pretrunas bija ļoti saasinājušās, revolucionarā cīņa 1905. gadā pieņēma sevišķi asu raksturu. Latvijas pilsētās izvērtās plaša, līdz tam laikam neredzēta streiku cīņa, notika grandiozi mītiņi, demonstrācijas, bruņotas sacelšanās un nemieri karaspēka daļās.

Latvijas laukos izvērtās īsts zemnieku karš: lauku darbaļaudis dedzināja baronu muižas, atbruņoja un padzina baronus, uzbruka policijai un karaspēka daļām, postīja krogus un kroņa degvīna tirgotavas, dedzināja tiesu aktus, dezorganizēja vietējo pārvaldes organu darbu.

Latvijā lietoja arī vēl citus īpatnējus cīņas veidus: noturēja mītiņus baznīcās, organizēja laukstrādnieku streikus, noorganizēja rīcības komitejas un tautas miliciju.

1905. gada revolūcija Latvijā izvirzīja no tautas vidus drosmīgus un pašaieliedzīgus revolūcijas cīnītājus, kā Grīniņu, Slepģi, Salumu, Boču, Lielkalnījāni un vēl daudzus citus, kuru varoņdarbi ir saglabājušies latviešu tautas atmiņā.

1905. gada revolūcijai Latvijas vēsturē ir liela nozīme. Tā bija latviešu tautas pirmā masveidīgā, revolucionarā cīņa, lai atbrīvotos no vācu baronu un cara pātvaldības jūga. Revolucionaro cīņu izraisīja darbaļaužu masu pārmērīgā ekspluatācija un nacionalā apspiestība.

Gadu simtiem ilgi Baltijas muižnieki — zilie prūšu junkuri — visnekrietnākā kārtā verdzināja latviešu tautu, nekaunīgi cenšoties iestāstīt, ka viņiem uz to esot tiesības tāpēc, ka viņi esot kulturas nesēji un piederot pie augstākās kungu rases.

Kaut gan, kā to pareizi norāda K. Markss, tas, ko «šie nelieši» saucot par savu kulturu, sastāvo tikai no «novecojušiem kārtu ierobežojumiem, aklas sekošanas luteranisma dogmām un zemnieku izsūkšanas.» (K. Markss un F. Engelss. Raksti, XXVI sēj., 1935. g., 42. lpp.).

* * *

Agrarās attiecības Latvijā — Vidzemē un Kurzemē — veidojās uz feodalās iekārtas drupām. Feodālās laikmets Latvijā bija ārkārtīgi smags, jo par feodāliem kļuva vācu iebrucēji «suņu bruņinieki», — kā viņus pareizi raksturo K. Markss (K. Markss un F. Engelss. Archivs, V sēj., 1938. g., 344. lpp.). Viņi netiekvien nesaudzīgi ekspluatēja Latvijas lauku darbaļaudis, bet arī tos necilvēcīgi pazemoja, bieži vien nostādīdami tos beztiesīgu vergu stāvoklī.

² V. I. Ļeņins, Par revolucionaro kustību Latvijā, Rīgā, 1947. g., 123. lpp.

Sis drūmais laikmets latviešu vēsturē sākās ar XIII gs., kad minētiem vācu bruņiniekiem ar «barvedi Apeldernas Albertu, šo draņķīgo Bremenes pārnīeku» priekšgalā, kā to raksturo K. Markss (M. E. Arhīvs, V sēj., 1938. g., 341. lpp.), izdevās nostiprināties dažādās latviešu cilšu apdzīvotās teritorijas daļās. Pēdējās tajā laikā atradās feodalisma attīstības sākuma stadijā. Vācu bruņinieki ar šķēpu un uguni nospieda verdzībā nepietiekoši apvienotās latviešu ciltis un atņēma tām ražošanas līdzekļus — zemi. No šī laika gadsimtu gaitā arī izveidojās ļoti asas agrarās attiecības, kurām bija svarīga nozīme 1905. gada revolūcijā Latvijā. Pastāvējušās agrarās attiecības galīgi likvidēja Lielās Oktobra socialistiskās revolūcijas uzvara un padomju iekārtas nodibināšana Latvijā. Uzkundzējušies Baltijas jūras austrumu piekrastē — Latvijā un Igaunijā, šie «suņi bruņinieki» un viņu tiešie pēcnācēji — vācu baroni — junkuri necilvēcīgi ekspluatēja vietējos iedzīvotājus, galvenokārt zemniekus.

Zemnieki dzīvoja pusbadā un lielā trūkumā, lielāko daļu no sava darba laika viņi pavadīja smagos muižas darbos, kur par katru niecīgāko pārkāpumu tos nežēlīgi sodīja. Sodi nereti beidzās ar nāves gadījumiem. Zemniekus-dzimtcilvēkus pirka un pārdeva, mainīja pret suņiem, zirgiem, pīpju galviņām utt. Bēgšanas gadījumā, citiem par iebaidīšanu, nocirta kāju vai roku, vai arī, iedezzināja zīmi pierē.

Turpretim vācu muižnieki veda aizvien greznāku un izšķērdīgāku dzīvi uz zemnieku pārmērīgās ekspluatācijas rēķina. Lai saglabātu savu privilēģēto stāvokli, viņi bez mazākiem sirdsapziņas pārmetumiem zvērēja uzticību katrai — poļu, zviedru vai krievu valdībai, kas, attīstoties tirdzniecībai un centralizētām valstīm cīnījās par Baltijas jūras piekrasti. Turklāt katru reizi muižnieki centās izkaulēt sev aizvien lielākas privilēģijas uz zemnieku ekspluatācijas rēķina.

Zemi kā zemnieku saimniecībās, tā arī feodālmuizās apstrādāja ļoti primitīvi, kur, pastāvot trislauku sistēmai, galvenie darba rīki bija: koka arkls, koka ecēšas, kurus bieži vien vilka paši zemnieki. Sakarā ar to lauki arī deva ļoti mazu ražu, parasti 3—4 graudu. 17. gs. no visas apstrādājamās zemes platības $\frac{1}{3}$ aizņēma muižas lauki un $\frac{2}{3}$ zemnieku lauki.

Bieži atkārtojās neražas un bada gadi, plosījās dažādas epidēmijas, tajā sakarā arī mēris, kas prasīja lielus cilvēku upurus. Aculiecinieks vācu vēsturnieks prof. Kraucs savā grāmatā «Vandalia», kas izdota 1519. g. Hamburgā, zemnieku stāvokli raksturo šādi: «Livonijā pret zemniekiem izturas kā pret suņiem un viņiem nedod pat pieēst pilnu vēderu maizes. Tik lielā mērā tie, kas pār viņiem valda, izspiež no viņiem sviedrus un asinis. Mūsu suņiem patiesi klājas daudz labāk nekā šīs zemes nabaga zemniekiem. . . Rīgas virsbīskapijā . . . šo nabaga izmocīto zemnieku stāvoklis ir

tik ļauns, kas viņiem no tiesas ir lielākā vēlēšanās ... nomirt nekā dzīvot».³

Vēl drūmākās krāsās Livonijas zemnieku stāvokli parāda ģeogrāfs Minsters savās kosmografijās, kuras izdotas 1550. gadā. Minsters rakstīja: «Vienkāršie zemnieku ļaudis (Livonijā) ir gandrīz vergu kārtā un ar viņiem to kungi apietas ļoti rupji un bargi ... Ja viņiem aizbēg kāds zemnieks, ko pēdējie bieži ir spiesti darīt bada, mocību un posta dēļ, un ja viņi pēc tam to atkal dabū rokā, tad nocērt bēgļiem vienu kāju, lai viņš vairs nevarētu aizbēgt. Tā ir visnelaimīgākā un visvairāk apspiestā tauta, kurai līdzīgu nevarēs nekur atrast zem saules.»

Nēcilvēcīgā apiēšanās noveda latviešu zemniekus tādā drausmīgā stāvoklī, kuru labi raksturojis vācu dzejnieks Pistorijs (1548. g.): «viņus var tikko saukt par cilvēkiem; ķermeņi tiem novājināti badā un kļuvuši pat īsāki, jo tie ļoti nomocīti nepātrauktā pārmērīgā darbā ... , viņu dzēriens ir tīrs ūdens un maize tiem ir cepta no pelavām.» Dzimtbutnieciskā ekspluatācija viduslaikos un vēlākos gados Latvijā bija daudz smagāka nekā vairākos citos Krievijas apvidos. XVIII gadsimtā vācu baroni vēl vairāk stiprināja dzimtbutniecisko ekspluatāciju un tās smagumu varēja salīdzināt ar verdzību. Piemēram, vēl XVIII gs. beigās latviešu zemniekus-dzimtciļvēkus pārdeva veseliem bariem. Vislielākie vergu tirgi toreiz bija Tērbatā un tie piederēja kādam Krobbem un Bunnem.

Runājot par dzimtcilvēku cenu pat Oberpāles mācītājs Hubels gaudās, ka Baltijā cilvēki esot lētāki nekā Amerikas kolonijās, jo te puiša cilvēku pērkot par 50—55 rub., par kalponi reti kad varot dabūt vairāk par 10 rub., bet par bērniem varot dabūt tikai 4 rub.⁴

Sevišķi smaga zemnieku verdzība bija Kātrinas II valdīšanas laikā. Zemnieku stāvoklis Latvijā bija tik grūts, ka tie veseliem bariem bēga no vācu feodāļiem — uz Krieviju, Lietuvu, Poliju vai arī slapstījās mežos.

Kātrina II visas lēņu muižas pārvērta par vācu baronu privatīpašumu. Zemnieku dzimtbutnieciskā ekspluatācija vēl vairāk pastiprinājās, kad rūpniecības attīstība Rietumos palielināja labības pieprasījumu. Dzīdamies pēc lielāka labības eksporta, vācu baroni neticamos apmēros paaugstināja klaugas un sāka paplašināt muižu zemes, pievienojot tām labākos zemnieku zemes gabalus. Tas viss izraisīja 1797. gadā un 1802. gadā zemnieku masu nērmius. Tie piespieda cara valdību 1804. gadā izdot likumu, kas nedaudz ierobežoja zemnieku ekspluatāciju. Likums gan nāca par labu tikai saimniekiem, bet ne pārējiem lauku iedzīvotājiem.

³ *Zeids*, Feodalisms Livonijā, Rīgā, 1951. g., 122. lpp.

⁴ *Rozīnš*. Latviešu zemnieks, Rīgā, 1906. g., 147. lpp.

Cenzdamies atkratīties no šiem nepatīkamajiem, kaut arī lielajiem ierobežojumiem un slēpdamies zem humanisma maskas, vācu baroni ar cara valdības piekrišanu «izveda» Kurzemē 1817. gadā un Vidzemē 1819. gadā «zemnieku brīvlaišanu», kura pēc būtības bija visnežēlīgākā zemnieku aplaupīšana. Zemniekus atbrīvoja no dzimtbūšanas un arī no zemes. Visa zemnieku zeme pārgāja baronu pilnīgā īpašumā.

Arī pasludinātā «brīvlaišana» bija fikcija, jo zemnieki nedrīkstēja atstāt pagastu bez pases, kuru izdeva tas pats muižnieks-barons. Tiesa joprojām palika vācu junkuru rokās. Mīesas un cita veida sodus vēl vairāk pastiprināja. Aplauptie zemnieki bija spiesti nomāt savas mājas un zemi uz noteikumiem, kādus diktēja baroni. Rentes maksas un klausas pieauga, bet zemnieku padzišana no viņu mājām pieņēma plašus apmērus. Zemnieku aplaupīšana un nežēlīgā kalpu ekspluatācija sagatavoja apstākļus kapitālisma attīstībai Latvijas lauksaimniecībā pa prūšu ceļu.

«Brīvlaišana» zemnieku stāvokli krasi pasliktināja un tā izsauca 1840.-jos gados zemnieku nemierus, kas piespieda cara valdību izdot 1849. gadā jaunu likumu, ar kuru atdalīja zemnieku zemi no muižu zemes. Muižniekiem zemnieku zemi vajadzēja pārdot vai arī izrentēt zemniekiem. Pēc šīs atdalīšanas muižnieki paturēja savās rokās $\frac{1}{6}$ daļu no zemnieku zemes, tā saukto kvotu zemi — it kā kalpu novietojšanai, bet faktiski viņi kalpu novietojšanai izlietoja no tās mazāk par 10%.

Kurzemē līdzīgu reformu izveda tikai 1863. gadā, kad arī Kurzemē zemnieku nemieri jūtami pieauga.

Tajā laikā plaši praktizēja jauktu — naudas un klausu renti. Zemniekus, kas negribēja parakstīt smagos līgumus vai arī pirkt zemi par cenām, kas 2—3 reizes pārsniedza Iekšskrievijas zemes cenas, bez žēlastības izlika no mājām. Sevišķi neciešams bija kalpu stāvoklis. Viņi dzīvoja pusbadā, rudenos viņiem dienā bija jāstrādā muižas laukos, bet naktis kopā ar sievām bija jāiet labību kult. Par katru mazāko pārkāpumu viņus sodīja ar mīesas sodiem. Zemnieki pret to protestēja saceloties. Tā 1865. gada rudenī Cēsu apriņķa muižās uzliesmoja vairāki ugunsgrēki. Uzbruka arī atsevišķiem baroniem, piem., smagi ievainoja Dundagas baronu Hovenu u. c. Tas piespieda cara valdību izvest Baltijā vēl dažas reformas. 1863. gadā paplašināja zemnieku pārvietošanās tiesības un 1868. gadā izdeva likumu par galīgu klausu darba likvidāciju. Ar 1865. gada likumu atcēla mīesas sodus un noteica, ka baroniem jāizrentē mājas uz laiku ne mazāku par 6 gadiem ar rakstiskiem līgumiem.

Tirgus attiecību paplašināšanās, labības cenu svārstības, kā arī tieksme ieguldīt muižās aizvien lielākus kapitālus, izsauca 1860. gados pastiprinātu zemes pārdošanu zemniekiem. Sevišķi plašus apmērus tā sasniedza 70. un 80.-jos gados. Mājas iepirka

ar banku palīdzību, kā māju iepirkšanas cenu, salīdzinot ar to vērtību, vēl divkāršoja.

Pārdodot zemi, baroni centās izveidot stipru budžu saimniecību slāni, uz kura varētu balstīties cīņā pret darba zemniekiem. Tā, piemēram, pārdodamais zemes gabals nedrīkstēja būt mazāks par 25 ha. Maksimums bija noteikts 200 ha. Tas atņēma iespējas sīkzemniekiem un kalpiem iegūt zemi un nodrošināja baronu un budžu saimniecības ar lētu darba spēku. Tādējādi XIX gs. otrā pusē, no vienas puses, izveidojās diezgan plašs budžu saimniecību slānis, bet no otras puses, pieauga bezzemnieku skaits.

Kapitalisms lauksaimniecībā attīstījās, nesaudzīgi izputinot tūkstošiem zemnieku saimniecību un nežēlīgi izmantojot kalpus. 1905. gada revolūcijas priekšvakarā Latvijas lauki jau bija jūtami pavirzījušies uz priekšu pa kapitalisma attīstības ceļu. Lielus ienākumus vācu baroniem deva alus un degvīna ražošana un tirdzniecība. Tā, piem., 1890. g. ražoja 5,5 milj. spaiņu alus, bet 1900. g. (trijās Baltijas guberņās) ražoja vairāk nekā 8,2 milj. spaiņu degvīna.⁵ Tā tad arī uz tautas apdzirdīšanas rēķina muižnieki saņēma lielus ienākumus — vairākus desmitus miljonus rubļu.

Saglabājot savās rokās milzīgas zemes platības, landtagus un daudz un dažādas privilēģijas, vācu baroni turpināja nesaudzīgi apspiest Latvijas iedzīvotājus. Revolūcijas priekšvakarā vācu baroniem piederēja 3.015.846 ha zemes, kas apkā ar valsts un baznīcas zemēm sastādīja 3.711.325 ha, t. i., pie 60% no visas zemes platības, bet apmēram 100.000 zemnieku saimniecībām piederēja tikai 2.467.052 ha jeb 39% no visas zemes. Tajā pat laikā zemnieku zemes lielākā daļa (apm. 80%) piederēja budžiem. Sīkās un vidējās zemnieku saimniecības sastādīja apm. 60% no visu zemnieku saimniecību skaita, bet tām piederēja ap 20% no visas zemnieku zemes platības.

Lielākā daļa baronu zemes piederēja muižām ar 3000 un vairāk ha katrai. Pie tam lielākā daļa muižu zemes piederēja nedaudzu desmitu baronu ģimenēm. Tā, piemēram, barona Volfa ģimenei piederēja 36 muižas ar vairāk nekā 200 tūkst. ha lielu zemes platību, Bēra ģimenei — 167.227 ha, fon Hānam — 67.223 ha, Dundagas muižai — 66.700 ha, Popes — 46.500 ha, Viļakas — 49.193 ha utt.⁶

Baznīcu zeme bija sadalīta mācītāju muižās. Mācītājmuižu vidējā zemes platība sastādīja Vidzemē — 487 un Kurzemē — 286 ha. Zemnieku un laukstrādnieku ekspluatācija šeit norisinājās tādās pat nesaudzīgās formās kā vācu baronu muižās. Mācītāji bija vācu baronu ieliktņi. Daudzi no viņiem ļoti vāji pārvaldīja

⁵ История Латвийской ССР, том II, Рига, 1954 г., 163 стр.

⁶ J. Krastiņš, 1905. gada revolūcija Latvijā, Rīga, 1950. g., 20., 24. lpp.

latviešu valodu. Dzimtbūšanas laikos mācītāju sprediķus bieži klausījās ar tulku palīdzību, kuri arī slikti prata latviešu valodu... Mācītāju gada ienākumi bieži vien sasniedza 10.000 rub. zeltā. Mācītāji aizstāvēja vācu baronu intereses un kalpoja kā nemiernieku nodevēji, it sevišķi 1905. gada revolūcijas soda ekspedīciju trakošanas laikā.

Dzimtbūšanas laikā daudzi mācītāji arī izturējās pret zemniekiem tikpat nesaudzīgi kā muižnieki. Piem., latvietis Indriķis Straumītis atzīmē, ka mācītāji «visu laiku pavadīja, uzraudzīdami saimniecības darba gaitu un arī ne bez spieķiša sprieda tiesu... protams — tīri tevišķi». Baznīcā no kanceles tie sludināja paklausību baroniem un ķeizaram bieži vien šādiem vārdiem: «Klasi to kungu, klasi to gaspažu un ja tu neklausīsi, tad tev tā klausība uz to muguru uzrakstīta taps».⁷ Tātad baznīcai Baltijā ir riebīga inkvizitoriska pagātne.

Mācītājs, tāpat kā muižnieks, bija latviešu zemnieku ekspluatators zemes īpašnieks, baronu aizstāvis un nacionalās apspiešanas realizētājs. Zemnieki bieži protestēja pret vācu mācītāju iecelšanu. Muižnieku atbildes uz šiem protestiem raksturo Alūksnes muižas barona Fitinghofa ciniskais izteiciens: «Tikpat kā manām aitām nav jāzina, kādu suni es tām pieņemu, tāpat arī zemniekiem nav jāzina, kādu baznīckungu es viņiem iecēļu.»⁸

1905. gada revolūcijas priekšvakarā uz laukiem, it sevišķi Vidzemē un Kurzemē bija izveidojies plašs budžu saimniecību slānis. Tā, piem., Vidzemē saimniecības ar 30 un vairāk desetinām bija 86% no visām zemnieku saimniecībām, Kurzemē — 58,6%. Vidējais zemnieku mājas lielums Vidzemē bija 43,3 des., Kurzemē — 38 des., Latgalē — 9 des. Turpretim visā Eiropas Krievijā vidēji uz vienu zemnieku saimniecību tikai 11,1 des. zemes.⁹ Budžu saimniecībām Vidzemē un Kurzemē piederēja pa 100 un vairāk deset. zemes. Sajās budžu saimniecībās strādāja vidēji 2—3 laukstrādnieki, bet lielākajās saimniecībās pat vairāk.

Pēc zirgu skaitīšanas datiem 1888. gadā Vidzemē bija 4225 un Kurzemē 1351 bezzirgu zemnieku saimniecību. Zemnieki, kuriem piederēja mazi zemes gabali — līdz 5 desetinām, bija spiesti strādāt ārpus savām saimniecībām, pa lielākai daļai pie budžiem.

Pēc 1897. gada skaitīšanas datiem Latvijā bija 1.929.387 iedzīvotāji, no tiem pilsētās dzīvoja 566.530 (29,4%), uz laukiem — 1.363.857 (70,6%). No tiem zemes īpašnieki ar saviem ģimenes locekļiem sastādīja tikai 418.028 iedzīvotājus jeb 30,7% no visiem lauku iedzīvotājiem. Vidēji, uz 100 cilvēkiem, kas pārtika no

⁷ *Rozīņš*, Latviešu zemnieks, Rīgā, 1906. g., 143. lpp.

⁸ *Jansons-Brauns*, Kopoti raksti, Baltijas revolūcija, I daļa, Rīgā, 1921. g. 37. lpp.

⁹ *История Латвийской ССР, том II, Рига, 1954 г., 167 стр.*

lauksaimniecības 61,20% bija bezzemnieki.¹⁰ Bezzemnieki arī bija galvenokārt algoti laukstrādnieki.

Latvijā 1905. gada revolūcijas priekšvakarā bija liels laukstrādnieku slānis. Tā, piem., vidēji uz 100 lauksaimniecībā nodarbinātiem iedzīvotājiem Kurzemē bija 72 un Vidzemē — 66 kalpi. Pavisam lauku proletariats, pieskaitot ganus, sastādīja ap 500.000 cilvēku. Atsevišķās muižās strādāja no 150—200 kalpu katrā. Muižu kalpu algas 1904. gadā, pārreķinot naturalo darba algu naudā, bija 145—150 rub. gadā. Pie tam vēl arī katrai kalpa sievai par to pašu maksu vajadzēja nostrādāt 60—70 dienas gadā. Tādā kārtā kalpa ģimenes viens cilvēks pēc Jansona-Brauna aprēķina saņēma «11—12 kapeikas dienā».

Dažās muižās algas bija vēl zemākas, piemēram, Inčukalna muižā kalpiem maksāja ar pašu kalpu uzturu tikai 35 kap. dienā un, piešķirot bez tam vēl nelielu zemes gabalu kartupeļu dēstīšanai. Muižas kalpi saņēma algu galvenokārt naturā. Viņi bija tā sauktie deputatnieki. Dažiem kalpiem ierādīja nelielus zemes gabaliņus, par kuriem bija jāatstrādā muižā 3—4 dienas nedēļā, bet kalpu sievām — 30—35 dienas gadā. Šis kalpu ekspluatācijas veids bija tiešas dzimtbūšanas laikmeta paliekas. Kalpu stāvoklis nebija labāks arī budžu saimniecībās. Budži pušiem maksāja 80—100 rub., bet meitām ap 50 rub. gadā un deva uzturu. Pēdējais parasti bija ļoti trūcīgs.

Kalpu beztiesīgo stāvokli raksturo vēl tas, ka ar 1866. gada likumu pagastvalžu vēlēšanās viņiem bija noteikta tikai $\frac{1}{10}$ balsis. Tādēļ tos arī dēvēja tikai par desmitdaļcilvēkiem.

Vasarā darba diena kalpiem ilga 15—16 stundas. Prūšu junkuri apgājās ar kalpiem ļoti rupji un bieži tos citādi nesauca kā tikai par «lopiem» un «ķerļiem». Pie tam kalpiem ļoti bieži uzlika dažādus sodus. Tā, piem., Jansons-Brauns min gadījumu, kad barona Volfa muižā Vecgulbenē kāds kalps sodīts ar 5 rub. tikai par to, ka viņa 5 g. vecais dēlens nositis zvirbuli.

Šis šķiru pretrunas pastiprināja naidu pret vācu baroniem un viņu aizstāvi — cara valdību, kura pagājušā gadsimta 80-tos gados sāka realizēt Baltijā krasu pārkrievošanas politiku. Visi šie faktori kopā noteica 1905. gada revolūcijas raksturu Latvijas laukos, kurā ļoti aktīvi piedalījās lauku proletariats kopā ar pārējo revolucionāro zemniecību tiešā pilsētas strādnieku vadībā.

Smags sloks uz zemnieku pleciem bija augstās zemes izpirkšanas maksas, ar kuru palīdzību baroni piesavinājās ap divi simts milj. rubļu zelta. Pat vēl 1914. gadā muižnieku kredītbiedrībai zemnieki bija parādā 42 milj. rub.¹¹ Māju lielie parādi un nodokļi daudzus zemniekus izputināja. Tikai triju gadu laikā no

¹⁰ J. Krastiņš, 1905. gada revolūcija Latvijā, Rīgā, 1950. g., 23. lpp.

¹¹ J. Krastiņš, 1905. gada revolūcija Latvijā, Rīgā, 1950. g., 43. lpp.

1894.—1896. gadam Rīgas apgabaltiesā izsludināja 3926 zemnieku māju ūtrupes. Daļu no iegūtiem līdzekļiem baroni ieguldīja dažādos rūpniecības pasākumos, pērkot akcijas un ieņemot akcījsabiedrībās dažādus vadošus posteņus.¹²

Vēl sliktāks bija zemnieku-rentnieku stāvoklis, kuru skaits dažās vietās bija diezgan ievērojams. Baroni uzlika ļoti lielas rentes maksas, kuras aizvien jūtami palielināja. Tā, piemēram, 1862. gadā Veselavas pagastā kādai mājai ar apm. 30 ha lielu zemes platību bija jāmaksā rente 99 rub. gadā, 1874. gadā tā paaugstināta līdz 155 rub., bet 1881. gadā tā izrentēta jau par 225 rub. gadā.

Baronu landtagi revolūcijas priekšvakarā bija Latvijas pašvaldības galvenie organi. Viņu rokās atradās dažādu kļaušu, nodedu noteikšana, baznīca utt. Landtagi izstrādāja dažādus likumprojektus Latvijai, apsprieda cara valdības likumprojektus Baltijai un izdarīja tajos daudzus grozījumus, protams, savā labā. Gubernatori, nemaz jau nerunājot par zemākiem valsts ierēdņiem, bija paklausīgs ierocis baronu rokās. Ja kāds no viņiem nepaklausīja baronu gribai, tas ilgi nenoturejās Baltijā.

Līdz 1905. gada revolūcijai baroni vēl bieži iznomāja zemi par atstrādāšanu. Rentnieki nedrīkstēja uz rentes mājas zemes atvērt rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumus, medīt, zvejot, cirst mežu, izvest no rentējamā gabala robežām mēslus, salmus, sienu, āboliņu utt.

* *
*

1905. gada pavasarī, saasinoties šķiru un nacionalām pretrunām, kā arī pieaugot revolucionārai kustībai pilsētās, it sevišķi pēc asiņainajiem 9. janvāra notikumiem Pēterburgā un 13. janvāra notikumiem Rīgā, Latvijas laukos sākās plaša revolucionārā kustība. Tā iesākās ar muižu kalpu streikiem un zemnieku dažādu prasību uzstādīšanu muižniekiem, kas bija saistīta ar zemnieku sapulcēm, kurās zemnieki uzstādīja savas prasības muižniekiem, plašiem mītiņiem un demonstrācijām, tajā skaitā arī ar tā sauktajām baznīcu demonstrācijām.

Revolucionārā kustība laukos norisinājās ciešā sadarbībā ar strādnieku revolucionāro kustību pilsētās, strādnieku šķiras un partijas vadībā. Rūpniecībai strauji augot, Latvijas pilsētu proletariāts galvenokārt veidojās no bijušiem laukstrādniekiem, kuri paši bija izjutuši baronu un budžu jūgu un daudzi no viņiem vēl bija saglabājuši ciešus sakarus ar laukiem.

Februāra mēnesī notika vairākas zemnieku sapulces Rīgas tuvumā: Bierīnos, Sampeterī, Zolitūdē u. c., kurās apsprieda

¹² R. Sēlītis, Gaiss viņo. Rīgā, 1954. g., 313. lpp.

zemnieku smago stāvokli un pieņēma lēmumus nemaksāt muižniekiem renti un dažādas nodevas. Pret muižniekiem vērstajā kustībā iesaistījās aizvien plašāki apvidi: Rauna, Lidere, Cesvaine, Bērzone, Mārciena un daudzas citas vietas.

Turklāt jāatzīmē, ka zemnieku dažādām instancēm iesniegtās prasības bija ļoti mērenas, kuras var raksturot šādi: 1) piespiest muižniekus pārdot zemniekiem par mērenām cenām vēl nepārdoto zemnieku zemi, 2) pielīdzināt zemniekus tiesību ziņā citu kārtu pilsoņiem, 3) atcelt muižniecības privilēģijas, 4) noteikt nodokļus, nodevas, klaudas atkarībā no zemes platības, 5) likvidēt baronu landtagu, 6) skolās mācīt mātes valodā u. c. Tā tad, kā redzams, prasības bija ļoti mērenas un tanīs nekas nebija pat minēts par muižnieku zemes konfiskāciju. Tā bija liela kļūda, ko pielaida arī toreizējā socialdemokrātijas partijas vadība. Bet neskatoties pat uz to, baroni sacēla ārkārtīgu brēku, centās visādi ietekmēt cara patvaldību, lai tā sūta uz muižām zaldātus un kazakus. Cara valdība šo lūgumu nekavējoties izpildīja un lielākā daļā muižu izvietoja ievērojamas karaspēka daļas, piemēram, Dundagā — 120, Veckalsnavā — 100, Cīravā — 75 zaldātus utt., ar kuru palīdzību baroni uzbruka zemniekiem.

Marta sākumā Ventspils, Grobiņas un Aizputes apriņķos muižu kalpi izsludināja streikus. Streiki sākās ar sapulcēm, no kurām viena notika pie Durbes baznīcas. Sai sapulcei vietējā barona vadībā uzbruka policija un zaldāti. Lai noķertu aizbēgušo runātāju, sarīkoja īstas medības ar mežsargu un suņu palīdzību, kaut gan šoreiz bez sekmēm. Streiks beidzās ar streikotāju uzvaru: laukstrādnieki panāca algas paaugstinājumu par 15 rub. gadā.

Uz baronu lūgumu cara valdība 1905. gada 15. III izsludināja Latvijā pastiprinātas apsardzības stāvokli, bet 6. VIII Kurzemē un 24. XI Vidzemē — kara stāvokli. Vācu baroni prasīja no cara valdības aizvien vairāk karaspēka, kā arī paši no muižnieku dēļiņiem, vācu studentiem-korporeļiem un dažādām sabiedrības padibēm sāka organizēt paš aizsardzību (Selbstschutz). Vairākas muižas pārvērtās īstos cietokšņos, kuru pagrābos baroni necilvēcīgi mocīja revolucionārus. «Vidzemes un Kurzemes muižas pārvērtās par īstām razbainieku ligzdām, kā senos bruņinieku laikos» (Jansons-Brauns).

Godā policists barons fon Rengartens kazaku pavadībā sarīkoja necilvēcīgu iedzīvotāju spīdzināšanu Lubānā un Meiranos. Daudziem cietušajiem tā rezultātā bija ielauztas ribas, sakropļotas sejas un muguras.

«Praulienā 16. jūlijā kazaki aizveda 18 cilvēkus uz mežmalu, piesēja pie kokiem, norāva drēbes un tad ņēmās tos apstrādāt ar plētnēm, līdz tie noplūda ar asinīm... tad atņēma pulksteņus un izvārdīja kabatas» (Jansons-Brauns).

Baronu mežonībām nebija vairs nekādu robežu un tās nevarēja iztūrēt pat daži zemākie policijas ierēdņi, kas atteicās no dienesta.

Liels revolucionarās kustības uzplūdu vilnis laukos sākās jūlija mēnesī ar plašiem laukstrādnieku streikiem, kas aptvēra visu Kurzemi. Viņiem pievienojās arī darba zemnieki. Streikotāji prasīja algas paaugstinājumu un nomas pazemināšanu. Streikotāji plašās organizētās demonstrācijās apstaigāja muižas, iesniedzot savas prasības. Lai aizsargātos pret baronu organizētajiem uzbrukumiem, viņi apbruņojās ieročiem, ko atņēma muižniekiem, mežsargiem un uradņikiem. Pagastu valdēs streikotāji iznīcināja zemes aktus, tiesu lietas, cara portretus, izdemolēja arī vairākus krogus un valsts degvīna tirgotavas. Jūlija streiks beidzās ar uzvaru, baronus piespieda paaugstināt algu un saīsināt darba dienu.

1905. gada otrajā pusē revolūcijas vilnis turpināja strauji augt. Notika aizvien plašākas bruņotās sadursmes. Masveida raksturu pieņēma baronu muižu dedzināšana. No visām 1095 Vidzemes un Kurzemes muižām nodedzināja 495 muižas (45,3%). Novembra mēnesī plaši izvērsās pagastu rīcības komiteju vēlēšanas, kuras faktiski pildīja deputātu padomju lomu.

Novembrī un decembrī revolucionārā kustība Latvijā sasniedza savu augstāko pakāpi — bruņotas sacelšanās pakāpi. Uz laukiem socialdemokratijas vadībā norisinājās īsts zemnieku karš. Pagasti pārgāja revolucionāru rokās. Zemnieki atcēla muižnieku privilēģijas, pagastos nodibināja lielas tautas milicijas nodaļas, kas padzina baronus un vācu mācītājus. Bruņotu sacelšanās gadījumu Latvijā 1905. gada revolūcijā bija daudz. Tā, piem., 28. novembrī Skrīveru-Lielvārdes rajonā notika kauja starp tautas milīciem un dragunu nodaļu, kas kopā ar baroniem bēga uz Rīgu. Abās pusēs bija kritušie un ievainotie. Dzīvi palikušie draguni un 17 baroni ar visām ģimenēm krita gūstā. Bez tam vēl arestēja arī apkārtējo muižu 29 baronus. Tādā kārtā revolucionāru rokās atradās šajā rajonā pavisam 36 baroni ar ģimenēm.

Vēl plašākus apmērus sasniedza sacelšanās Tukumā decembra mēneša sākumā. To vadīja vietējā partijas organizācija, kurā toreiz bija ap 300 biedru. Tās nolūks bija dot pretsparu baronu Rādena un Rekes zvērībām, kas Tukumā un tā apkārtnē spīdzināja un nogalināja iedzīvotājus. Šajā kustībā ņēma dalību ap 3000 Tukuma un tuvējās apkārtnes iedzīvotāji. Neskatoties uz to, ka pretinieka rīcībā bija apmeram 350 zaudētu un sacelšanās dalībnieki bija vāji apbruņoti, revolucionāri pilsētu drīz vien ieņēma. Tikai pateicoties milzīgam karaspēka pārsvaram, kas pēc dažām dienām pienāca no Jelgavas, izdevās sacelšanos apspiest. Tukuma kaujās revolucionāri bija zaudējuši 56 nogalinātos un 10 ievainotos; karaspēks — 39 nogalinātos un 28 ievainotos. Turklāt

kaujā revolucionari zaudēja tikai 6 cilvēkus, pārējos nogalināja pēc tam baroni Rādens un Reke. Bez tam 64 cilvēkus nogalināja vēlāk uz kara tiesas spriedumu pamata.

Šādas bruņotas sacelšanās notika arī Talsos, Aizputē, Rūjienā, Mazsalacā, Saldū, Kandavā, Ventspilī u. c. Sacelšanās norisinājās atrauti viena no otras un tāpēc vietējai administrācijai tās izdevās samērā viegli apspiest.

Pēc Maskavas bruņotās sacelšanās apspiešanas sākās revolūcijas atplūdu posms. Pa visu zemi izsūtīja soda ekspedīcijas. Uz Baltiju vien nosūtīja 19.117 zaldatus un virsniekus ar 42 lielgabaliem. Soda ekspedīciju zvēribas satrakoto baronu vadībā nav aprakstāmas. Bez jebkādas tiesas un izmeklēšanas tās šāva, kāra, pēra vīriešus, sievietes, sirmgalvjus un bērnus. Bieži vien nogalināja pilnīgi nevainīgus cilvēkus, dedzināja zemnieku mājas utt. Latvijā vien soda ekspedīcijas nogalināja vairāk nekā 2000 cilvēkus, bet visu cietušo skaits pārsniedza 10.000 cilvēkus. Uz laukiem cieta un bija nogalināti apmēram $\frac{1}{3}$ no visiem skolotājiem.¹³

Tomēr neskatoties uz to, revolūcija vēl nebija apspiesta. Līdzās streikiem un bruņotai cīņai Latvijas pilsētās un laukos plašos apmēros izvērsās partizāņu — «meža brāļu» — cīņa. Partizāņi varonīgi cīnījās pret trakojošām soda ekspedīcijām, vācu baroniem, spiegiem un nodevējiem, kuru vidū bija arī daži budži — pelēkie baroni.

Novērtējams Latvijas proletariāta redzamo lomu 1905. gada revolūcijā, Ļeņins raksta: «Revolūcijas laikā latviešu proletariāts un latviešu socialdemokratija ieņēma vienu no visredzamākām, pirmajām vietām cīņā pret patvaldību un visiem vecās iekārtas spēkiem...» Latvijas proletariāts «gāja bruņotās sacelšanās avangardā, viņš vairāk par citiem līdzēja pacelt kustību uz visaugstāko pakāpi, proti, uz sacelšanās pakāpi. Viņš vairāk par visiem ievīlka lielajā revolucionarajā cīņā pret carismu un pret muižniekiem latviešu lauku proletariātu un latviešu zemniecību.»¹⁴

Šīs varonīgās un pašai izliecīgās 1905. gada revolucionārās cīņās gūtā pieredze bija sevišķi svarīga. Tā palīdzēja Latvijas darbaļaudīm kopā ar brālīgās krievu tautas darbaļaudžu masām partijas vadībā izcīnīt lielās vēsturiskās uzvaras 1917. gadā. Tā iedvesmoja arī varonīgos latviešu strēlniekus sekmīgai bruņotai cīņai par padomju varu 1917. gada oktobrī, kā arī cīņā, kopā ar pārējām Sarkanās Armijas daļām, pret Kolčaka, Deņikina un citu kontrrevolucionāro ģenerāļu bandām. Tā iedvesmoja Latvijas darbaļaudis, tās strēlniekus un partizāņus fašistu agrāvē Lielajā Tēvijas karā un aktivizē viņus arī pēckara sekmīgās mierīgās socialistiskās celtniecības darbā.

¹³ J. Krastiņš, 1905. gada revolūcija Latvijā, Rīgā, 1950. g., 269. lpp.

¹⁴ V. I. Ļeņins, Par revolucionāro kustību Latvijā, Rīgā, 1947. g., 123. lpp.

Dz. Kalniņa

KAPITALISTISKIE LAUKSAIMNIECĪBAS RAZOJUMU NOIETA MONOPOLI BURZUAZISKAJĀ LATVIJĀ (1934.—1940. gadā)

Kapitalisma likumsakarīgā attīstība, kas raksturojas ar bagātības pieaugumu vienā polā un nabadzības otrā, nenovēršami palielina ražošanas koncentrāciju atsevišķu ražotāju rokās. Kapitalistiskā iekārtā norit mūžīga konkurences cīņa, kurā uzvar stiprākais, bet vājākais iet bojā. Lai uzvarētu šajā cīņā, ir nepieciešama ražošanas paplašināšana, bet vienīgais ražošanas paplašināšanas avots ir peļņa. Tādēļ kapitalistiskā iekārtā katrs kapitalists tiecas pēc lielākas peļņas. Visdrošāk monopolās peļņas iegūšanu nodrošina monopolstāvoklis preču tirgū. Tā zināmā attīstības pakāpē ražošanas koncentrācija rada monopolu, noteiktas kapitalistiskas apvienības, kas koncentrē savās rokās ievērojamu daļu kādas nozares ražošanu un noietu. Monopolu rašanās, kas ir imperialisma ekonomiskā būtība, sevišķi pieaug kapitalisma vispārējās krīzes periodā.

Tā kā lauksaimniecības attīstība pakļauta to pašu ekonomisko likumu darbībai, kam rūpniecība, tad dabīgi arī lauksaimniecībā norit ražošanas koncentrācijas process, tikai daudz lēnāk. Latvijas lauksaimniecībā ražošanas koncentrēšanās atsevišķu monopolu rokās, salīdzinot ar citām kapitalistiskām valstīm, bija pavisam lēna. Tas tomēr nenozīmē, ka buržuaziskās Latvijas lauksaimniecība bija pilnīgi brīva no kapitalistisko monopolu ietekmes. Buržuaziskajā Latvijā monopolistiskais kapitāls centās iekārot lauksaimniecību galvenokārt ar noieta monopolu palīdzību. Vispirms apskatīsim, kādi galvenie faktori izsauca kapitalistisko noieta monopolu izveidošanās nepieciešamību buržuaziskajā Latvijā.

Pirmkārt, kapitalistisko noieta monopolu izveidošanās buržuaziskajā Latvijā bija neizbēgams kapitalisma likumsakarīgās attīstības rezultāts. Pieaugot konkurences cīņai kapitalistiskās pasaules lauksaimniecības ražojumu tirgū, atsevišķiem eksportieriem nebija pa spēkam iekarot vajadzīgās pozīcijas pasaules tirgū. Tikai monopolizējot vispirms lauksaimniecības ražojumu

ārējo tirgu, pēc tam arī iekšējo tirgu, valdošā buržuazija varēja nostiprināt savas pozīcijas un iegūt monopolo peļņu. Sevišķi nepieciešamība monopolizēt lauksaimniecības ražojumu tirgu pieauga pēc 1930. gada, kad pasaules ekonomiskās krīzes laikā un tās radīto seku rezultātā konkurences cīņa kapitalistiskās pasaulē tirgū kļuva sevišķi nikna.

Otrkārt, lauksaimniecības ražojumu tirgus monopolizēšana valsts rokās valdošajai buržuazijai bija vislabākais līdzeklis peļņas iegūšanai. Monopoli iznīcināja daudzus starpniekus un nodrošināja peļņas iekļūšanu monopolu rokās. Dažu kapitalistisko noietu monopolu mērķis bija pilnīgi fiskāla rakstura, piemēram, cukura monopola, arī lina monopola u. c. Monopulu dibināšanas idejas tēvs buržuaziskajā Latvijā — darba partijas deputāts Balodis sludināja, ka monopoli Latvijai var ienest 30—40 milj. latu gadā.¹ Monopolu rašanās spilgti parāda, ka buržuazija vairs nespēja darbaļaudis pietiekoši izsūkt ar vecām metodēm. Tāpēc, lai izsūksanu, bez kuras buržuazija nespēja eksistēt, tā varētu turpināt un vēl pastiprināt, bija nepieciešami jauni līdzekļi — monopoli.

Treškārt, lauksaimniecības ražojumu noieta monopolu dibināšanā valdošā buržuazija saskatīja līdzekļi, ar kura palīdzību tā cerēja «regulēt» dažādu lauksaimniecības nozaru attīstību. Šo uzdevumu noieta monopoli arī «godam» centās izpildīt, piemēram, ar cukura monopola palīdzību valdošā buržuazija atsevišķos gados mēģināja ierobežot cukurbiešu audzēšanu; ar cenām, kādas sindikāti maksāja par lauksaimniecības ražojumiem, tika veicināta vai arī bremsēta vienas vai otras nozares attīstība utt. Patiesībā ar lauksaimniecības ražojumu noieta monopolizēšanu valdošā buržuazija vislabāk varēja veicināt lauksaimniecību lauku buržuazijas interesēs un nevis regulēt ražošanu, novērst kapitalisma likumsakarīgās attīstības parādības buržuaziskās Latvijas lauksaimniecībā, iznīcināt krīzes un nodrošināt nemitīgu uzplaukumu. Ar monopulu palīdzību tā varēja tikai zināmu laiku radīt «uzplaukuma» ilūciju un nomaskēt krīzes jaunu saasināšanos. Noorganizētie noieta monopoli iepirka lauksaimniecības ražojumus par cenām, kas bija augstākas nekā attiecīgiem lauksaimniecības ražojumiem pasaules tirgū, t. i., par tā sauktām cietām cenām.² Tas, protams, atbilda lielsaimnieku, kas bija galvenie preču ražotāji, interesēm, par cik Latvijā ražoto produktu pašizmaksa bija stipri lielāka nekā attīstītākās kapitalistiskās valstīs. Monopulu maksātās augstās cenas nodrošināja vispirms jau lauksaim-

¹ Latvijas Republikas 4. Saeimas stenogramas, I un ārkārtējā sesija, 1931. gads, 434. lpp.

² Cietās cenas noteicā sākot ar 1935. gadu. 1937. gada pavasarī cietās cenas bija noteiktas 18 lauksaimniecības ražojumiem, bet novembrī jau 21 lauksaimniecības ražojumam.

niecības ražojumu pašizmaksu plus vēl peļņu, tādā veidā kapitalistiskie noieta monopoli veicināja lielsaimniecību ieinteresētību ražošanas attīstībā. Ar to arī daļēji izskaidrojams zināms lauksaimnieciskās ražošanas pieaugums buržuaziskajā Latvijā fašistiskās diktatūras gados. Lai gan kapitalistisko noieta monopolu īstais raksturs fašistiskās diktatūras gados stipri noslēpts, tomēr līdzīgi jebkuram monopolam kapitalistiskā iekārtā arī buržuaziskās Latvijas noieta monopolu mērķis bija apmierināt buržuazijas peļņas kāri. Kapitalistiskie noieta monopoli, kas atradās valdošās buržuazijas rokās, augsto cenu nodrošināšanai, protams, saņēma bagātīgus līdzekļus no valsts budžeta, bet, no otras puses, kas tad bija galvenais budžeta ienākuma avots — tie bija nodokļi un galvenokārt netiešie nodokļi — muitas, akcizeš, kā arī valsts monopolu peļņa (spirta un degvīna monopola, cukura monopola, tabakas monopola u. c.). Tā kā netiešie nodokļi galvenokārt gulās uz darbaļaužu pleciem, tad skaidrs, ka gala rezultātā monopoli noplicināja strādniekus, bet peļņa dažādu piemaksu veidā nonāca buržuazijas rokās. Ja arī daļai vidējo saimniecību un retos gadījumos arī vienai otrai trūcīgai saimniecībai atkrita kāda daļiņa no bagātīgās monopolu peļņas, tad jāņem vērā, ka nodokļi vismazāk skāra tieši trūcīgās un arī vidējās saimniecības, kā rezultātā pēdējās šīs monopolu piešķirtās «piemaksas» bagātīgi atmaksāja atpakaļ. Šāda veida līdzekļu cirkulācija bija tik sarežģīta, ka daudzos gadījumos noslēpa kapitalistisko monopolu īsto dabu. Monopolizēšanas procesu buržuazija aizmaskoja ar skaļām frazēm par monopoliem kā līdzekli preču palētināšanai, starpniecības procenta samazināšanai un cietu cenu nodrošināšanai.

Faktiski monopoli pastiprināja ekspluatāciju un nodrošināja vēl lielākas peļņas iegūšanu. Bet, lai nodrošinātu lauku buržuazijas monopolstāvokli piemaksu ziņā, tad izdeva vienu noteikumu pēc otra, kuru mērķis bija izolēt sīksaimniekus (apskatīsim pie atsevišķu monopolu raksturojuma).

Viens no pirmajiem noieta monopoliem buržuaziskajā Latvijā bija valsts lina monopols, kas izveidojās jau 1919. gadā. Valsts lina monopolam vienīgam bija tiesības iepirkt no zemniekiem linus, lai tos tālāk realizētu vai nu eksportieriem iekšzemē, vai arī tieši ārzemju importieriem. Tātad lina noieta buržuaziskajā Latvijā visu laiku bija monopolizēts valsts lina monopola rokās, kamēr ražošana palika privāto ražotāju rokās. Tas bija fiskāla rakstura monopols, kura galvenais mērķis bija iegūt līdzekļus buržuaziskās valsts kasei, kā arī nodrošināt ārzemju valūtas iegūšanu. Pirmajos buržuaziskās Latvijas gados, pastāvot pasaules tirgū augstām lina cenām un eksportējot linus uz Beļģiju, Angliju, ASV, valsts lina monopols ieguva pasakainu peļņu, piemēram, no 1920. gada līdz 1922. gadam peļņas apmēri svārstījās no

57%—66% no linu iepirkšanas cenas. Tas bija iespējams tikai uz linu audzētāju aplaupīšanas rēķina, maksājot tiem ārkārtīgi zemas cenas. Sākot ar 1925. gada rudeni, linu cenām pasaules tirgū krītoties, valsts linu monopols linu iepirkšanas cenas strauji pazemināja. Salīdzinot 1925./26. s. g. ar 1924./25. budžeta gadu, linu cenas pazeminājās par 21,9%. Zemās linu cenas nesedza daudz linkopju ražošanas izmaksas. Zemo pasaules tirgus linu cenu rezultātā linu eksportu sāka izspiest lopkopības ražojumu eksports, sevišķi sviesta eksports. Fašistiskās diktaturas gados linu eksporta loma gan nedaudz pieauga, tomēr noteicošā nozīme palika sviestam. Linu eksporta lomas samazināšanos noteica tas apstāklis, ka valdošā buržuazija nebija ieinteresēta linu audzētāju atbalstīšanā, izsniedzot tiem bagātīgas piemaksas, par cik linus audzēja galvenokārt Latgales trūcīgie un vidējie zemnieki. Ja sviesta ražotājiem 1935. gadā vidēji piemaksāja 48,2% no sviesta eksportcenas, tad linu šķiedru eksportcenas tai pašā laikā pat pārsniedza linu ražotājiem maksātās cenas par 7,6%. Vēlākos fašistiskās diktaturas gados linu monopols vēl vairāk aplaupīja linu audzētājus — 1937. gadā vidējā linu šķiedras eksportcena pārsniedza ražotājiem maksāto cenu par 40,6%. Ja tomēr valsts linu monopols bija spiests smagākos krīzes gados linu audzētājiem piemaksāt, tad to izsauca vairāki faktori. Vispirms valdošā buržuazija jau 30. gadu sākumā pilnām burām stūrēja uz fašismu, tādēļ bija svarīgi izmantot visas iespējas fašisma balsta nostiprināšanai. Nav gan jāaizmirst, ka par liniem paredzētās piemaksas tika atvilktas sēklas, lopbarības u. c. aizdevumu dzēšanai, tomēr savu iespaidu šī linkopības atbalstīšana Latgales vidējās un trūcīgās zemniecības masās atstāja. Par liniem maksātās piemaksas bija arī daudz niecīgākas nekā piemaksas sviesta un bekona ražotājiem. Piemēram, no 1931. gada 5. decembra līdz 1932. gada 15. decembrim «Likums par piemaksām» paredzēja, ka valsts var piemaksāt par liniem 25% no linu cenas, kamēr par sviestu izsniegtā piemaksa 1932. gadā sastādīja gandrīz 50%. Linu audzētāju atbalstīšanu agrarās krīzes saasinājuma gados izsauca arī tas, ka vienīgi linu tirdzniecība pasaules tirgū šajos gados netika ierobežota ar augstajām muitām un kontingentiem. Valdošā buržuazija, kas centās izmantot katru iespēju ārvalstu valutas iegūšanai, bija spiesta zināmā mērā veicināt linu ražošanu. Linu audzēšanas veicināšanai, blakus piemaksām, tika piesolītas arī premijas. 1934. gadā tika izdoti noteikumi, kas paredzēja linu audzētāju godalgošanu. Tomēr ne visi baudīja tiesības uz šo premiju saņemšanu. Pirmkārt, noteikumi ierobežoja premiju saņemšanu, izslēdzot tos linu audzētājus, kas audzēja mazāk par 0,5 ha (bet tādu Latgalē bija lielākā daļa), otrkārt, premijas varēja saņemt tikai par noteiktas kvalitātes liniem. Vēlākos gados, fašistiskai diktaturai nostiprinoties, linu monopols atkal atguva

savu fiskalo raksturu, un jau 1936./37. s. g. tā darbība noslēdzās ar vairāk nekā 5 milj. latu lielu peļņu. Šo peļņu valdošā buržuāzija bagātīgi izlietoja savu mērķu sasniegšanai.

1934. gada 15. decembrī blakus līnu tirdzniecības monopolizēšanai monopolizēja arī kaņepāju tirdzniecību. 1936. gadā valsts līnu monopoli pārveidoja par valsts uzņēmumu, kuram vienīgam bija tiesības iepirkt līnus un kaņepājus no audzētājiem un tos tālāk pārdot. Lielākā daļa līnu fašistiskās diktatūras gados tika eksportēta (skat. 1. tabulu).

1. tabula

Līnu eksports procentos no uzpirkto līnu daudzuma³

Saimniecības gadi	Līnu eksports %	Vietējam patēriņam %
1934/35.	66	34
1935/36.	67	33
1936/37.	74,2	25,8
1937/38.	62	38
1938/39.	74,7	25,3

Iekšzemē galvenā līnu uzpirceja, pārstrādātāja un līnu izstrādājumu realizētāja bija A/S «L. un I. Hoff» (1937. gadā pēc bankrota tā pēc būtības kļuva par angļu-vācu monopolistu īpašumu, kas paturēja tikai veco nosaukumu). Līnu monopola pārvalde saskaņā ar noteiktiem statūtiem iekšzemē līnus to pārstrādātājiem pārdeva ar 10% nolaidi no pasaules tirgus cenām. A/S «Hoff» no līnu diegu eksporta uz Vāciju ieguva milzīgu peļņu, piemēram, 1937. gadā cenu diference līnu diegiem Vācijā pēc buržuāziskās statistikas datiem bija 29,6%, bet 1938. gada pirmajā pusē pat 48,6%. Tātad ar valsts līnu monopola palīdzību daļa peļņas ielūda ārzemju monopolistu kabatās.

Sviesta eksporta monopolizēšanas nepieciešamību viena sindikāta rokās agrarā buržuāzija sevišķi krasi izvirzīja agrarās krīzes smagākos gados, sākot ar 1930. gadu. Tomēr to izdevās panākt tikai fašistiskās diktatūras gados. Vēl 1929. gadā sviestu eksportēja apmēram 13 firmas, bet krīzes gados, vairākām no tām izputot, sviesta eksports koncentrējās piecu lielāko firmu rokās. 1934. gada beigās pēdējās izveidoja paju sabiedrību «Latvijas centrālais sviesta eksports», kur 67% paju ieguva «Latvijas piensaimnieku centrālā savienība». Pārējās pajas ieguva A/S «Pollock un Co», A/S «Piena eksports», «Latgales lauksaimnieku centrālais kooperatīvs» un O. L. Möllers-Holsts. Ar to tika pielikts gala

³ Valsts kontroles revīzijas darbības pārskats par 1934./35. s. g. — 1938./39. s. g., Valsts kontroles izdevums, Rīgā.

punkts sviesta eksporta koncentrēšanās procesam. Piecu P/S «Latvijas centralais sviesta eksports» dibinātāju firmu uzdevums bija tikai savākt sviestu līdzšinējā kārtībā no pienotavām un nodot to P/S «Latvijas centralais sviesta eksports», kas bija vienīgā buržuaziskās Latvijas sviesta eksportētāja uz ārzemēm.

Paju sabiedrības «Latvijas piensaimnieku centralā savienība» loma arvien vairāk pieauga, un 1937. gadā tā jau savāca 93,71% no visa eksportētā sviesta. Līdz ar to «Latvijas piensaimnieku centralā savienība» faktiski kļuva par vienīgo sviesta piegādātāju.

2. tabula

Atsevišķu firmu īpatnējais svars eksporta sviesta savākšanā⁴

Sviesta savākšanas firmas	1935. g. %	1936. g. %	1937. g. %
1. Latv. piensaimnieku centralā savienība	78,50	89,41	93,71
2. A/S «Pollock un Co»	13,10	7,18	4,72
3. A/S «Piena eksports»	6,32	1,90	1,22
4. Latgales lauksaimnieku centralais kooperatīvs	1,85	1,51	0,35
5. O. L. Möller-Holsts	0,23	—	—

Tā rezultātā P/S «Latvijas centralais sviesta eksports» kā starporganizācijas pastāvēšanas nepieciešamība izzuda. Ar 1937. gada decembri P/S «Latvijas centralais sviesta eksports» likvidējās un par vienīgo sviesta eksporta sindikatu buržuaziskajā Latvijā kļuva «Latvijas piensaimnieku centralā savienība».

Iekšējā tirgus kārtošanu 1935. gadā, nodibinoties P/S «Latvijas centralais sviesta eksports», pilnīgi savai kontrolei pakļāva «Latvijas piensaimnieku centralā savienība». Pēc «Latvijas centralā sviesta eksporta» likvidēšanās iekšzemes tirgus tika pakļauts Piensaimniecības savienībām (Rīgas, Liepājas, Jelgavas, Rēzeknes, Daugavpils). Patiesībā P/S «Latvijas piensaimnieku centralā savienība» (līdzīgi arī A/S «Bekona eksports») eksporta laukā nebija nekāds patstāvīgs monopols, bet gan tikai Anglijas firmas «Anglijas-Baltijas ražojumi» vietējā nodaļa. Paju sabiedrībai «Latvijas piensaimnieku centralā savienība» piederēja tikai 8% šīs Anglijas firmas akciju. Bet kā cenas, tā eksporta kvotes apmērus Latvijas sviesta eksportam noteica firma «Anglijas-Baltijas ražojumi». Tomēr šādas akciju sabiedrības dibināšanā bija ieinteresēta kā Anglijas, tā buržuaziskās Latvijas buržuazija. Anglijas monopolistiskajai buržuazijai tā interesēja par tik, par cik šādas akciju sabiedrības nodibināšanās pastiprināja buržuaz-

⁴ Piensaimnieku kopdarbība mūsu valsts divdesmit gados, Latvijas piensaimnieku centralās savienības izd., 1938. g., 92. lpp.

ziskās Latvijas sviesta eksporta pakļaušanos Anglijas interesēm, Latvijas valdošajai buržuazijai tas bija nepieciešami, lai atrastu noietau savam sviesta eksportam. Sviesta sindikata izveidošana buržuaziskajā Latvijā galvenokārt atbilda valdošās buržuazijas interesēm. Sviesta eksporta monopolizēšana deva iespēju nodrošināt augstas kvalitātes sviesta eksportu, tā palielinot konkurences spējas Latvijas sviestam. Ārzemju tirgus savukārt veicināja piensaimniecības attīstību buržuaziskajā Latvijā — palielinājās slaucamo govju skaits, pieauga piena izslaukumi, uzlabojās lopu šķirtnība. Sviesta sindikata nodibināšana deva iespēju uzturēt augstas sviesta cenas un iegūt bagātīgu peļņu. Piemēram, 1936. gadā savu darbību P/S «Latvijas piensaimnieku centralā savienība» noslēdza ar 198,3 tūkst. latu lielu peļņu, no kuras apmēram 1/3 (60,3 tūkst. latu) izmaksāja dividendēs.⁵ «Latvijas centralais sviesta eksports» uzpirka sviestu no pienotavām par valdības noteiktām cietām cenām, kas bija daudz augstākas par sviesta cenām pasaules tirgū. Ar to valdošā buržuazija zināmā mērā centās iegūt zemniecības masu simpatijas un kavēt vidējās un pa daļai arī trūcīgās zemniecības saliedēšanos ap strādnieku šķiru, tomēr galvenokārt šīs augstās cenas atbilda budžu saimniecību interesēm, par cik tās bija galvenās sviesta ražotājas tirgum (pienu pienotavās nodeva galvenokārt lielās saimniecības, bet piemaksas, t. i., cietās cenas saņēma tikai par pienotavās ražoto sviestu). Galvenokārt piemaksas saņēma Vidzemes un Zemgales intensīvās lopkopības saimniecības. Piemēram, 1934./35. s. g. no kopējām sviesta piemaksām — 20,7 milj. latu Vidzeme saņēma 58,6⁰/₀ un Zemgale 26,2⁰/₀, tātad kopā 84,8⁰/₀. Latvijas trūcīgām un vidējām saimniecībām, kurām bija lieli parādi, divu triju govju piena piemaksa bija par maz, lai segtu atvilkumus par šiem parādiem (ar piemaksām vispirms dzēsa dažādus parādus). Tāpēc arī kā trūcīgie, tā vidējie zemnieki centās atturēties no piena nodošanas pienotavās, bet mēģināja to pārdot brīvā tirgū, kas kļuva aizvien grūtāk. (P/S «Latvijas piensaimnieku centralā savienība», lai nostabilizētu augstās cenas iekšējā tirgū, centās pavisam noliegt mājas apstākļos ražotā sviesta pārdošanu tirgū). Tā rezultātā trūcīgie un daļa vidējo zemnieku dabīgi no piemaksām neko neieguva. 1934./35. s. g. Latgale, kas bija tipiskākais trūcīgo un vidējo saimniecību apgabals, no sviesta piemaksām saņēma tikai 4,5⁰/₀.⁶ Ja sviesta monopoli nerealizētu augsto cenu politiku, tie nonāktu pretrunā ar intensīvo budžu saimniecību interesēm, jo pasaules tirgus zemās cenas nesedza pat buržuaziskā Latvijā ražotā sviesta pašizmaksu, kas bija daudz augstāka sa-

⁵ Brīvā zeme, Nr. 97, 1937. g.

⁶ Mēneša biļetens, Valsts statistiskās pārvaldes izdevums, Rīgā, 1936. g. 137.—139. lpp.

karā ar zemāku tehnikas līmeni, kā rezultātā nemaz nevarētu būt runa par peļņas iegūšanu, kas ir katra kapitalista mērķis. Sviesta sindikats, realizējot eksportsviesta uzpirkšanu par augstām cenām un monopolizējot arī iekšējo tirgu, centās ietekmēt augstu cenu pastāvēšanu buržuaziskās Latvijas iekšējā tirgū. Sviesta cenas iekšzemes tirgū tā rezultātā fašistiskās diktatūras gados bieži pārsniedza pasaules tirgus cenas. Atsevišķos gados tas izsauca eksportam domātā sviesta pastiprinātu ieplūšanu iekšējā tirgū, ko atbalstīja arī piensaimnieku sabiedrības. 1938. gada oktobra mēnesī sviesta vairumcena Rīgā vietējam patēriņam pārsniedza eksportsviesta cenu (100 kg) par 23 ls. Tādā veidā ar sviesta sindikata nodibināšanos pastiprinājās darbaļaužu izsūkšana, jo augstās sviesta cenas iekšzemes tirgū galvenokārt bija spiestas maksāt patērētāju masas. Pateicoties augstajām sviesta cenām iekšzemes tirgū, buržuaziskā Latvija realizēja sviesta dempingu uz citām valstīm, kaut gan atklātībai tas tika slēpts. Piemēram, kad 1939. gada 13. janvārī LLK pilnsapulcē ZM zemkopības departamenta direktors Grāvis bija atļāvis ziņot atklātībā, ka par sviesta kg valdība lauksaimniekiem piemaksā ne mazāk kā 30 sant., tad LTRK griezās pie LLK ar sekojošu ziņojumu:

«... norādīt attiecīgām oficiālām personām, kuru kompetencē ietilpst piemaksu kārtošana, pēc iespējas izvairīties no atklātiem ziņojumiem par piemaksu veidu un apmēriem, bet gadījumos, kad tas kādu iemeslu dēļ būtu nepieciešams, rūpēties par to, lai šīs ziņas netiktu publicētas.»⁷

Otra svarīgākā buržuaziskās Latvijas lopkopības ražojumu nozare — gaļas un mājlopu tirdzniecība — pirmajos buržuaziskās Latvijas gados noritēja brīvi. Tomēr kapitalisma likumsakarīgās attīstības rezultātā pamazām gaļas tirdzniecība koncentrējās divu lielāko uzņēmumu — C/S «Konzums» un kooperatīvās sabiedrības «Valmieras eksports» rokās. Agrarās krīzes gados cīņa pasaules noietā tirgū kļuva sevišķi asa, vairāku gaļas eksportieru pastāvēšana, kuru starpā pati par sevi norisinājās konkurences cīņa, mazināja buržuaziskās Latvijas konkurences spējas pasaules gaļas tirgū. Tas izsauca nepieciešamību monopolizēt gaļas eksportu. Par vienīgo gaļas sindikatu kļuva A/S «Bekona eksports», kas nodibinājās 1932. gada beigās. Patiesībā šī akciju sabiedrība bija valsts monopols, jo 97% no akciju kapitāla piederēja valstij Zemkopības ministrijas personā. Vēlāk akciju sabiedrība «Bekona eksports» izlaida t. s. priekšrocību akcijas (25% no akciju kopsumas) 100 ls apmērā. To īpašniekiem izmaksājamā dividendē tika nodrošināta ne mazāka par 6%. Tomēr

⁷ Latvijas PSR Centralais valsts arhivs, Valsts saimniecības departamenta fonds, 44/01. lieta.

sevišķu piekrišanu zemniecības vidū šī akciju iegādāšanās neguva. «Bekona eksportam» vajadzēja ķerties pat pie spaidu līdzekļiem, atvelkot no katras pārdošanās cūkas vienu latu akciju iegādei.⁸ Tas deva iespēju pievilkt ražotāju līdzekļus, tai pašā laikā atbrīvojot valsts līdzekļus varēja novirzīt citiem mērķiem. (Priekšrocību akcijas, kā vēlāk redzēsim, izlaida arī citas akciju sabiedrības: «Maiznieks», «Ādu un vilnas centrale», «Latvijas centralais sēkļu eksports» u. c.).

1933. gadā A/S «Bekona eksports» pārņēma savās rokās Valmieras lopkautuves īpašumus, bet ar 1934. gada 1. jūliju C/S «Konzums» kautuvi un bekona eksportu, un mazliet vēlāk arī Liepājas A/S «Mariot un Zeligman» kautuvi un fabriku. Tā rezultātā A/S «Bekona eksports» 1934. gada vidū izveidojās par vienīgo gaļas un mājlopu eksportētāju. Blakus tam tā arvien vairāk pakļāva savai ietekmei arī iekšzemes gaļas produktu un mājlopu tirdzniecību. Vispārējos vilcienos A/S «Bekona eksports» loma buržuaziskās Latvijas lauksaimniecībā bija līdzīga jau apskatītiem monopoliem. Tomēr A/S «Bekona eksports» izrādījās par nespējīgāku nekā P/S «Latvijas centralais sviesta eksports» gaļas tirgus regulēšanā, jo pasaules gaļas tirgus fašistiskās diktatūras gados bija vēl vairāk ierobežots. Tas arī noteica, ka A/S «Bekona eksports» iepirkto cūku skaits bija stingri limitēts. 1934. gadā izdotajos noteikumos par cūkkopības veicināšanu tika paredzēts

«... Ja piedevums lielāks par vajadzīgo daudzumu, tad priekšroka dodama tiem lauksaimniekiem, kuri pastāvīgi nodod pienu eksportsviestu ražojošās koppienotavās.»⁹

Bet arī tas nepalīdzēja, tādēļ ar 1935. gada 1. augustu mājas kustoņu un gaļas tirgus kārtošana noteica t. s. «kartiņu sistemu». Katram aprīņķim pienākošos cūku daudzumu sadalīja starp piensaimnieku sabiedrībām un pagasta valdēm atkarībā no iepriekšējā gadā iepirkto cūku skaita un eksportam nodotā sviesta daudzuma. Piensaimnieku sabiedrības un pagasta valdes pēc tādiem pašiem principiem sadalīja kartiņas tālāk lauksaimniekiem. Kā paskaidro pie minētā likuma izdotā instrukcija, tad viens no šādu kartiņu izdošanas motīviem bija, lai bekona cūkas audzētu tikai tās saimniecības, kurām ir pietiekoši labs sugas materials bekona cūku audzēšanai. Gadu vēlāk izdotā instrukcija paredzēja veselu rindu citu prasību, kādām jāatbilst nododamām bekona cūkām: 1) dzīvsvarā no 78—96 kg; 2) ne vecākām par 8 mēnešiem; slaida auguma; smalkiem stipriem kauliem; plānu ādu; apaļi veidotiem šķiņķiem utt. Pēc visa teiktā ir skaidrs, ka audzēt cūkas eksporta vajadzībām reāli bija iespējams tikai lielajām saimniecībām, ku-

⁸ «Brīvā Zeme», Nr. 289, 1937. g. 20. dec.

⁹ «Valdības Vēstnesis», Nr. 146, 1934. g.

rās bija labāki apstākļi, kas labāk bija nodrošinātas ar barību, tātad, kas varēja nodrošināt šādu augstvērtīgu cūku izaudzēšanu. A/S «Bekona eksports» atbalstīja lauku buržuaziju gan ar piemaksām, vēlāk ar cietajām cenām, gan ar daudziem citiem pasākumiem. 1934./35. s. g. vien bekona piemaksas sastādīja 2,1 milj. latu, tai skaitā lielāko daļu saņēma Vidzemes un Kurzemes bekona cūku audzētāji (kopā 77,8% no visām piemaksām), kamēr Latgale tikai 10,7%.¹⁰ Pakļaujot savām interesēm arī iekšzemes tirgu, A/S «Bekona eksports» ar dažādu noteikumu un likumu palīdzību centās ierobežot brīvu gaļas pārdošanu patērētājiem. 1937. g. stājās spēkā noteikumi, kas noliedza lauksaimniekiem ievest Rīgā un pārdot pašu mājās kautu gaļu. Sakarā ar rikojumu gaļas cena Rīgas tirgū cēlās par 50%. Viens no iekšējā tirgus «regulētājiem» — Rīgas pilsētas tirdzniecības valdes priekšnieks Vagners vārdos izteicās, ka

«... vajadzētu pilnīgi noliegt gaļas ievēšanu Rīgā (visu gadu), izņemot to gaļu, kas ienāk no Veterinārpārvaldes atzītām, ar gaļas vēsināšanas ierīcēm apgādātām kautuvēm un ko iesūta Rīgā siltajā laikā ledus vagonos... Taču sākumā var ierobežoties ar šādu noteikumu ievēšanu vasaras laikam, kad apstākļi pievestās gaļas tirgū visniecīšamākie...»¹¹

Tātad A/S «Bekona eksports» pilnā mērā centās monopolizēt savās rokās kā ārējo, tā arī iekšzemes tirgu. Bet A/S «Bekona eksports» nebija spējīga ierobežoto tirgus apmēru dēļ uzpirkt visus mājlopus, tāpēc uzpirka tikai labākās kvalitātes lopus. Protams, kā jau apskatījām, tad labākas kvalitātes cūkas un citus mājlopus pārdeva galvenokārt lielās saimniecības. Trūcīgās un vidējās saimniecības, kuru ražotie lopi mazāk atbilda A/S «Bekona eksports» prasībām, cieta vispirms no tā, ka daudzos gadījumos A/S «Bekona eksports» viņu saimniecībās audzētās cūkas u. c. mājlopus neuzpirka, otrkārt, tāpēc, ka arī brīvā tirdzniecībā iekšējā tirgū bija pakļauta A/S «Bekona eksports» interesēm. Ja arī iekšzemes tirgū A/S «Bekona eksports» ražojumi nebija dominējošie, tad tomēr tie pakāpeniski izspieda pašās zemnieku saimniecībās gatavotos ražojumus. A/S «Bekona eksports» bez cūkām uzpirka arī pārējos mājlopus — liellopus, teļus un aitas.

No 1930. gada buržuaziskajā Latvijā pastāvēja Labības monopols. To izsauca pieaugošās pretrunas starp intensīvām un ekstensīvām saimniecībām. Šīs pretrunas nebija šķiru pretrunas, bet izrietēja no valsts pīrāga sadalīšanas. Agrarās krīzes saasināšanās rezultātā, strauji kritoties lauksaimniecības ražojumu ce-

¹⁰ Mēneša bijetens, Valsts statistiskās pārvaldes izd., Rīgā, 1936. g. 137.—139. lpp.

¹¹ Lauku pastnieks, Nr. 8, 1937. g., 85. lpp.

nām, intensīvo lauku lielsaimnieku interesēs valdošā buržuāzija izveidoja «piemaksu» sistemu sviestam un bekonam. Bet vēl sliktāks stāvoklis bija labības ražotājām ekstensīvajām saimniecībām. Ārzemju lētā labība, ieplūstot buržuāziskās Latvijas iekšējā tirgū, ar savām lētajām cenām draudēja konkurences ceļā vietējo labību pavisam izspiest (ārzemju labība jau visu laiku konkurēja ar vietējo labību, jo tā bija labākas kvalitātes, to varēja vienmēr iegūt lielākos daudzumos, pie tam ārzemju labību varēja dabūt uz 2—3 mēnešu ilga kredīta, kamēr par iekšzemes labību nauda bija jāizliek uz priekšu). Tas, protams, uztrauca Zemgales ekstensīvo saimniecību īpašniekus. Valdošā buržuāzija Zemgales lielsaimnieku pieaugošās ietekmes rezultātā bija spiesta pārveidot labības tirgu to interesēs. Pirmie noteikumi ierobežoja ārzemju labības ieplūdumu, nosakot t. s. «piemalumu». Rudzus un kviešus varēja importēt tikai tās personas, kas bija iepirkušas attiecīgus daudzumus iekšzemes labības. Lai vēl tālāk ierobežotu maizes labības importu un paplašinātu tirgu iekšzemes labībai, tad ar 1932. gada 15. jūnija noteikumiem tika paredzēts, ka maizes labību var ievest vienīgi pati valsts. Labības importa monopola dibināšanas mērķis bija peļņas iegūšana, ko solīja ārzemju labības uzpirkšana par lētām cenām un pārdošana par dārgām cenām. Maizes labības uzpirkšanu par valdības noteiktajām augstajām cenām tieši no lauksaimniekiem veica Labības birojs. Kaut gan Labības birojs tika legalizēts tikai 1932. gadā, tad tomēr faktiski tas savu darbību jau uzsāka 1930. gadā. 1936. gadā Labības biroju pārveidoja par autonomu valsts uzņēmumu, kura rīcības kapitāls bija 60 milj. latu liels. Puse kapitāla sastāvēja no Latvijas hipotēku bankas 6% ķīlu zīmēm un otra puse no Valsts zemes bankas 2% ķīlu zīmēm. Pret šīm ķīlu zīmēm Labības birojs saņēma līdzekļus Latvijas bankā pēc kursa — pret Valsts zemes bankas ķīlu zīmēm 85 latī un pret Hipotēku bankas ķīlu zīmēm 90 latī par 100.

Labības biroja maksātās cenas par labību bija stipri augstākas par pasaules tirgus cenām, piemēram, 1930. gadā, kad Labības birojs uzsāka labības uzpirkšanu, rudzu cenas bija apmēram divas reizes augstākas par importēto rudzu cenām. (Valdības noteiktā cena par tonnu rudzu bija 269 ls, kamēr importēto rudzu cena 1930. g. jūlijā bija tikai 107 ls tonnā.) Labības augstās cenas iekšzemes tirgū, protams, ietekmēja arī maizes cenu līmeni. Tā labības monopola darbības rezultātā rudzu maizes cena, salīdzinot 1931. g. ar 1930. g., pieauga par 11%, kas ietekmēja darbaļaužu iztikas līmeni. Tomēr valdošā buržuāzija, nosakot maizes cenas, centās ievērot arī pilsētas buržuāzijas intereses. Pārāk augstas maizes cenas izsauktu nepieciešamību paaugstināt pilsētas strādnieku darba algu, bet tas būtu samazinājis rūpniecības buržuāzijas peļņu un izsauktu masu neapmierinātības pie-

augumu. Lai maizes cenas paliktu samērā stabilas un tās atbilstu arī rūpniecības buržuazijas interesēm, tad Labības birojs pārdeva labību dzirnavniekiem lētāk par savu iepirkšanas cenu, sedzot starpību no valsts kases. Piemēram, ja rudzus Labības birojs uzpirka no tiešajiem ražotājiem fašistiskās diktatūras gados par 192—195 ls tonnu, tad dzirnavniekiem tas rudzus pārdeva par 165 ls tonnā. Labības monopola augsto cenu politikas rezultātā labības sējumu platība strauji paplašinājās, kas draudēja radīt pārprodukciju. Labības pārprodukcijas rašanos saasināja pasaules tirgus trūkums, jo buržuaziskās Latvijas labība nevarēja arzemju tirgū konkurēt ar vecajām labības ražotājām zemēm. Labības pārprodukcijas novēršanai jau 1934. g. beigās Labības birojs plānoja pat ierobežot sējumu platību. Šī ierobežošanas politika galvenokārt skārtu sīkās saimniecības: bija nodoms atļaut ar maizes labību apsēt ne vairāk par 1/5 no aramzemes platības, tādā gadījumā sīkzemnieki ar savās saimniecībās iegūto ražu nevarētu apmierināt savas ģimenes patēriņu un tie būtu spiesti pirkt labību no lielsaimniekiem, kas paplašinātu iekšzemes labības tirgu lielsaimnieku interesēs. Labības biroja par labību maksāto cenu skalā bija noteikta pakāpenība, t. i., viszemākās cenas tika maksātas par labību, ko nodeva rudenī līdz 30. novembrim, tas ir, kad labību nepieciešamo līdzekļu iegūšanai bija spiesti pārdot galvenokārt trūcīgie zemnieki. Sākot ar 1. decembri cenas pakāpeniski pieauga par 1 ls tonnā, līdz augstāko līmeni sasniedza maija mēnesī. Bez tam labības pārdošanu Labības birojam ierobežoja arī t. s. labības grāmatiņa. Labību drikstēja pārdot tikai tie lauksaimnieki, kuriem bija labības grāmatiņas, bet labības grāmatiņas bieži tiem lauksaimniekiem, kuriem nebija nokārtoti pagasta nodokļi, neizsniedza. Tie, protams, vispirms bija trūcīgie un vidējie zemnieki. Tādā kārtā buržuazija izslēdza krietnu slāni zemnieku no labības pārdošanas iespējas Labības birojam. «Lauvas tiesu» no Labības biroja maksātām augstām cenām ieguva tikai saujiņa lielsaimniecību, jo, kā raksta pat «Economists», tad

«Lielākai daļai saimniecību neatlika maizes labības pārdošanai, labība tiek izlietota pašā saimniecībā cilvēku un arī māju lopu uzturam. Visvairāk labības nodod lielsaimniecības.»¹²

Vismazāk no Labības biroja maksātām augstām cenām par labību ieguva Latgales zemnieki, kuru ražošanas apstākļi bija daudz sliktāki. Piemēram, ja no 1930. g. līdz 1936. g. lauksaimniekiem par pārdoto labību Labības birojs bija izsniedzis 98,5 milj. latu, tad no tiem Latgales lauksaimnieki bija saņēmuši tikai 6,8 milj. latu, t. i., 6,9⁰/₀,¹³ Labības tirgus monopoli-

¹² «Economists», 1933. g., Nr. 6, 220. lpp.

¹³ «Komunaru Cīņa», 1936. g., Nr. 46, 2. lpp.

zacija pastiprinājās vēl vairāk 1937. gadā, nodibinoties A/S «Dzirnavnieks». Tās galvenie akcionāri bija Labības birojs, C/S «Turība» un jaundibinātā akciju sabiedrība «Maiznieks». Akciju sabiedrība «Dzirnavnieks» pamazām savās rokās koncentrēja visu miltu tirdzniecību. Jau ar 1936. gadu lauksaimniekiem vairs neizsniedza atļaujas labības pārstrādāšanai tirdzniecībai. A/S «Dzirnavnieks» standartizēja miltu šķirnes un ar 1939. gada jūliju blakus miltu ražošanai sāka ražot arī makaronus.

1937. gadā nodibinājās arī akciju sabiedrība «Maiznieks», kuras akciju vairums piederēja C/S «Turība» ar patērētāju biedrību «Vienība» un Labības birojam. A/S «Maiznieks» centralizēja savās rokās maizes u. c. ceptuvju ražojumu cepšanu un tirdzniecību.

Tātad buržuaziskajā Latvijā labības iepirkšana, labības pārstrādāšana un izstrādājumu nogādāšana līdz patērētājam bija centralizēta faktiski viena uzņēmuma — Labības biroja rokās, par cik Labības birojam piederēja arī liels daudzums A/S «Dzirnavnieks» un A/S «Maiznieks» akciju. Monopolizētais labības tirgus deva iespēju iegūt peļņu lielajiem labības ražotājiem, bet trūcīgai un vidējai zemniecībai tas deva maz. Reizē ar to Labības biroja darbība labvēlīgi iespaidoja labības ražošanu buržuaziskajā Latvijā, kas izpaudās labības sējumu platības pieaugumā. Tas atļāva buržuazisko Latviju pakāpeniski pilnīgi nodrošināt ar pašražoto maizes labību.

Viens no spilgtākiem fiskāla rakstura monopoliem fašistiskās diktatūras gados bija cukura monopols, kas ik gadus deva bagātīgu peļņu (skat. 3. tabulu).

3. tabula

Cukura monopola peļņa fašistiskās diktatūras gados¹⁴

Saimniecības gadi	Peļņa tūkst. latu
1934/35	10.147,6
1935/36	12.539,9
1936/37	13.908,4
1937/38	15.284,3
1938/39	16.061,2

Cukura monopola peļņu nodrošināja augstās cukura cenas buržuaziskās Latvijas iekšējā tirgū, piemēram, ja cukura siktirdzniecības cena 1934. gadā bija 61 sant. kg, tad valsts uz katru kg cukura nopelnīja 21,6 sant., t. i., 35,4% no cukura pārdošanas cenas sastādīja valsts peļņa.¹⁵ Jau 1927. gada 1. jūlijā valsts pār-

¹⁴ Valsts kontroles revīzijas darbības pārskati par 1934./35. s. g. — 1938./39. s. g., Valsts kontroles izd., Rīgā.

¹⁵ Latvijas Lauksaimnieks, 1934. g., Nr. 21, 583. lpp.

ņēma 1926. gadā nodibināto l. Latvijas cukurfabrikas akciju sabiedrību — Jelgavas cukurfabriku savā ricībā, no sākuma nomā, vēlāk valsts īpašumā. Pārņemot cukurfabriku savās rokās, valdošās buržuazijas mērķis bija veicināt cukurbiešu audzēšanu buržuaziskajā Latvijā un ierobežot importētā cukura daudzumu. Tas bija atkal viens no ieročiem valdošās buržuazijas rokās, kas deva iespēju atbalstīt lauku buržuaziju. Valsts par nodotām cukurbietēm maksāja augstas cenas, un 1932. g. cukurbiešu ražotāju tirā peļņa no 1 ha līdzinājās 351 latam.¹⁶ 1932. gadā nodibinājās cukura monopols, kas deva tiesības vienīgi pašai buržuaziskai valstij importēt cukuru, uzpirkt no vietējam cukurbietēm ražoto cukuru un pārdot cukuru. Līdz ar šī likuma spēkā stāšanos cukura cenu valsts paaugstināja no 40 sant. kg uz 60 sant. par kg. Par cukurbietēm maksātās cenas atsevišķos gados pārsniedza pašizmaksu tuvu pie 500%. Tas, protams, ietekmēja cukurbiešu audzēšanas strauju pieaugumu, tādēļ jau pirmajos fašistiskās diktaturas gados valsts cukura monopols sāka normēt cukurbiešu sējumus. Cukurrūpniecības pārvalde ar cukurbiešu audzētājiem slēdza līgumus, pie tam līgumu slēgšana bija stipri ierobežota. Slēdza vispirms tikai ar «vecajiem» ražotājiem. Ar jauniem audzētājiem līgumus slēdza tikai pēc veco audzētāju apmierināšanas un tad arī tikai līdz 10 t (ar veciem ražotājiem līdz 50 t). Lai ierobežotu cukurbiešu sējumu paplašināšanu, tad par cukurbietēm, kuras nodeva virs līgumā paredzētā daudzuma, maksāja zemāku cenu. Līdz 1936. gadam, ja uzviņa bija lielāka par 400%, cukurbietes bija jāatstāj fabrikā bez maksas vai arī jāved atpakaļ. Cukura monopola augsto cenu politikas rezultātā cukura ražošana pieauga tik tālu, ka cukura imports izbeidzās. Bet cukuram buržuaziskās Latvijas iekšējā tirgū bija jāstopas arī ar tā atvietotāja — sacharina konkurenci. Cukurbiešu audzētāju interesēs 1936. g. 4. februārī tika izdots likums par sacharina lietošanas aizliegumu patēriņa vajadzībām. Cukura monopola pārvalde apgādāja cukurbiešu audzētājus arī ar nepieciešamajām izejvielām: līgumā cukurbiešu audzētāji apņēmas lietot cukurrūpniecības pārvaldes izsniegtās sēklas, mākslīgos mēsļus, kā arī apņēmas ievērot dažādus noteikumus attiecībā uz cukurbiešu audzēšanu. Sprotams, ka tas pakļāva cukurbiešu audzētājus pilnīgi valsts cukura monopola politikai. Cukurbiešu audzētāju apgādāšana ar sēklām un mākslīgiem mēsļiem nodrošināja cukura monopola pārvaldei papildus peļņu. 1936./37. s. g. par avansā vien izsniegtiem mākslīgiem mēsļiem, sēklām u. c. valsts cukura monopola pārvalde nopelnīja 21.028,42 ls, bet 1937./38. s. g. — 58.107,33 ls. Neskatoties uz to, ka Latvijā ražotā

¹⁶ Latvijas Republikas IV Saeimas stenogramas, VI sesija, 1933. g. 617. lpp.

cukura pašizmaksa bija daudz augstāka nekā cukura cena pasaules tirgū (piemēram, buržuaziskā Latvijā ražotā cukura pašizmaksa 1936. g. bija 35—36 sant. kg, bet iepriekšējos gados pat 44—46 sant. kg, kamēr cukura cena pasaules tirgū — Hamburgā, Ņujorkā tikai 7—7,5 sant. par kg) cukurbiešu audzēšana tomēr deva vislielākos ienākumus. Tas bija vienīgi iespējams, aplaupot patērētāju masas, kuras par cukuru bija spiestas maksāt augstas cenas.

Arī pārējo buržuaziskās Latvijas lauksaimniecības ražojumu noiets bija koncentrēts atsevišķu monopolu rokās. Sēklu — āboliņa, timotiņa, linu un kartupeļu eksports, kā arī imports fašistiskās diktaturas gados atradās 1935. gadā nodibinātās akciju sabiedrības «Latvijas centralais sēklu eksports» rokās. Galvenie akcionāri bija LLK (Latvijas Lauksaimniecības Kamera), Latvijas piensaimnieku centrālā savienība un centrālā savienība «Turība». Kartupeļu iepirkšanas cenas bija samērā augstas, kas izsauca audzētgrībētāju skaita pieaugumu. Tāpēc kartupeļu ražošana eksportam bija stingri ierobežota. Ar kartupeļu audzētājiem tika slēgti līgumi par noteiktu daudzumu kartupeļu izaudzēšanu. Kartupeļu ražotāju atbalstīšanā liela nozīme bija arī spirta monopolam. Kartupeļu izlietošana spirta dedzināšanai gadu no gada pieauga. Ja 1934. gadā spirta dedzināšanai izlietoja 66,1 tūkstoš tonnu kartupeļu, tad 1937. gadā — 75,6 tūkstoš tonnas. Spirta dedzinātavām piegādājamo kartupeļu daudzumu noteica spirta monopols pa apriņķiem, un tālāk notika sadale pa pagastiem un saimniecībām. Kartupeļu iepirkšanas politika bija līdzīga jau apskatītai labības iepirkuma kārtībai. Ar 1938./39. gada sezonu lauksaimniekiem, kas piegādāja kartupeļus pēc 16. janvāra, cenu paaugstināja par 20 sant. cnt. Šo cenu paaugstinājumu valdošā buržuazija izskaidroja kā kompensāciju par glabāšanas izdevumiem. Skaidrs, ka šo piemaksu galvenokārt saņēma lielās saimniecības, kurām nekāda vajadzība nespieda kartupeļus pārdot tūlīt pēc ražas novākšanas, jo, pirmkārt, tām bija piemēroti pagrabi kartupeļu uzglabāšanai, otrkārt, arī līdzekļu tūlītēja iegūšana nebija tik nepieciešama. Kartupeļu audzētāju interesēs valdošā buržuazija izdeva likumus, kas, lai gan spirta ražošana buržuaziskajā Latvijā izmaksāja trīs reizes vairāk nekā ārzemēs (ārzemēs 6—7 sant. gradā, bet buržuaziskajā Latvijā apmēram 20 sant. gradā¹⁷), paredzēja spirta piejaukumu degvielām. Tas palielināja kartupeļu pieprasījumu. Līdz ar to nodrošināja kartupeļu lielajiem audzētājiem bagātīgu peļņu.

1937. gada 20. janvārī ar valdošās buržuazijas atbalstu tika centralizēta ādu un vilnas tirdzniecība. Vilnas un ādu iepirk-

¹⁷ Latvijas Republikas II Saeimas stenogramas, VIII sesija, 1305. lpp.

šanas tiesības bija vienīgi akciju sabiedrībai «Ādu un vilnas centrale», kuras dibinātāji bija Latvijas piensaimnieku centralā savienība, A/S «Latvijas centralais sēkļu eksports», A/S «Bekona eksports», LLK un Latvijas zemnieku kredītbanka.

Tātad viss lauksaimniecības ražojumu noiets buržuaziskajā Latvijā bija koncentrēts nedaudz noietā monopolu rokās, pie tam faktiski noiets bija vēl vairāk monopolizēts. Piemēram, «Latvijas piensaimnieku centralā savienība», kaut gan tai piedēvēja 67% P/S «Latvijas centralais sviesta eksports» pajas un vēlāk tā kļuva par vienīgo sviesta u. c. piena ražojumu eksportētāju organizāciju, piedalījās arī centralās savienības «Turība, akciju sabiedrības «Latvijas centralais sēkļu eksports», akciju sabiedrības «Ādu un vilnas centrale», akciju sabiedrības «Degviela», kā arī Rīgas un Jelgavas piensaimniecības savienību dibināšanā. Centralā savienība «Turība» bija A/S «Maiznieks» un A/S «Dzirnavnieks» akcionars. Raksturīgi, ka buržuaziskās Latvijas lauksaimniecības ražojumu noieta monopolu dibināšanā plaši ar savu kapitālu piedalījās bankas (A/S Zemnieku kredītbanka u. c.) un arī pati valsts — Latvijas Lauksaimniecības kameras un Zemkopības ministrijas personā.

Tādējādi lauksaimniecības produktu realizācija fašistiskās diktatūras gados Latvijā faktiski atradās buržuaziskās valsts rokās. Tam bija vairāki svarīgi cēloņi. Vispirms, lauksaimniecības produktu eksports bija viens no galveniem ārzemju valūtas iegūšanas līdzekļiem, bet lai nezaudētu iekarotos diezgan šauros ārējos tirgus, bija nepieciešama stipra noieta centralizācija. So uzdevumu buržuazijas interesēs vislabāk varēja izpildīt buržuaziskā valsts. Latvijas lauksaimniecības ražojumu noieta monopolizācija atļāva nostiprināt Latvijas pozīcijas ārzemju tirgos, nodrošināt augstas kvalitātes produktu eksportu. Tāpat nevaram aizmirst, ka noieta monopolizācija zināmā mērā veicināja atsevišķu lauksaimniecības nozaru attīstību. Piemēram, pateicoties cukura monopolam buržuaziskajā Latvijā tik strauji pieauga cukurbiešu audzēšana, ka drīz vien Latvija pilnīgi varēja nodrošināt savas iekšējās vajadzības. Tāpat Labības biroja darbības rezultātā buržuaziskā Latvija pakāpeniski atbrīvojās no labības importa. Bez šaubām visus šos noieta monopolizācijas augļus galvenokārt guva lauku buržuazija un daļa vidējās zemniecības. Tieši ar valsts un monopolu palīdzību visvieglāk bija nodrošināt atbalstu attiecīgām buržuazijas grupām uz nodokļu maksātāju rēķina. Tas zināmā mērā arī konsolidēja buržuaziju, pastiprināja tās cīņas spējas pret augošo proletariāta revolucionāro kustību. Tomēr arī monopoli nevarēja glābt buržuazijas diktatūru Latvijā no bojā ejas. Pilsētu un lauku proletariāts savienībā ar trūcīgo zemniecību 1940. gadā sagrava buržuazijas varu un nodibināja Latvijā jaunu, socialistisku iekārtu.

Pasn. A. Sviķis

AGRARĀS REFORMAS RAKSTURS BURŽUAZISKĀ LATVIJĀ

BURŽUAZISKĀ AGRARĀ REFORMA — GALVENAIS LIDZEKLIS ATVAIRIT SOCIALISTISKO REVOLUCIJU.

Lielās Oktobra socialistiskās revolūcijas uzvara Krievijā nozīmēja socialistiskās saimniecības sistēmas izveidošanos un līdz ar to cīņās izvēršanos starp socialistisko un kapitalistisko sistēmām, kas ir viena no svarīgākām kapitalisma vispārējās krīzes pamat pazīmēm. Uz kapitalisma vispārējās krīzes fona, cīņā starp socialistisko un kapitalistisko sistēmām arī radās un izveidojās buržuaziskā Latvija.

Līdz Lielai Oktobra socialistiskai revolūcijai latviešu buržuāzija pat nedomāja par «neatkarīgas» Latvijas dibināšanu, uzskatot tādu domu par neprātu. Tikai tad, kad Lielās Oktobra socialistiskās revolūcijas rezultātā nodibinājās Padomju valsts, Antantes un vācu imperialisti uzskatīja, ka, lai saglabātu sev Latviju kā ekspluatācijas objektu un kā placdarmu cīņai pret Padomju zemi, nepieciešams radīt no viņiem atkarīgu buržuāzijas valdību. Tāpēc arī 1918. gada 18. novembrī vācu žandarmerijas apsardzībā Rīgas pilsētas teātra telpās Antantes un vācu imperialisti inscenēja «neatkarīgās» Latvijas proklamēšanu. Nodibinātā Latvijas buržuāziskā «valdība» kļuva par vācu okupācijas varas piedēkli. Darbaļaudis sanāksmēs, kas notika Latvijas pilsētās un laukos, uzstājās pret šo jauno buržuāzijas nodevību, pret tās sastādīto «tautas padomi», uzskatot buržuāzijas nodibināto «valdību» par baronu valdību, par tādu, kas neizteic latviešu tautas gribu.¹

¹ «Kroņa — Vircavas bezzemnieki 21. dec. notūrētā sapulcē nolēma izteikt visstingrāko protestu pret Latvijas Tautas Padomes un Pagaidu Valdības darbību, kura ir pretēja darba tautas interesēm un atstāj postošu un demoralizējošu iespaidu visā Latvijas dzīvē...»

Kr. — Vircavas bezzemnieku sapulce uzaicina Socialdemokratisko frakciju Taut. Padomē, ievērojot augšējo lēmumu, uz stingrāko uzstāties par darbaļaužu tiesībām, istajā brīdī aizejot no Taut. Padomes, lai ar to jau gaisāki pierādītu, ka Taut. Pad. un Pagaidu Valdība ir tikai mantīgo šķiru aizstāves un viņām nav tiesība runāt visas tautas vārdā.» («Socialdemokrāts», 1919. g. 2. l., Nr. 1.)

Tādējādi buržuaziskajai Ulmaņa valdībai nebija tautas masās nekāda atbalsta. Tikai pateicoties ārvalstu intervencei buržuazija spēja sagraut Padomju varu Latvijā un nodibināt savu diktaturu. Lai gan Padomju vara pastāvēja Latvijā tikai 5 mēnešus, tomēr tai bija milzīgs iespaids uz tālāko notikumu attīstību. Padomju varas izvestā baronu muižu konfiskācija atbilda latvju darba tautas centieniem. Tajā pat laikā agrarā jautājumā Padomju vara Latvijā pielaida virkni kļūdu, un pati svarīgākā bija tā, ka neizdalīja baronu muižu zemi bezzemniekiem. Šīs Padomju varas kļūdas agrarā jautājumā prata izmantot latviešu buržuazija, solot apmierināt bezzemnieku ilgās pēc zemes. Ar šiem solījumiem latvju buržuazija apmuļķoja un pārvilka savā pusē latviešu lauku sīkburžuaziju — rentniekus, pusgraudniekus, kuri vēlējās apstrādāt savu zemes gabalu, un pat daļu lauku proletariāta, kuri, šo solījumu iespaidoti, atteicās no kopējās cīņas ar pilsētas proletariātu, lai atbrīvotos no kapitāla važām.

Jau 1919. gada 27. februārī — t. s. Liepājas dienās, kad latviešu buržuazijai nebija nekādas faktiskas politiskas varas, — buržuazijas Ulmaņa «valdība» izdeva rīkojumu par bezzemnieku apgādāšanu ar zemi², kurā bija teikts, ka sākot ar 1919. gada Jurgiem valsts muižu zeme tiks piešķirta bezzemniekiem, kas paši spēji zemi apstrādāt, pagaidām uz nomu līdz agrarā jautājuma galīgai izšķiršanai Satversmes Sapulcē. To buržuaziskā «valdība» darīja, lai kaut daļēji vājinātu to iespaidu, kādu uz latvju zemniekiem bija atstājusi vācu baronu muižu konfiskācija, ko izdarīja Padomju vara. Buržuaziskā valdība nevarēja atdot atpakaļ vācu baroniem viņu muižas, to nepieļautu latvju tautas gadsimtu ilga naida pret vācu muižniekiem. No otras puses, buržuazija arī neuzdrošinājās krasi nostāties par baronu muižu atsavināšanu, jo baidījās, ka šāda privatīpašuma aizskaršana šodien, var rīt nostādīt zem jautājuma zīmes pašas lauku buržuazijas lielos zemes īpašumus.

Ja arī buržuaziskā valdība būtu gribējusi atsavināt vācu baronu muižas, tā to nevarētu, jo faktiskais noteicējs bija vācu okupantu karaspēks.

Tāpēc buržuazijas «nacionālā» valdība atcēla padomju valdības izdotos dekretus zemes iekārtā, atjaunojot privatīpašumu uz zemi. Tāpēc 1920. gadā, nerunājot nemaz par 1919. gadu, buržuazija vēl neķērās pie baronu muižu zemēm, bet apmierinājās tikai ar 1203 muižu un pusmuižu 734591 ha kopplatībā pārņemšanu sava rīcībā, jo to īpašnieki bija aizbēguši. Šo muižu zemi tad arī iznomāja sīkzemniekiem un arī lielrentniekiem. Lielākā daļā muižu valdīja veco īpašnieku — vācu baronu iecelti pārvaldnieki, kuri tās pārvaldīja tāpat kā cara laikos. No šadas

² «Latvijas Sargs», 1919. gada 1. marts, Nr. 35.

rīcības daudz cieta muižu kalpi, bezzemnieki. «Bezzemnieku stāvoklis ir ļoti grūts un ar savām kļaušām atgādina cara laikus»³, ziņoja buržuaziskajai valdībai no Dundagas. Plaši izplatījās muižu iznomāšana vienam rentniekam, kas tālāk izrentēja to daudziem sīkiem rentniekiem, sacelot nomas maksu, kas pasliktināja sīko zemnieku stāvokli. Buržuaziskā valdība neko nedarīja, lai novērstu šādu stāvokli: gluži pretēji, tā aizstāvēja privatīpašuma neaizskaramību. Tā, piem., kad Jaunjelgavas-Ilūkstes zemju inspektors 1919. gada 1. novembrī ziņoja par daudziem subarendas gadījumiem un jautāja: «vai minētā starpniecība privatās muižās pielaidama? ... vai nav jāpieprasa izrentēšanas līgumi, lai aprīnka agrarkomisija var to skatīt cauri un apstiprināt vai neapstiprināt?» Uz to Zemju Departaments atbildēja: «Uz Jūsu ziņojumu par nevēlamo starpniecību starp dažu muižu pilnvarniekiem un sikrentniekiem, Zemkopības ministra kungs aizrādīja, ka nav vēlams iejaukties privatīpašnieku jeb viņu pilnvarnieku tiesībās».⁴

Šāda buržuaziskās valdības rīcība, solījumi izdalīt zemi, bet šo solījumu praktiska nerealizēšana, saasināja stāvokli, revolucionarizējot masas. Ne tikai bezzemnieku masas, bet arī vidējie zemnieki neizrādīja atbalstu buržuaziskajai valdībai. Par to liecina Iekšlietu ministrijas emisara A. Häuslera ziņojums no Ziemeļvidzemes: «Bezzemnieki gaidot visur lieliniekus... zemturu un gruntnieku stāvoklis itin labi atspoguļojas pie labības normas nodošanas, kā arī pie valsts neatkarības aizņēmuma pabalstīšanas, kas vis nenotiek tādā kārtā un mērā, kā tas būtu vēlams»⁵.

No Talsiem, Valdegales, Laidzes, Nogales, Ārlavas, Kolkraga buržuaziskajai valdībai ziņoja: «Kalpi iedomājas Pagaidu valdību par baronu valdību un gaida lieliniekus»⁶.

To pašu ziņo arī no Dundagas: «Kalpi ar savu stāvokli ir ļoti nemierā un tā kā tos vēl spiež atstātie baronu vietnieki, tad tie par viņiem nodarīto apvaino Valdību, ka tā pabalstot muižniekus».⁷

Redzot, ka tautas masu revolucionarais noskaņojums neatslābst, bet, tieši pretēji — pieaug, ka zemniecība kāri tver ziņas no Padomju Krievijas, kur muižu zeme tika sadalīta bezzemniekiem, dažādas buržuazijas partijas un to politiķi sāka solīt muižu

³ LPSR IeM Centralais valsts arhivs, F. 1677, 1920. g. 14. apr., 21. lieta, 33. lpp.

⁴ LPSR IeM Centralais valsts arhivs, F. 1677, 1919. g. 14. apr., 9. lieta, 131. lpp.

⁵ LPSR IeM Centralais valsts arhivs, F. 1677, 1919. g. 14. apr., 20. lieta, 27. lpp.

⁶ Turpat, 21. lieta, 25. lpp.

⁷ Turpat, 21. lieta, 33. lpp.

zemi dalīt bezzemniekiem. Ar šiem solījumiem viņi centās apmānīt lauku darbaļaudis, centās novērst viņus no revolucionārās cīņas, lai nostiprinātu buržuazijas varu. Par to liecina pati buržuazija oficiālā ziņojumā Tautas Savienībai:

«Ja Latvijas republika nebūtu ķēries pie muižu zemju atsavināšanas resp. pie savas agrarās reformas, viņu būtu dziļi satricinājuši vai pat izpostījuši iekšēji nemieri. Cīņa starp pieaugošām komunistiskām tieksmēm un pastāvošās socialās iekārtas piekritējiem būtu neizbēgami pārvērtusies pilsoņu karā. Tādā kārtā bez agrarās reformas likuma Latvijā socialais miers, kura nodibināšana ietilpst arī Tautu Savienības mērķos, nebūtu bijis panākams. Kā ceļš uz šo socialo mieru agrarreforma bija nepieciešama»⁸.

Tādat politiski faktori — proti vēlēšanās atvairīt jaunu proletariskās revolūcijas vilni Latvijā — lūk, kas bija galvenais iemesls, kas spieda latviešu buržuaziju apsolt agraro reformu, likvidēt muižnieku īpašumus un nodot zemi bezzemniekiem. Vēl skaidrāk to pateikuši paši buržuazijas pārstāvji: «Latvijā nebūtu pilsoņu miera un nebūtu arī pašas Latvijas, ja toreiz dažādās partijās, kam tauta uzticējās, nebūtu tai devušas garantijas, ka viņas uzņemas izvest agraro reformu, ka viņas uzņemas atsavināt muižnieku latifundijas un plašos zemes īpašumus un nodot tos tautai, bezzemniekiem».⁹ No otras puses, pati latviešu buržuazija nebija ieinteresēta muižnieku īpašumu un it sevišķi to privilēģiju pilnīgā saglabāšanā. Tieši pretēji, latviešu buržuazija, it sevišķi lauku buržuazija, kuras ekonomiskais spēks š. g. s. sākumā bija ievērojami pieaudzis, uzskatīja, ka nebūtu par jaunu likvidēt muižnieku privilēģijas, kas bremzēja pelēko baronu saimniecību kapitalistisku attīstību. Bet muižnieku privilēģiju pamats bija viņu lielie zemes īpašumi. Tādat tie bija jāatņem, lai nostiprinātu savu ekonomisko varu — jāizved agrarā reforma. Tikai agraro reformu vajadzēja izvest mēreni — atņemt zemi, maksājot «taisnīgu» atlīdzību, lai nesatricinātu privatīpašuma pamatus.

Tajā pat laikā latviešu buržuazija cerēja pati iedzīvoties no agrarās reformas (un, kā to redzēsīm tālāk, arī iedzīvojās!), iegūstot savā īpašumā daļu muižnieku zemes. Pelēkie baroni redzēja agrarreformā sev vēl tādējādu labumu, ka agrarās reformas rezultātā radītās mazaizņemības vēl ilgu laiku būs viegli pieejama darba spēka rezerve pelēko baronu vajadzībām. Pirms I pasaules kara darba spēka jautājums laukos bija ļoti nopietns — trūka darba spēka. Kaut arī pēc I pasaules kara darba spēka trūkums laukos nebija tik jūtams, jo pilsētās, sakarā ar

⁸ Materiāli agrarās reformas vēsturei, Rīgā, 1929. g., 266. lpp.

⁹ M. Antons, Cik jaunsaimnieki maksās par zemi, Rīgā, 1922. g., 7. lpp.

rūpniecības izpostīšanu, bija bezdarbs, tomēr laukstrādnieku jautājums bija ļoti svarīgs. Bez tam jaunsaimnieki, it sevišķi pirmajos gados, ir vairāksološs darba spēks nekā laukstrādnieki. Laukstrādnieks var aiziet no saimnieka kaut viskarstākā darba laikā, turpretim, jaunsaimnieks, šis strādīgais kaimiņš, vienmēr ir pie rokas viskritiskākos lauku darbos un viņš nevar atteikties, jo ir ziemu aizņēmies no bagātā kaimiņa tur pūru rudzu, tur vezumiņu siena, tur zirgu pavasarī utt.

To labi izprata zemnieku savienība — pelēko baronu partija.

Apsolot izvest agraro reformu, latviešu buržuazija ņēma vērā latvju tautas gadsimtu ilgo naidu pret vācu muižniekiem. Uzbrūkot vācu muižnieku īpašumiem, latviešu buržuazija izreklamēja sevi kā visas latvju tautas nacionālo jūtu un interešu aizstāvētāju. Ar to buržuazijas Ulmaņa valdība ieguva zināmu autoritāti arī darba zemniecības vidū un nostiprināja savas pozīcijas.¹⁰

Solījumi izvest agraro reformu tika izteikti ar dažādām skaitām frazēm, kā, piem., «mēs gribam panākt taisnību un brālību¹¹, «tagad vairs nebūs bezzemnieku», «katram savs kaktiņš, savs stūrtis zemes» u. tml., lai slēptu īstos agrarās reformas mērķus. Tajā pat laikā buržuazija, cik vien iespējams, savā aģitācijā demagoģiski izmantoja tās kļūdas, ko pielaida padomju vara Latvijā 1919. gadā. Vīsa šī aģitācija bija vērsta uz to, lai novērstu lauku proletariatu, nabadzīgo un vidējo zemniecību no zemes jautājuma revolucionāras izšķiršanas.

2. POLITISKO PARTIJU CĪŅA AP AGRARO REFORMU. AGRARĀS REFORMAS PAMATPRINCIPI.

Gatavojoties Satversmes sapulces vēlēšanām, visu buržuaziskās Latvijas legālo politisko partiju vēlēšanu platformās izņemot vācu demokrātisko partiju (muižnieku partija), agrarais jautājums ieņēma izcilu vietu, jo bez solījumiem apgādāt bezzemniekus ar zemi nebija iespējams gūt panākumus vēlēšanās.

Latviešu buržuazijai gan bija izdevies ar Antantes un vācu imperialistu palīdzību un atklātu intervenci gāzt Padomju varu Latvijā, nodibināt buržuazijas diktaturu, bet tai vēl nebija izdevies nostiprināt savu varu. Buržuazijas diktaturai bija samērā

¹⁰ «Liepājas periodā, kur arī notika mobilizācijas, pieteicās samērā maz brīvprātīgo. Kur sākās istā kareivju pieteikšanās? Tikai Ziemeļlatvijā, kad pēc Liepājas puča skaidri tika pateikts, ka muižnieku zeme tiks atsavināta. Tad sākās kareivju pieplūšana armijā.» (M. Antons — Cik jaunsaimnieki maksās par zemi, 7. lpp.)

¹¹ Skat. Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1920. g., 571. lpp.

šaura socialā baze — tā balstījās tikai uz pilsētu un lauku buržuaziju, kā arī daļu no sīkburžuazijas. To spilgti parādīja Satversmes Sapulces vēlēšanas 1920. gada 17. un 18. aprīlī, kad par lielākās latviešu buržuazijas partijas — zemnieku savienības kandidātiem balsoja tikai 18,2% vēlētāju, bet par latviešu buržuaziju vispār tika nodotas tikai 28% balsu. Rezultatā latviešu buržuazija Satversmes Sapulcē ieguva 42 vietas (no 150 deputātu vietām), tajā skaitā zemnieku savienība — 26 deputātu vietas. Raksturīgi, ka visvairāk balsu zemnieku savienība ieguvusi budžu saimniecību rajonos, piem., Vidzemē — 32,3%, Zemgalē — 33,2% vēlētāju balsu. Latviešu buržuazija no vienas puses cerēja nostiprināt savu varu, pārvelkot savā pusē bezzemniekus, solot viņiem zemi, no otras puses, latviešu buržuazija cerēja nostiprināt savu stāvokli, dabūjot savā pusē vācu u. c. minoritašu buržuaziju, kā arī vācu muižniekus. Lūk, šie apstākļi arī noteica latviešu buržuazijas nostāju agrarā jautājumā — tā bija par agraro reformu, bet tikai mērenu agraro reformu, lai dabūtu savā pusē bezzemniekus, bet pārāk nesariebtu arī vācu baroniem un citiem muižniekiem, tajā pat laikā neaizmirstot nodrošināt arī savas intereses — iegūt lētu zemi.

Lielākā Latvijas politiskā partija — Latvijas socialdemokrātiskā strādnieku partija, meņševiku vadības rezultātā, bija ievērojami zaudējusi savu iespaidu proletariata masās, kuras bija noskaņotas komunistiski. Šādos apstākļos socialdemokrāti varēja balstīties galvenokārt uz bezzemnieku masām, kuras, lai gan svērās uz komunistu pusi, uz savienību ar proletariatu, jo tās arī bija ekspluatēto masas, kā sīki īpašnieki — rentnieki, graudnieki u. c., tomēr ilgojās pēc «sava kaktiņa, sava stūriša zemes». Socialdemokrāti prata izmantot šīs bezzemnieku masu ilgas un, prasot agraro jautājumu atrisināt radikālāk nekā zemnieku savienība (visas muižu zemes atsavināšanu bez atlīdzības), nodrošināja sev ievērojamu bezzemnieku masu atbalstu. Raksturīgi, ka Satversmes Sapulces vēlēšanās LSDSP lielāko balsu skaitu ieguva tieši lauku rajonos, kuros bija plašas bezzemnieku masas, piemēram, Vidzemē — 49,2%, Kurzemē — 55,3%, Zemgalē — 38,4%, turpretim Rīgā — proletariata citadelē — tikai 33,3%. Latgalē, kur pārsvarā bija nevis bezzemnieki, bet sīkzemnieki, socialdemokrātija ieguva tikai 11,3% vēlētāju balsu. Pat buržuaziskās Latvijas armijā, kuras ievērojamu daļu sastādīja bezzemnieki, par socialdemokrātiem balsoja 65% vēlētāju. Tādējādi socialdemokrāti, atbalstot bezzemnieku prasības pēc zemes, nostiprināja savu iespaidu un ieguva Satversmes Sapulcē 57 vietas.

Latvijas sīkburžuazijas — lauku un pilsētu sīkražotāju intereses aizstāvēja dažādas sīkburžuazijas partijas un grupas, t. s. centra grupas (par centra grupām tās sauca tāpēc, ka tās

uzstādīja radikālākas prasības nekā labējās partijās, bet mērenākas nekā socialdemokrāti). Šīs centra grupas Satversmes Sapulcē ieguva 19 vietas. Par cik nevienam no galējiem grupējumiem nebija Satversmes Sapulcē absolūtā vairākuma, tad ievērojamo lomu viena vai otra jautājuma nobalsošanā spēlēja tieši centra partijās un grupas.

Tādējādi mēs redzam, ka jautājums par agraro reformu tajā pat laikā bija jautājums par vienas vai otras politiskas partijas iespaida nostiprināšanu.

Satversmes Sapulce uz savu pirmo sēdi sanāca 1920. gada 1. maijā. 1920. gada 5. maija plenarsēdē Satversmes Sapulcē izvēlēja agraro lietu komisiju, kuras sastāvā iegāja 36 pārstāvji no dažādām partijām (vēlāk to skaitu papildināja vēl ar 4 locekļiem).

Jau agrarlietu komisijā norisinājās asas cīņas par to, vai atstāt muižniekiem neatsavināmo daļu un cik lielu.

Labējās partijās ar zemnieku savienības pārstāvjiem priekšgalā cīnījās par muižnieku stāvokļa uzlabošanu. Tā agrarlietu komisijas priekšsēdētājs H. Celmiņš pašā debatu sākumā — 1920. gada 4. jūnijā sēdē, izteikdamies, ka sevišķs zemes fonds nemaz nebūtu vajadzīgs, pierādīja, ka viņa resp. viņa partijas domas agrarās problēmas izšķiršanā daudz neatšķiras no barona Firksa domām, kurš arī ieteica zemes jautājumu izšķirt brīvas vienošanās ceļā starp muižniekiem un bezzemniekiem, zemi pārdodot un pērkot pēc vajadzības un iespējas. Zemnieku savienība gan neiesniedza šādu priekšlikumu, jo situācija rādīja, ka komisijas vairākums to nebūtu atbalstījis, tomēr zemnieku savienība mēģināja darīt visu, lai muižniekiem paliktu pēc iespējas lielāka neatsavināmā daļa.

Trīs reizes tā iesniedza agrarlietu komisijā dažādus variantus par atstājamo neatsavināmo daļu: nonākot beidzot no 450 un 300 pūrviētām līdz vidējās zemnieku saimniecības lielumam.¹³

---

¹³ Zemnieku savienības viedokli agrarās reformas jautājumā ne tikai Satversmes Sapulcē, bet jau tās pirmās sagatavošanas periodā, t. i., līdz Satversmes Sapulcei labi raksturojis E. Bauers, kas kādu laiku bija agrarlietu departamenta direktors: «Kad es projekta pirmo uzmetumu cēlu priekšā ministriem (zemkopības ministriem A. Kalniņam — Zemnieku savienības biedriem), tas gribēja, lai muižniekiem atstātu kādu daļu neatsavinātu un šinī neatsavināmā daļā bez zemkopības zemes, lai būtu visi meži. Vēlāk pats ministru prezidents Ulmanis uzaicināja pie sevis zemkopības ministri un mani, lai apspriestos agrarlietās. Tur pārrunāja galvenā kārtā tikai muižniekiem neatsavināmo daļu. Prezidents Ulmanis gribēja zināt, vai zemkopības ministrs Kalniņš domā, ka no katras muižas atstāt neatsavinātas 1000 pūrvietas, vai šīs 1000 pūrvietas būtu jāatstāj katram muižniekam, ja ar tam piederētu vairākas muižas. Viņa, Ulmana, domas gan esot, ka katram muižniekam vajadzētu atstāt «tikai» 1000 pūrviētu. Lai tad lūztot vai plīstot» (Zemes Balss, 1922. g., Nr. 11.).

Komisijas vairākums visus šos priekšlikumus noraidīja. Zemnieku savienība ar visiem spēkiem cīnījās par muižnieku tiesībām. Tā H. Celmiņš, kādā gadījumā, kā sēdes vadītājs, pielaida pat salīdzinājumu, ka «jautājumu, vai ieskaitīt zemes fondā zemnieku zemi, kas lielāka par 300 pūrvietām, var nobalsot, bet nevar balsot par visu muižu ieskaitīšanu fondā».¹⁴

Satversmes sapulcē atkal atjaunojās cīņa ap šo jautājumu. Zemnieku savienība ar valdības starpniecību iesniedza šajā jautājumā agrarās satversmes likumprojektu, kurā rakstīts:

«Atsavinot ieskaitīšanai valsts zemes fondā privatām personām piederošo zemi, bijušā lielgruntnieka īpašumā atstājama līdz 300 Latvijas pūrvietu (100 hektaru) liela šīs zemes daļa ar ēkām, pie kam, ja lielgruntniekiem pieder vairāk nekā viena lielsaimniecība, šis noteikums izpildāms tikai attiecībā uz vienu saimniecību, pēc Zemkopības Ministrijas norādījuma»¹⁵, tādējādi prasot atstāt muižnieku rokās muižu centrus. Šādu savu priekšlikumu zemnieku savienība centās maskēt ar skaistām frazēm, ka nevar pieļaut netaisnību pret... muižniekiem¹⁶, ka šādas «300 pūrvietas lielās saimniecības ar ēkām, inventaru, kā arī pietiekošu kapitalu un bieži plašām lauksaimniecības zināšanām, kuras ir bijušiem lielgruntniekiem, pašlaik valstij sevišķi vajadzīgas» (H. Celmiņa paskaidrojums pie valdības projekta 7. punkta).

Savā aizstāvībā zemnieku savienība gāja pat tik tālu, ka apgalvoja — atņemot muižniekiem visu zemi, radīšoties jauna šķira proletariēšu!¹⁷

Zemnieku savienību atbalstīja bezpartejisko partija, kristīgie nacionalisti, demokrātu savienība, latgaliešu grupas un visas minoritātes — vācieši, krievi, ebreji.¹⁸ Pretēju virzienu ieņēma socialdemokrāti un tos atbalstošās grupas: viņi uzskatīja, ka atstā-

¹⁴ O. Nonācs — Agrārās reformas 10 gadu atcerei, Rīgā, 1930. g., 29. lpp.

¹⁵ Latvijas Satversmes sapulces stenogramas, 1920. g., 583. lpp., arī «Brīvā Zeme», 1920. g. 6. augustā, Nr. 176.

¹⁶ Tā viens no zemnieku savienības līderiem Alberings teica: «ja mēs šiem pilsoņiem, šiem lielgruntniekiem nedosim nemaz zemes, tad mēs viņiem līdz ar to darītu lielu pārestību... Mēs no viņiem esam ņēmuši zemi un es nepārspilēju nebūt, ja saku, ka mēs viņiem visu esam atņēmuši. Mēs viņiem gribam atstāt nevis kādas privilēģijas, bet to pašu vidējo zemturu normu... Mēs gribam panākt taisnību un brālību... (turpat, 570.—571. lpp.)

¹⁷ «Mēs radītu jaunu proletariātu, ņemot šiem agrākiem īpašniekiem tiesību ķerties pie zemes apstrādāšanas, pie sava darba,» — sacīja Alberings. (turpat, 570. lpp.)

¹⁸ Cik tālu spēja aiziet šie muižnieku aizstāvji savās runās liecina pazīstamā rakstnieka K. Skalbes (demokrātu savienība) runa: «Starp latviešiem nav neviena bezzemieka, starp latviešiem ir tikai cilvēki, kuri grib zemi tāpēc, ka viņi grib strādāt, tāpēc, ka viņi ir lauksaimnieki, bet nevis tāpēc, ka viņi ir bezzemieki.» (turpat, 667. lpp.)

got neatsavināmās daļas, ievērojami samazināsies valsts zemes fonds un līdz ar to mazināsies arī iespēja apgādāt bezzemniekus ar zemi, bet, norādīja socialdemokrāti, «bez bezzemniekiem saļaut muižniecības varu nav iespējams, reiz jāizšķir, vai pabalstīt zemnieku tieksmes pēc zemes vai atstāt muižniekiem muižas, tad izvēle var būt tikai viena: pabalstīt bezzemniekus!»¹⁹

Vidusceļu gāja dažas centra grupas, radikālākas sīkburžuazi-
jas grupas (salīdzinot ar zemnieku savienību), kurās ietilpa jaun-
saimnieku savienība, darba partija un tautas partija, lai gan pe-
dējā bieži svērās uz labo pusi. Tā kā abi lielie nogrupējumi bija
puslīdz vienādā lielumā, tad bieži vien šīs grupas nostāja izšķīra
viena vai otra likuma likteni Satversmes Sapulcē. Jautājumā par
neatsavināmās zemes atstāšanu un lielumu šī centra grupa pie-
krita neatsavināmās daļas atstāšanai muižniekiem ne vairāk kā
vidējas zemnieku mājas lielumā.

Agrarlietu komisijā priekšlikumu, atstāt muižniekiem 300 pūr-
vietas vai arī vidējas saimniecības normu pēc apgabaliem, norai-
dīja. Satversmes Sapulcē jautājums par neatsavināmiem muižu
centriem galu galā tika izšķirts kompromisa garā, toreizējo Ul-
maņa valdību un visu labo spārnu piespiežot atteikties no viņu lo-
lotām 300 pūrvietām, kā arī kreisajam spārnam atsakoties no
savas agrākās pozīcijas — atsavināt visu muižnieku zemi — un
pieņemot, ka atsavināšanai nav padota viena zemes daļa, kas
līdzinās «neatsavināto vidējo saimniecību platībai».²⁰ Pie tam li-
kumā bija noteikti uzsvērts, ka šī neatsavināmā daļa nav saīs-
tāma ar muižas centru.

Otrs jautājums, kurā pastāvēja lielas domstarpības un notika
asas debates kā agrarlietu komisijā, tā arī Satversmes Sapulcē
bija: maksāt vai nemaksāt muižniekiem atlīdzību par atsavināto
zemi?

Zemnieku savienība šajā jautājumā, nostājoties uz privatīpa-
šuma aizsardzības principa, prasīja maksāt par atsavināto zemi
«taisnīgu atlīdzību», ar «taisnīgo atlīdzību» (kā to bija izskaidro-
jis zemkopības ministrs H. Celmiņš paskaidrojumā pie valdības
likuma projekta) saprotot zemes pirmskara vērtību zeltā. Tā kā
pirms kara pūrvietas zemes maksāja caurmērā 50—70 rubļu, tad
atlīdzība pēc zemnieku savienības projekta iznāktu mazākais 6000
līdz 8000 rubļu par pūrvietu tā laika Latvijas naudā. Kad zemnie-
ku savienība redzēja, ka sabiedrība un pat zemnieku savienības
biedri nepiekrīta šādam projektam, tad zemnieku savienība izvir-
zīja jaunu projektu, kuru ilgi aizstāvēja agrarlietu komisijā, proti,
muižniekiem par zemi jāmaksā atlīdzība $\frac{1}{10}$ daļa no pirmskara
vērtības, t. i., 600—800 Latvijas rubļu par pūrvietu. Šādu savu

¹⁹ Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1920. g., 554. lpp.

²⁰ Šo platību Centralās zemes ierīcības komisijas instrukcija noteica 50 ha
lietu.

nostāju zemnieku savienība centās motivēt vispirms ar to, ka nedrīkst pārkāpt svēto privatīpašuma principu. Bez tam valstij tik un tā būšot jāuzņemas un jāsedz obligāciju parādi²¹, ar ko apgrūtināta atsavinātā zeme un kas sastādīja apmēram 75 milj. zelta rubļu. Bet, ja jau valstij parādi esot jāmaksā, tad no taisnības viedokļa nevarot pieļaut, ka tos īpašniekus, kas, slikti saimniekojot, ietaisījuši parādus, nostādītu labākā stāvoklī nekā tos, kas centušies savas saimniecības pacelt un nav tās apgrūtinājuši ar parādiem. No tā paša taisnības viedokļa nevarot arī attaisnot, ka valsts uz vienas pilsoņu daļas rēķina varētu iegūt valsts vajadzībām zināmu kapitalu²², — tāpēc atlīdzība par muižniekiem atsavināto zemi jāmaksā. Pie tam atlīdzības summa nemaz neesot tik liela, centās pierādīt zemnieku savienības pārstāvji, ka to latviešu zemnieki «smiedamies vien samaksās».²³

Socialdemokrāti ar dažām lātgāliešu grupām un bezzemnieku agraro savienību aizstāvēja bezmaksas principu, jo vēsturiski muižnieki šo zemi ieguvuši, nolaupot to tās istajiem saimniekiem — latviešu zemniekiem. Latviešu zemnieki ir bijuši tie, kuri apstrādāja muižu zemi un radīja muižnieku kapitalus. Bez tam muižnieki, izmantojot mežus, izrentējot un pārdodot atpakaļ zemniekiem par dārgu samaksu bez atlīdzības atņemtās zemes, ir saņēmuši vairāk nekā viņiem pienākas. Tāpēc arī muižnieki nevarot pretendēt ne uz kādu atlīdzību ne no vēsturiskā, ne juridiskā, ne morālā viedokļa. Tajā pat laikā socialdemokrāti tomēr pielaida, ka parādi, ar kādiem apgrūtinātas atsavināmās zemes, valstij būs jāsamaksā.²⁴

Jaunsaimnieku savienība un citas centra grupas, atšķirībā no socialdemokrātiem uzskatīja, ka par tām muižām un zemēm, kuras piederēja muižniekiem, nav jāmaksā nekāda atlīdzība, bet par tām zemēm, kuras atņemtas baznīcai, var izmaksāt pienācīgu atlīdzību, jo pie baznīcas (draudzes) piederot iedzīvotāju vairums,

²¹ Viens no zemnieku savienības līderiem Z. Meierovics Satversmes Sapulcē teica: «Jūs gan soliet zemi par brīvu, bet šo solījumu neviens nevar izpildīt, jo neviens, izņemot komunistus, nevar atteikties no parādiem, kas uz zemi guļ, un tautai viņi ir jāsamaksā.» (Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1920., 633. lpp.)

²² Skat. Latvijas agrārā reforma, 1930., 183. lpp.

²³ Toreizējais zemkopības ministrs H. Celmiņš Satversmes Sapulces plēnarsēdē, izklāstot zemnieku savienības nostāju, teica: «Es neņemam spriest, vai tas ir liels vai mazs parāds, jo neesmu finansists, bet skatoties no lauksaimnieka stāvokļa parāds ir niecīgs... Ja zemnieks dabūs šo kapitalu (zemi — A. S.), viņš laidīs to apgrozībā un procentus par kapitalu smiedamies vien samaksās.» (Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1920. g., 684. lpp.)

²⁴ Tā, piem., LSDSP līderis Fr. Menders teica Satversmes Sapulcē: «Hipotekārisks prasības var aizskart jūtami saimniecisko mehānismu... Mēs zinām tikai to, ka vienā vai otrā veidā šie zemes apgrūtinājumi būs jādzēs...» (Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1920., 711. lpp.)

ple tam draudzēm ar muižniecību neesot nekā kopēja. Tāpat pienācīga atlīdzība esot jāsamaksā arī par tām zemēm, kuras piederējušas nemuižniekiem un pie tam «politiskā ziņā neaptraipītiem Latvijas pilsoņiem.»²⁵

Debatu rezultātā agrarlietu komisija izstrādāja trīs likuma projekta variantus atlīdzības jautājumā. Visi tie paredzēja atlīdzību tikai kā v a r b ū t ē j u un atstāja atlīdzības izšķiršanu atsevišķam likumam.

Satversmes Sapulces plenarsēdē socialdemokrāti iesniedza priekšlikumu — jau tūlīt paredzēt likumā, ka nemaksāt nekādu atlīdzību. Nobalsojot Satversmes Sapulce pieņēma ar 75 pret 62 balsīm agrarlietu komisijas pirmo variantu: «Varbūtēju atlīdzību par atsavināto zemi un ēkām un atlīdzības apmērus galīgi nosaka sevišķs likums, pie kam šī atlīdzība maksājama vienīgi par zemi un ēkām, kuras to līdzšīņējie īpašnieki vai viņu ascendenti likumīgi ieguvuši atlīdzības ceļā pēdējos 25 gados.»

Satversmes Sapulces 16. septembra sēdē, pieņemot šo likumprojektu trešā lasījumā, zemnieku savienība ierosināja jaunu priekšlikumu (būdama neapmierināta, ka vecās muižnieku zemes jau iepriekš izslēdz no atlīdzības): «Atlīdzību par atsavināto zemi un piederumiem, kā arī tās zemes un piederumu kategorijas, kuras atsavināmas bez atlīdzības, galīgi noteic ar īpašu likumu», kuru arī Satversmes Sapulce pieņēma (ar 77 pret 57 balsīm, 6 atturoties). Ar to tika grozīts otrā lasījumā pieņemtais agrarlietu komisijas priekšlikums. Nobalsojot agrarās reformas likuma pirmo daļu, to pieņēma ar 81 balsi, vienam atturoties.²⁶

Trešais jautājums, ap kuru norisinājās debātes agrarlietu komisijā un Satversmes Sapulcē, bija jautājums — vai zemi piešķirt privatīpašumā (dzimtīpašumā) vai dzimtsnomā?

Zemnieku savienība un tai tuvu stāvošās grupas prasīja piešķirt zemi privatīpašumā. Privatīpašumu latviešu buržuazija (kā jebkura buržuazija) uzskatīja par augstāko principu, kas atbilstot cilvēka dabai un uz kura esot dibināta visa cilvēces kultūra, «Viss kulturalas valsts pamats ir dibināts uz privatīpašuma tiesībām un nav nekāda iemesla lauzties ārā no šiem kulturalas valsts pamatiem. Tikai kā privatīpašums zeme ir nodrošināta arājam,» skandēja zemnieku savienības lideris Alberings.²⁷

Zemnieku savienības oratori mēģināja izmantot arī citus argumentus, piemēram, centās pierādīt, ka latviešiem esot tāda psiholoģiska īpatnība — griba iegūt savu īpašumu. Arī statistika rādot,

²⁵ Skat. «Zemes Balss», 1922. g., Nr. 10.

²⁶ Pirms galīgas nobalsošanas par visu agrarās reformas likuma pirmo daļu socialdemokrāti pieprasīja pārtraukumu, lai apspriestos. Kad viņiem to liedza, tad socialdemokrāti atstāja sēžu zāli, un likuma pirmo daļu pieņēma, socialdemokrātiem klāt neesot.

²⁷ Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1920. g., 573. lpp.

ka latviešu bezzemnieki vēloties iegūt zemi īpašumā, piem., no 43.000 bezzemnieku, kas bija iesnieguši aptaujas lapas, Vidzemē ap 47%, Kurzemē ap 93% un armijā ap 75% esot pieprasījuši zemi īpašumā.²⁸ Faktiski, tomēr jāatzīmē, šie skaitļi neatspoguļo īsteno stāvokli. Par to liecina buržuaziskās Latvijas valsts informācijas biroja ziņojums no Vidzemes 1919. g. septembrī: «... Bezzemnieki zemes reformu nesaprotot vis kā zemes iegūšanu uz privatīpašuma tiesībām, bet personīgā lietošanā uz mūža renti. Viņiem vajag zemes gabala un tiesības, ka neviens tur nevar no tā aizdzīt, kamēr vien viņi tur strādā. Tādēļ arī lielākā daļa zemes gribētāju prasa to tikai uz mūža renti (retinājums mans — A. S.). Šādas domas izteica nevienīstie bezzemnieki, graudnieki un sīkzemnieki, bet arī pastāvīgie zemes īpašnieki, kas dzīvo savās mājās un paši saimnieki».²⁹

Zemnieku savienības īstos nolūkus, kāpēc viņa tā centās panākt privatīpašuma principa atzīšanu, izskaidro zemkopības ministra Celmiņa paskaidrojums pie valdības «materialiem», kurā teikts, ka «zināma zemes gabala atstāšanu prasa jau pati likumā (§ 1) deklarētā zemes privatīpašuma atzīšana...».³⁰ Tātad ne zemi atstāt muižniecībai, ne arī samaksāt par zemi muižniekiem nevarēja bez privatīpašuma deklarēšanas.³¹

Arī citas buržuaziskās partijas, aizstāvot privatīpašumu, operēja ar dažādiem viltus argumentiem. Tā, piem., demokrātu savienības pārstāvis N. Bružis savā runā centās pierādīt, ka zeme piešķirama privatīpašumā tāpēc, ka «uz privatīpašuma var dabūt kredītu», un «ka privatīpašums kā kredīta objekts ir viens no galveniem spēkiem mūsu evolūcijas vēsturē».³²

Jāatzīmē, ka it visas buržuaziskās partijas Satversmes Sapulcē, arī centra grupas, kuras nepiekrita atlīdzībai par atsavināmo zemi, aizstāvēja privatīpašumu. Neviena buržuazijas partija, ne grupa nedomāja uzstāties pret buržuaziskās iekārtas pamatu — privatīpašumu, baidoties, ka zemes nacionalizācija var satricināt privatīpašuma pamatus vispār.

Vienīgi socialdemokrāti uzstājās par zemes piešķiršanu dzimts nomā, motivējot, ka privatīpašums prasīs jaunajam zemes iegū-

²⁸ Sal. Latvijas agrārā reforma, 1930., 195. lpp.

²⁹ Latvijas PSR IeM Centralais valsts arhīvs, 1677. fonds, 1919. g. 14. apr., 20. lieta.

³⁰ Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1920., 646. lpp.

³¹ «Kad bija pieņemts dzimtsīpašuma princips, loģiski bija jāsaka, ka par zemi ņemama arī maksa» (Latvijas agrārā reforma, 1930. g., 195. lpp.). «Mēs nevaram vienai šķīrai atņemt visu zemi bez maksas, t. i., neatzīt viņai pat pašā principā privatīpašuma tiesības uz to un pēc tam atdot to citiem uz privatīpašuma tiesībām,» teica Satversmes Sapulcē zemnieku savienības «lielākais» jurists Pauļuks. (Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1920. g., 722. lpp.).

³² Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1920., 641. lpp.

vējam maksāt par zemi, bet tas nozīmē liekas nastas jaunajiem zemes lietotājiem, atraujot ievērojamus līdzekļus inventara iegādei, ēku celšanai un tml.

Satversmes Sapulces vairākums atzina, ka zeme jādod privatīpašumā, jo citādi, kas samaksās vācu baronu parādus, ar kādiem apgrūtināta atsavināmā zeme. Nepiešķirot zemi privatīpašumā, nav iespējams prasīt no zemes ieguvējiem nekādu izpirkšanas maksu. Bez tam, piešķirot zemi privatīpašumā, tika nostiprināts buržuazijas svētums — privatīpašuma iestādījums. Satversmes sapulce šo jautājumu izšķīra tādējādi, ka šo agrarās reformas likuma pantu pieņēma tādā izteiksmē, ka jaunierādītās saimniecības var piešķirt dzimtsīpašumā, bet tiem, kuri vēlas, var piešķirt arī dzimtsnomā.

Satversmes Sapulce nolēma muižu zemi atsavināt, jo toreizējos revolucionaros apstākļos citas iespējas nebija, bija jābaidās, ka bezzemnieki ar varu sagrābs muižu zemes. Bet ko darīt ar atņemto zemi? Sajā jautājumā Satversmes Sapulcē lielu domstarpību nebija — nolēma sadalīt valsts zemes fondu vienzirga un divzirgu saimniecībās, jo tādas bija pieprasījuši reģistrētie bezzemnieki³³, saimniecības maksimālam lielumam nepārsniedzot 27 ha. Sakarā ar šīm jaunierīkojamām saimniecībām daļa buržuazijas pārstāvju izvirzīja siksaimniecību «stabilitātes» teoriju un dažādas citas demagoģiskas tezes.³⁴

Arī socialdemokrāti neiebilda pret tādu saimniecību platību, lai viena ģimene varētu to bez algota darba spēka apstrādāt, lai gan norādīja, ka «norma piemērota tikai tad, ja Latvija no zemkopības valsts pratis pārvērsties par rūpniecības valsti. Pretējā gadījumā darba spēka pieaugums jaunsaimniecībās var izvērsties pēdējām par lieku balstu un apgrūtinājumu».³⁵

1920. gada 16. septembrī Satversmes Sapulce pieņēma agrarreformas I daļu, kas noteica valsts zemes fondu un tā izlietošanu. Kā redzējam, tad ap likuma pirmo daļu norisinājas asi strīdi par

³³ 1920. gadā tika izvesta bezzemnieku, kas vēlas zemi, reģistrācija. No 43,092 ģimenēm, kas bija pieteikušās, 33,92% bija pieprasījušas vienzirga, bet 52,24% — divzirgu zemi.

³⁴ Tā, piem., agrarlietu komisijas referents M. Gailītis (bezpartejisko bezzemnieku un mazaizemnieku grupa), aizstāvot projektu par valsts zemes fonda sadalīšanu mazaizemniecībās, teica: «Kad bezzemnieki būs nodrošināti ar savu zemi, kad viņi sāks strādāt uz savas darba saimniecību zemes ražīgu darbu, tad darba apstākļu spiestas, visas citas saimniecības pamazām piemērosies darba saimniecību normai (t. i., ne lielākas par 60 pūrvietām, A. S.). Tad nāks viens pēc otra līdzšinējās pastāvošās plašākas zemnieku gruntniecības un piedāvās zemi fondam, caur ko fonds augs. Viņiem vienkārši nebūs iespējams apstrādāt zemi aiz tā iemesla, ka nebūs strādnieku... Lielākās saimniecības ar valsts starpniecību sadalīsies darba mazaizemniecībās, attīstīsies intensīva ražošanas par svētību Latvijas valstij.» (Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1920., 551. lpp.)

³⁵ A. Buševics — Mūsu politikas problēmi, Rīgā, 1927. g., 25. lpp.

vairākiem būtiskiem jautājumiem. Tajā pat laikā, pieņemot likuma pirmo daļu, netika izšķirts tāds svarīgs jautājums kā atlīdzības jautājums. Tāpēc arī cīņa starp dažādām partijām un grupām turpinājās arī vēlāk, pieņemot agrarreformas likuma pārējās daļas.

Tūlīt pēc agrarreformas I daļas 1920. gada 17. septembrī pieņēma likuma IV daļu, kurā noteica zemes ierīcības komitejas un to darbību. Noteicot zemes ierīcības komitejas sastāvu, Satversmes Sapulce vadījās no tā, ka «cik labi agrarreformu arī neizvestu, plašas bezzemnieku masas nebūs apmierinātas, ja viņas nebūs pie sadalīšanas ņemušas dalību.»³⁶

Tomēr šo zemes ierīcības komiteju tiesības bija ļoti ierobežotas. Galvenā noteicēja par reformas izvešanu bija valdība. «... Pašu komiteju sastāvs ir tāds, kas dod valdībai noteicošo vārdu. Tas panāks caur to, ka centrālā komiteja, kas agrarreformu vadīs, sastāv uz pusi no valdības priekšstāvjiem un valdības iecelta priekšsēdētāja, kuram piederēs galīga noteikšana... Apriņķu komiteju darbība norisinājas tikai centrālās komitejas rīkojumu un norādījumu rāmjos,»³⁷ norādīja agrarlietu komisijas referents. Tādā kārtā latviešu lauku buržuāzija guva iespēju izvest agraro reformu savās interesēs. Un šo iespēju viņa arī izmantoja.

Arī agrarreformas likuma II daļa, kura noteica valsts zemes fonda sadalīšanas kārtību, neizraisīja domstarpības starp dažādām partijām un to pieņēma 1920. g. 21. decembrī.

Turpretim asas debātes izraisījās starp Satversmes Sapulces kreiso un labo spārnu jautājumā par agrarās reformas nostiprināšanu, pieņemot agrarreformas likuma III daļu. Agrarlikuma III daļa tika izgāzta trešā lasījumā 1921. g. 28. oktobrī un nodota atpakaļ komisijai, lai to pārstrādātu. Galvenais strīdus objekts bija daži likuma projekta panti (47., 48., 49.), kas aizskāra vecsaimnieku zemi. Agrarlietu komisijas projektā bija paredzēts, ka bez valdības atļaujas aizliegts apvienot vienās rokās no jauna zemes 22—50 ha kopplatībā, ka, saņemot mantojuma zemi, zemes platība, kas pārsniedz 50 ha, ir jālikvidē 3 gadu laikā no mantojuma atklāšanas dienas (48. p.), kā arī aizliegts 10 gadu laikā pārdot bez valdības atļaujas jauniegūtās fonda zemes.

Zemnieku savienība uzstājās pret jebkuru pelēko baronu rīcības brīvības ierobežošanu ar viņiem piederošo zemi. Zemnieku savienība bija arī pret to pantu, kas aizliedza jaunsaimniecību ieguvējiem pārdot iegūto zemi.

Socialdemokrātiskā partija, kā arī centra partijas, uzsvēra, ka, ja gribot agraro reformu Latvijā nostiprināt, tad zināma mēra esot jāierobežo vecsaimnieku zemes pirkšanas — pārdošanas tiesības. Tomēr socialdemokrāti neizvirzīja nekādus radikālus lauku

³⁶ Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1920. g., 1061. lpp.

³⁷ Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1920. g., 1062. lpp.

buržuazijas saimniecību ierobežojumus. Socialdemokrāti pat nedomāja aizskart pelēko baronu saimniecības.³⁸ Kas attiecas uz jaunsaimniecībām, tad socialdemokrāti aizstāvēja uzskatu, ka ir jāaizliedz no valsts zemes fonda piešķirtās zemes apvienot vienās rokās, jo citādi pēc pieciem, desmit gadiem Latvija nonāksot tādā stāvoklī, ka ievērojama daļa no «tiem jaunsaimniekiem, kuri nonākuši grūtā saimnieciskā stāvoklī, būs spiesti likvidēt savas saimniecības».³⁹ Socialdemokrāti ierosināja arī aizliegt nodot jaunsaimniecību zemi svešā lietošanā pirmos desmit gadus pēc piešķiršanas, jo tā varēšot novērst spekulāciju ar zemi.

Pēc ilgām debatēm Satversmes Sapulcē 1922. gada 3. maijā pieņēma agrarās reformas likuma III daļu.⁴⁰

Vēl neizšķirts bija palicis atlīdzības jautājums, jo, pieņemot agrarreformas likuma I daļu, tika noteikts, ka varbūtēju atlīdzību par atsavinātām zemēm noteiks ar speciālu likumu. Apspriežot no jauna atlīdzības jautājumu, Satversmes Sapulcē izvirzījās tie paši argumenti, kādi jau bija izvirzīti, apspriežot agrarreformas likuma I daļu.

Socialdemokrāti izteicās pret atlīdzību muižniekiem, izvirzot agrākos argumentus, bet norādīja, ka varētu runāt, ņemot vērā agrarās reformas likuma 20. pantā pieņemto principu, tikai par zināmu atlīdzību tādos apmēros, kas līdzinātos parādu kopsumai, ar kādu apgrūtināta atsavinātā zeme, lai šos parādus nomaksātu.

Vācu muižnieki nostājās uz viedokļa, ka var runāt tikai par «taisnīgu» atlīdzību, kas pamatota vai nu uz miera laika — 1914. g. cenām, vai arī uz atsavināšanas laikā pastāvējušās nomas maksas, kapitalizējot to ar 5%. Atzīstot, ka Latvijas valstij nav iespējams šādu atlīdzību izmaksāt, vācu muižnieki apgalvoja, ka vienīgā izeja — atļaut bijušajiem īpašniekiem brīvi pārdot zemi tieši zemes pieprasītājiem.

Zemnieku savienība aizstāvēja tādu viedokli, ka par to, vai maksāt atlīdzību vai nemaksāt, vairs neesot jārunā, jo tas jau esot izšķirts, pieņemot agrarās reformas likuma I daļas 20. pantu. Tātad tagad esot vienīgi jānosaka zemes novērtēšanas vispārējie

---

³⁸ Par to liecina viens no socialdemokrātu līderiem F. Cielēns; «Latviešu socialdemokrātiskā strādnieku partija nav domājusi un nedomā ķerties pie tādiem īpašumiem, pie kuriem viņu īpašnieki nonākuši caur savu darbu, caur saviem sviedriem un caur savas vāku kalpu sviedriem (retinājums mans — A. S.), kuri pārgājuši saimnieku privatīpašumā.» (F. Cielēns — Vēstures tiesa par muižniecību, — Rīgā, 1924., 14. lpp.)

³⁹ Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1921., 971. lpp.

⁴⁰ Pie agrarās reformas likuma III daļas nācās atgriezties 1923. gadā Saeimai, kura pieņēma III daļas papildinājumu, noteicot, ka termiņā nelikvidētie īpašumi pārņemami Zemkopības ministrijas pārziņā un likvidējami tiesas ceļā civillikumus paredzētā kārtībā. Papildinājumu apspriežot, tika izteiktas domas, ieskaitīt laikā nelikvidētos īpašumus valsts zemes fondā, bet komisijas un Saeimas vairākums šādām uzskatam nepiekrita.

noteikumi, tās zemes, par kurām atlīdzība nav jāmaksā, kā arī atlīdzības lielums. Zemnieku savienība tomēr nepiekrita agrarlietu komisijas projektam⁴¹, kas paredzēja noteikt atlīdzības lielumu, pamatojoties uz pirmskara zemes cenām, jo «vienīgi taisnīgā atlīdzība var būt tā vērtība, kāda atsavinātai zemei bija atsavināšanas momentā».⁴² Pamatojoties uz šādiem atzinumiem, zemnieku savienība 1922. g. 24. maijā iesniedza Satversmes Sapulcē priekšlikumu, kas paredzēja, ka, pirmkārt, atlīdzība nosakāma pēc atsavināšanas, t. i., 1920. gada vidējām zemes pirkšanas-pārdošanas cenām, un otrkārt, ka šī cena līdzinājas $\frac{1}{10}$ no minēto īpašumu pirmskara vērtības.⁴³ Zemnieku savienība nepiekrita arī agrarlietu komisijas projektā paredzētai atlīdzības izmaksas kārtībai, norādot, ka nedrīkst izmaksāt atlīdzību, pamatojoties uz 1920. gada 18. marta likumu⁴⁴, jo tas attiecoties tikai uz veciem līgumiem un veciem parādiem.

Centra partijas un grupas ienesa priekšlikumu, ka atlīdzība esot noteikti jāmaksā par baznīcām atsavināto zemi, kā arī muižniekiem — latviešiem, kuri zemi ieguvuši pirkšanas ceļā, esot jāmaksā «zemes patiesā vērtība».⁴⁵ Tas nozīmēja vēl vairāk palielināt to sumu, kāda būtu jāmaksā jauniem zemes ieguvējiem.

Satversmes Sapulce atdeva atpakaļ likumprojektu agrarlietu komisijai, norādot, ka par pamatu atsavināto zemju cenas noteikšanai jāņem «vietējās tirgus cenas, 1920. gada 2. oktobrī, Latvijas valūtā».

⁴¹ Agrarlietu komisijas projektā bija norādīts, ka zemes atsavināšana izmaksātu: par parādiem 60 milj. Latvijas rubļu un bijušiem īpašniekiem 62 milj. Jaunsaimniekiem par vienu desetinu zemes būtu jāmaksā 57 Latvijas rubļi. Turpretim pēc buržuazisko partiju vairākuma projekta atsavinātā zeme izmaksātu: par parādiem 60 milj., bijušiem īpašniekiem 1255 milj. Latvijas rubļu. No šīs sumas — 1315 milj. Latvijas rubļu — valstij būtu jāmaksā 367 milj., bet jaunsaimniekiem — 948 milj. Latvijas rubļu. Tādējādi par vienu desetinu zemes jaunsaimniekiem būtu jāmaksā 612 Latvijas rubļu.

⁴² Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1922., 1560. lpp.

⁴³ Savu projektu zemnieku savienība centās pamatot ar visādiem argumentiem, ņemot palīgā pat buržuaziskās politekonomijas arsenalu. Tā, piem., deputats Pauļuks teica: «Īpašuma pareiza un taisnīgā cena taču nav un nevar būt augstāka, kuru pircējs ir spējīgs maksāt. Ja pircējs nav spējīgs maksāt prasīto cenu, tad tas pierāda, ka pārdevējs prasa lielāku cenu nekā priekšmeta vērtība ir. Ja pircējs nespēj maksāt, tad ir skaidrs, ka tiek prasīta summa, kura pārsniedz vērtību» (Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1922., 1603. lpp.).

⁴⁴ 1920. g. 18. martā Satversmes Sapulce pieņēma likumu, ar kuru noteica, ka visi parādi, noguldījumi un citas saistības nomāksājamas, pielīdzinot vienu Krievijas rubli $\frac{2}{3}$ Latvijas rubļa. No šā likuma visvairāk cieta sīkie noguldītāji.

⁴⁵ Tā, piem., bezpartejisko mazsaimnieku un bezzemnieku frakcijas deputats J. Velmers teica: «Es saku, lai tiem mūsu zemniekiem, kuri ir ieguvuši kaut vai muižas, tiek samaksāts nevis pēc agrarās komisijas likumprojekta, ne arī pēc zemnieku savienības priekšlikuma, bet patiesā vērtība.» (Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1922., 1610. lpp.).

Pārstrādāto projektu apsprieda Satversmes Sapulces plenar-sedē 1922. gada 30. jūnijā. Tomēr arī šoreiz atlīdzības jautājums netika izšķirts, jo socialdemokrāti, sarīkojot obstrukciju, panāca, ka likuma projektu 1922. gada 7. jūlijā noņēma no darba kārtības. Ar likuma projektu nācās nodarboties vēl Saeimai, kurai 1924. gada 15. janvārī nodeva tautas nobalsošanā ierosināto likumu par atlīdzības nokārtošanu valsts zemes fondā ieskaitīto zemju un muižu īpašniekiem.

Tautas nobalsošanā ierosinātais likums paredzēja: pirmkārt, ka valsts zemes fondā ieskaitīto zemju un muižu īpašniekiem atlīdzība netiek maksāta ne par atsavināto zemi, ne arī par atceltām tiesībām un prasībām, otrkārt, ka agrarās reformas likuma 20. pantā paredzētos maksājumos ietilpst to hipotekarisko parādu samaksa, ar kādiem apgrūtināta atsavinātā zeme.

Saeimā no jauna izvērsās cīņa starp socialdemokrātiem, kuri aizstāvēja tautas nobalsošanā ierosināto likumprojektu, un labējām partijām ar zemnieku savienību priekšgalā, kuras uzstājās par «taisnīgu» atlīdzību atsavināto zemju īpašniekiem, izmantojot tos pašus argumentus, kā Satversmes Sapulcē.

Pēc plašām debatēm Saeimas vairākums tomēr pieņēma tautas nobalsošanā ierosināto likumu 1924. gada 4. aprīlī.

Ar ko izskaidrojama šāda dažādo partiju un grupu nostāja agrarās reformas jautājumā?

Apskatīsim, vispirms, buržuazijas lielākās partijas — zemnieku savienības nostājas iemeslus. Zemnieku savienība bija valdošā buržuazijas partija, bet, lai noturētos pie varas, tai bija vajadzīgs citu partiju un grupu atbalsts. Zemnieku savienībā apvienotā latviešu lauku buržuazija pamatoti uzskatīja, ka galvenais spēks, ar ko viņai jācīnās par valsts politikas noteikšanu, ir strādniecība. Un šajā cīņā zemnieku savienība atteicās no cīņas pret muižniecību, kuras politiskā un ekonomiskā vara jau bija satriekta, lai ar tās paliekām pastiprinātu savu stāvokli. Tāpēc arī zemnieku savienība, lai neiznāktu nesaprašanās ar vācu deputātiem, deva zināmas kompensācijas baroniem, saņemot pretim vācu deputātu atbalstu Satversmes sapulcē. Otrkārt, lauku buržuazija, iebaidīta no revolūcijām, baidījās, ka arī viņai neatņem zemi, tāpēc nelielus zemes gabalus gribēja atstāt muižniekiem, lai iznāktu tā, ka zemi atņem tikai tiem, kam tās par daudz. Bez šaubām, būtu labi izdalīt zemi jaunsaimniekiem — tie nonāktu zemnieku savienības ietekmē. Bet līdz ar to tiktu satricināti privatīpašuma pamati un nebija nekādu garantiju, ka tāds pats liktenis nepie-meklētu arī pelēko baronu zemi.⁴⁶

⁴⁶ Ar to biedēja latvju buržuaziju barons Firkss: «Jeb vai jūs, mani kungī, domājat, ka vienā gadījumā atmesā tautas tiesiskā apziņa atkal sāks darboties, ja būs darīšana ar citu, ne muižu īpašumu?» (Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1920. g., 1786. lpp.).

Savā demagoģijā par neatsavināmās daļas atstāšanu muižniekiem zemnieku savienība un citas buržuaziskās partijas kā vienu no svarīgākiem iemesliem izvirzīja, ka tāda reforma iznāksot pārāk radikāla, ka līdz ar to buržuazisko Latviju neatzišot Rietumu imperialistiskās lielvalstis de jure. Tātad no šā jautājuma «taisnīga» izšķiršanas esot atkarīga buržuaziskās Latvijas nākotne.⁴⁷

Ar tādu pat demagoģiju zemnieku savienība centās arī pierādīt, ka muižniekiem jāmaksā «taisnīga» atlīdzība par atsavināto zemi.

Istenībā tomēr zemnieku savienība, kā lauku buržuazijas partija, aizstāvēja lauku buržuazijas — pelēko baronu intereses. Zemnieku savienība neuzdrošinājās atklāti nostāties pret atlīdzību muižniekiem, jo tas nozīmētu zemes rentes un zemes cenas samazināšanos, kas savukārt novestu pie lauksaimniecības preču cenu krišanās, kas būtu ļoti neizdevīga lauku buržuazijai. Bez tam latviešu lauku buržuazija bija ieinteresēta — lai notiktu brīva jauniegūtās zemes pārdošana, kas dotu viņai iespēju palielināt savus īpašumus.

Zemnieku savienība aizstāvēja lēnāku agrarās reformas izvešanu, lai, kā izteicās tās pārstāvis Celmiņš, «bijušās lielsaimniecības būtu atbalsts visai valstij maizes ziņā». Istenībā zemnieku savienība gaidīja, lai tautas masas, zemes dalīšanas solījumu iespaidotas, apmierinātos, un tad zemnieku savienība varētu pagriezt agraro reformu savās interesēs.

Tādējādi zemnieku savienības nostāja skaidra — kā latviešu lauku buržuazijas partija, tā visnotaļ aizstāvēja lauku buržuazijas intereses, šajā nolūkā neatsakoties no sadarbības ar vācu muižniekiem, pat piekāpjoties viņu priekšā.

Kas attiecas uz vācu muižnieku — vācu demokrātiskās partijas nostāju, tad tā centās izmantot visus līdzekļus, lai iespējami mazāk zaudētu agrarās reformas izvešanas gaitā, atbalstot labējās partijas un vispirms zemnieku savienību.⁴⁸

Kas attiecas uz centra grupām un partijām, tad tās kā sīkburžuaziskās partijas svārstījās starp kreisā un labā spārņa parti-

⁴⁷ Cik tālu Latvijas buržuazija aizgāja savos prātojumos, to labi rāda M. Bružis (demokratu savienība) uzstāšanās: «Cik ilgi komunisms valdīs Krievijā, to neviens nevar noteikt. Tomēr valda pārliecība, kā šai augstā namā (Satversmes Sapulcē, A. S.), tā arī visās kulturalās (lasī: kapitalistiskās, A. S.) valstīs, ka saules mūžs komunismam nebūs piešķirts, un ja nu Krievijā lielniecisms tiks likvidēts, tad saprotams tur nāks valdība, kas nodibināsies uz privatīpašuma pamatiem. Ja nu reiz tas tā būs, tad mēs šo savu agraro likumu pieņemot visai radikālā veidā, kurš, kā jau sacīja, atspoguļos arī mūsu politisko credo, paliksim visradikālākā tauta Eiropā.» (Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1920 g., 639. lpp.).

⁴⁸ Viens no vācu līderiem Satversmes Sapulcē P. Schiemans šajā sakarībā teica: «Mēs turam par vajadzīgu likuma pirmo daļu pabalstīt majoritātes priekšā liktā veidā, lai aizsargātu mazākais no kreiso izpīcināšanas centie-

jām, vairāk gan sveroties uz pēdējo pusi. Tāpat kā labējās partijās, tās atzina privatīpašuma svētumu, kā arī zināmas atlīdzības nepieciešamību. Lai gan dažas no tām saucās par jaunsaimnieku un bezzemnieku grupām, to praktiskā darbība, kā jau to redzējām, ne katreiz atbilda jaunsaimnieku un bezzemnieku interesēm, piem., atlīdzības jautājumā. Tajā pat laikā jāatzīmē, ka vēlāk tās aizstāvēja jaunsaimnieku kā zemes īpašnieku intereses, tā iegūstot sev vairāk piekritēju.

Ja visas šīs grupas un partijas lielākā vai mazākā mērā aizstāvēja sīkburžuazijas un buržuazijas intereses, tad kā intereses aizstāvēja Latvijas Socialdemokrātiskā Strādnieku partija, kuras vadībā atradās latviešu meņševiki?

Lai noskaidrotu LSDSP politiku agrarā jautājumā, tad nepieciešams mazliet pakavēties pie meņševiku uzskatiem revolūcijas jautājumā vispār. Latvijas meņševiku vadoņi — Fr. Menders, P. Kalniņš, F. Cielēns u. c. jau pirms LOSR uzskatīja, ka proletariātam nav jāņem vara savās rokās, jo buržuaziskā revolūcija vēl nav izsmēlusi visas savas iespējas, ka proletariskās revolūcijas uzvara Latvijā (arī Krievijā) ir atkarīga no revolūcijas atstātas Rietumeiropā. Citiem vārdiem, latviešu meņševiki nodeva proletarisko revolūciju buržuazijas interesēs. Agrarā jautājumā latviešu meņševikiem nekādas īpašas programmas līdz 1919. gadam nebija. Pirmoreiz par muižu dališanu bezzemniekiem latviešu meņševiki lēma 1919. gada beigās: novembrī LSDSP Vidzemes lauku organizāciju konferencē, bet decembra beigās LSDSP konferencē. Konferencē pieņēma rezolūciju agrarjautājumā, kurā norādīja, ka muižniecības, baznīcas, klosteru un valsts nodevēju zeme visa bez maksas atsavināma. Lai gan principā izsakoties pret sīksaimniecību radišanu, tomēr konference pieņēma rezolūciju, ka zeme jāizdala bezzemniekiem, bezzemnieku kooperatīviem dzimts lietošanā.

Ar ko izskaidrojama šāda nostāja? Atbildi dod meņševiku liederu runas konferencē. Uzskatot, ka ar komunistiem saprasties nav iespējams, jo viņi domā, ka tūdaļ var celt socialismu, bet meņševiki uzskatīja, ka nedrīkst iet tālāk par buržuazisko demokrātiju, un tāpēc, lūk, esot nepieciešams *t r e š a i s s p ē k s*, kas varētu paralizēt proletariāta diktaturu no vienas puses, un muižnieciski buržuazisko diktaturu — no otras puses, kas varētu radīt demokrātisku Latviju. «Mums ideoloģiski un politiski jārada *t r e š a i s s p ē k s*, kurš starp divām diktaturām — komunistisko un muižnieciski buržuazisko — varētu radīt demokrātiju Latvijā», norā-

---

niem tosniecīgos ieguvumus, kā neatsavināmo muižu daļu un principa atzīšanu par atlīdzību.» (Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1920., 1851. lpp.)

dija F. Cielēns konferencē.⁴⁹ Šāds trešais spēks varētu būt jaunsaimnieki, tāpēc arī agrarais jautājums esot jāizšķir lauku demokrātijas interesēs. Zeme bija jāizdala, «trešais spēks» bija jāorganizē tāpēc, ka uz strādniecības masām socialdemokrāti vairs nevarēja palaisties — tās svērās uz komunistu pusi. To bija spiests atzīt arī cits socialdemokrātu līderis A. Rudevics: «Mums ir deklasētais proletariats, kurš tagad sveras gan uz komunisma pusi, bet nav pieliekošs spēks, lai viens varētu celt jeb kādu valsts saimniecību...»⁵⁰ Tāpēc, lai nostiprinātu savas pozīcijas, socialdemokrāti mēģināja dabūt savā pusē komunistiski noskaņotās bezzemnieku masas, solot viņām zemi. Tātad socialdemokrāti-meņševiki arī uzskatīja agraro reformu par labāko līdzekli atvairīt socialistisku revolūciju un šai ziņā sapratās ar latviešu buržuaziju. No socialdemokrātu vispārējās nostādnēs izrietēja arī socialdemokrātu nekonsekventā nostāja agrārās reformas izvešanā. Socialdemokrāti centās attaisnot savu rīcību jau vispirms ar to, ka, lai paturētu sabiedroto nākamā revolūcijā — bezzemniekus un nepieļautu tam orientēties uz buržuazijas pusi, kura arī bezzemniekiem solīja zemi, bija jāapmierina bezzemnieku prasības pēc zemes. Strādniecībai bija jāuzskata šīs prasības kā savas šķiras prasības, lai tad kopā ar sava sabiedrotā bezzemnieku prasībām izvestu arī savas prasības dzīvē. No šāda viedokļa raugoties «priekš strādniecības nevarēja krist sevišķi svarā, vai zeme viņas sabiedrotiem top piešķirta dzimts i pašumā vai dzimts nomā. Turpretī stingri gan bija jālūkojas uz to, lai jaunsaimniecībā iedalītā darba norma neprasītu algota darba spēka pieņemšanu no jaunsaimnieka, ar ko koalīcija starp pēdējo un strādnieku tiktu izjaukta uz visiem laikiem»⁵¹, rakstīja viens no LSDSR līderiem A. Buševics.

Nenoliedzami, ka proletariātam ir jānostiprina savienība ar zemniecības masām, lai kopēji cīnītos proletariāta vadībā par socialistisku revolūciju. Viens no faktoriem, kas varēja nostiprināt šo savienību, bija zemes nacionalizācija. Zemes nacionalizācija, visradikalāk iznīcinot feodālisma paliekas un novēršot šķēršļus kapitāla ieplūšanai lauksaimniecībā, veicina pretrunu saasināšanos starp trūcīgo zemniecību un lauku buržuaziju, kas savukārt ved pie cīņas par socialismu. Tātad no revolūcijas attīstības

---

⁴⁹ A. Rudevics izteica to pašu: «Ir jāizšķir agrārjautājums lauku demokrātijas interesēs. Ar to tad mēs iegūsim to trešo spēku, kas paralizēs diktatūras no abām pusēm. Bet šis spēks gan nebūs tas, uz kura varētu balstīties proletariāta diktatūra. Šis spēks cels demokrātisku iekārtu.» («Socialdemokrāts», 1919. g. 30. decembrī, Nr. 140.)

Kā redzams, tad nevis bij. franču socialistu vadonim Leonam Blūmam piecērš prioritāle «trešā spēka» «atklāšanās», bet gan latviešu meņševikiem.

⁵⁰ «Socialdemokrāts», 1919. g. 31. decembrī, Nr. 141.

⁵¹ A. Buševics, Mūsu politikas problēmi, Rīgā, 1927., 24. lpp.

perspektīvām strādnieku šķira ir ieinteresēta izvest zemes nacionalizāciju. Turpretim atstāt privatīpašumu uz zemi nozīmēja nevis atbalstīt proletariāta un darba zemniecības savienību cīņā par socialistisku revolūciju, bet gan vājināt to. Bijušais bezzemnieks, kļuvis par privatīpašnieku, arvien vairāk nonāca sīkburžuazisko partiju ietekmē, kurās aizstāvēja viņa kā privatīpašnieka intereses. Uz to jau norādīja Markss savā darbā «Šķiru cīņa Francijā no 1848.—1850. g.»: «Zemnieku īpašuma tiesības ir talismans, kas līdz šim nodevis zemniekus kapitāla varā; šā īpašuma vārdā kapitāls uzrīdīja viņus rūpniecības proletariātam».⁵²

Socialdemokrātu kompromisa nostāja agrarās reformas izvešanā nevis veicināja proletariāta un darba zemniecības savienības nostiprināšanu, bet gan vājināja to. Par to spilgti liecina Saeimas vēlēšanas. Ja 1920. gadā LSDSP kandidāti ieguva gandrīz 275 tūkstoši balsu jeb 38,67%, tad 1928. gadā — 226 tūkstoši jeb 24,34%, bet 1931. gadā 186 tūkstoši jeb 19,23%.⁵³ Tas izskaidrojams ar to, ka bijušie bezzemnieki, kuri bija kļuvuši par jaunsaimniekiem, arvien vairāk pieslējās tām partijām un grupām, kā piem., jaunsaimnieku un mazaizsaimnieku partijai, kas aizstāvēja jaunsaimnieku kā privatīpašnieku vajadzības. (Tajā pat laikā proletariāts arvien vairāk atbalstīja komunistu izvirzītos kandidātus Saeimai, piem., 1931. gadā par strādnieku-zemnieku frakciju balsoja turpat 70 tūkstoši vēlētāju). Tādējādi socialdemokrātu sludinātā savienība ar zemniecību (respektīvi bezzemniekiem) neattaisnojās.⁵⁴

Mēs jau atzīmējām, ka socialdemokrāti nekonsekventi nostājās tādā svarīgā jautājumā, kā — vai nodot zemi privatīpašumā vai dzimstnomā. Socialdemokrāti piekāpās buržuazijai — piekritot, ka zeme jāpiesšķir privatīpašumā.

Tāda pat nekonsekventa nostāja bija socialdemokrātiem arī tādā svarīgā jautājumā kā jautājumā par atlīdzību. Tiesa, socialdemokrāti centās nepieļaut maksāt atlīdzību muižniekiem par atsavināto zemi, tajā pat laikā atzīstot, ka hipotekarie parādi, ar kādiem apgrūtināta atsavinātā zeme, tomēr jāmaksā.

⁵² K. Markss un Fr. Engelss, Darbu izlase, I sējums, 184. lpp.

⁵³ Pati socialdemokrātija bija spiesta atzīt LSDSP 7. kongresā, ka «daļa biedru aizplūst ar agrarās reformas izvešanu un vispārējo atslābumu strādnieku kustībā». («Socialdemokrāts», 1922. g. 8. janvārī, Nr. 6).

⁵⁴ Socialdemokrātijas agrarās politikas bankrots vēl spilgtāk redzams, ja to salīdzina ar Latvijas Komunistiskās partijas agraro politiku 1940. gadā. 1940. gadā padomju vara Latvijā izveda visas zemes nacionalizāciju, tā iznīcinot privatīpašumu uz zemi, un uz tā pamata ne tikai pilnīgi likvidēja kapitālistu varu laukos, bet arī izveda lielākās lauku ekspluatatoru šķiras — budžu ierobežošanas un izspiešanas politiku. Izvedot zemes nacionalizāciju, padomju vara ieguva vienu no svarīgākām svīrām, lai vadītu zemniecību, lai nostiprinātu proletariāta un darba zemniecības savienību, lai izvestu lauku socialistisko pārkārtošanu.

Kā redzam, socialdemokratu nostājā agrarā jautājumā nebija nekā socialistiska, viņu agrarā programma bija radikālu buržuju programma. Kaut arī nekonsekventi, jo atzina, ka jāmaksā hipotekarie parādi, socialdemokratu lideri atbalstīja fermeru (ameriķaņu) attīstības ceļu Latvijas lauksaimniecībā. Šajā ziņā socialdemokratu nostāja agrarās reformas izvešanā bija radikālāka nekā latviešu lauku buržuazijas — pelēko baronu nostāja; socialdemokratu lideri konsekventāki aizstāvēja fermeru attīstības ceļu Latvijas lauksaimniecībā nekā lauku buržuazijas — zemnieku savienības pārstāvji. Socialdemokratu lideru nostāja, kuru iespaidoja darbaļaužu masu revolucionarais noskaņojums, nenoliedzami veicināja radikālākas agrarās reformas izvešanu, kāda tā nebūtu, ja agraro reformu būtu izvedusi tikai zemnieku savienība.

Tajā pat laikā, agrarā reforma Latvijas SDSP lideriem, tāpat kā visām citām partijām, bija viens no svarīgākajiem līdzekļiem, kā izsist politisko kapitalu, kā iegūt vairāk vietu Satversmes Sapulcē vai Saeimā, jo bez solījumiem dot zemi bezzemniekiem nevarēja dabūt savā pusē bezzemnieku balsis vēlēšanās. To arī atzina socialdemokrati savā VI kongresā, kurā bija izteiktas šādas domas: «Lauku bezzemniecība tagad mūsu galvenais spēks. Ja mēs vēlēšanu kampanijā nebūtu uzstādījuši lozungu — zemi bezzemniekiem, tad liela daļa balsu no mūsu vēlētājiem būtu pārgājusi pretējā lēģerī.»⁵⁵

Latvijas Komunistiskajai partijai nebija pārstāvju Satversmes Sapulcē. Tas izskaidrojams ar to, ka buržuaziskā valdība bija aizliegusi komunistisko partiju, vēršoties pret komunistiem ar nežēlīgām represijām, kā rezultātā Latvijas Komunistiskā partija bija spiesta darboties dziļā pagrīdē.

Jāatzīmē, ka latviešu komunisti tajā laikā (t. i. 20-to gadu sākumā) neizprata lauku bezzemnieku masu vēlēšanās un tās neatbalstīja, neprata laikā saskatīt un izlabot savas kļūdas agrarā jautājumā. Tajā laikā un pat vēl vēlāk bija dzirdamas tās pašas domas agrarā jautājumā, kādas tika izteiktas 1919. gadā, proti — ka bezzemniekiem zeme nav jāizdala, kā tā ir aiziešana no socialisma u. tml.

Tā, piem., Pēteris Stučka 1921. gadā rakstīja: «Zemes reforma jāgroza pašos pamatos: muižas galīgi un pilnīgi jāatņem muižniekiem, jāatmet jebkura atlīdzība. Un tūlīt jāaptur nevēlīgā zemju dalīšana. Liel-saimniecības jāturpina kā lielsaimniecības».⁵⁶

⁵⁵ «Socialdemokrats», 1921. g. 1. janvārī, Nr. 1.

⁵⁶ P. Stučka, Latvijas Komunistiskā Partija un vēlēšanas, Pleskava, 1921. g., 10. lpp.

Ari citu komunistu darbos izskan tās pašas domas, piem., Fr. Goliats

Sādas nostājas rezultātā Latvijas Komunistiskā partija ievērojamā mērā zaudēja savu iespaidu bezzemnieku masās. Vēlāk to atzina arī Latvijas Komunistiskās partijas vadītāji. Tā LKP VIII kongresā Pēteris Stučka teica: «Tad nāca baltās Latvijas periods. Acīm redzot Bermonta laikā mums vajadzēja uzstādīt lozungu par zemes dališanu. Tad būtu zemnieku rindās piekrišana un liels efekts... Par to uzstājas reizē zemnieku savienība un socialdemokrāti, lai izravētu komunismu. Te arī mums vajadzēja izbīdīt lozungu, ka zeme dalāma bez maksas».⁵⁷

Šāda Latvijas KP nostāja pret zemes dališanu neveicināja tās iespaيدا pieaugumu lauku darbaļaužu masās. Tikai vēlāk, atzīstot pielaistās kļūdas agrarjautājumā un norādot ceļus to novēršanai, Latvijas Komunistiskai partijai izdevās saliedēt ap sevi darbaļaužu masas, nostiprināt proletariata un darba zemniecības savienību.

Kā noskaidrojām, agrarās reformas likums radās kompromisa rezultātā starp labējām partijām ar zemnieku savienību priekšgalā un kreisām partijām — LSDSP. Kādi tad bija apstiprinātās agrarās reformas pamatprincipi?

Vispirms, agrarās reformas likums paredzēja nodibināt valsts zemes fondu, kuru izlieto jaunu saimniecību ierīkošanai un sīksaimniecību paplašināšanai, kā arī citu saimniecisku un kulturalu vajadzību apmierināšanai (agrarref. lik. 1. p.).

Valsts zemes fondu izveidoja, ieskaitot tajā valstij piederošās zemes un mežus, muižnieku muižas, nepārdotas zemnieku mājas, kā arī kolonizāciju biedrību, ārvalstu banku un citu sabiedrību iepirktās zemnieku zemes, kas pāriet valsts īpašumā. Valsts zemes fondā neieskaitīja atsavināmās zemes īpašnieka neatsavināmo daļu, kas bija noteikta vidējas zemnieku mājas lielumā (Centralā zemes ierīcības komiteja to noteica 1920. gada 21. oktobrī 50 ha), zemes, uz kurām atradās kapsētas, baznīcas, klosteri,⁵⁸ kā arī pilsētām un dažādām labdarības un zinātņu iestādēm piederošās zemes. Tāpat zemes fondā netika ieskaitīti pirms 1915. gada 23. aprīļa Latvijas pilsoņu iegūtie muižu zemes gabali, ja tie nepārsniedza 100 ha. Zemes platību virs 100 ha atsavināja.

Līdz ar zemi atsavināja arī attiecīgai muižu saimniecībai piederošo inventaru (5. p.). Tomēr te bija atruna, ka inventaru neatsavinā, ja līdzšinējais īpašnieks šo muižu tālāk apsaimnieko

1924. gadā rakstīja: «Ja socialdemokrāti tiešām stāvētu par saimnieciskās dzīves attīstību socialisma virzienā, tad viņi principā nekad nevarētu atbalstīt tādu antisocialistisku soli, kāds ir lielsaimniecību dališana sīksaimniecībās». (Fr. Goliats — Agrarjautājums Latvijā, Rīgā., 1924., 59. lpp.).

⁵⁷ Latvijas Komunistiskās Partijas VIII kongress, Protokoli un rezolūcijas, Spartaks. 1931., 244. lpp.

⁵⁸ Aglonas klosterim agrarreformas likums atstāja visu zemi.

vai arī, ja viņš uzsāk jaunu lauksaimniecību, kas praktiski nozīmēja, ka inventars netika atsavināts.

Atlīdzība par atsavināto zemi muižniekiem netika maksāta, bet bija jāmaksā atlīdzība to hipotekarisko parādu apmērā, ar kādiem apgrūtināta atsavinātā zeme. Tādējādi, lai neciestu kapitālistu intereses, buržuaziskā valsts paredzēja uz Latvijas darbaļaužu rēķina nomaksāt bankām 77636 tūkst. Krievijas zelta rubļus vai 207,3 milj. latu zeltā. Par atsavināto inventaru bija jāmaksā tā tirgus vērtība.

Šādi radīto valsts zemes fondu agrarreformas likuma otrā daļā paredzēja sadalīt jaunsaimniecībās ne lielākās par 22 ha (plus vēl 5 ha lauksaimnieciski nederīgas zemes, tajā skaitā mežu līdz 3 ha), kā arī palielināt siksaimniecības līdž šai normai. Fonda zemi varēja piešķirt ikvienam Latvijas pilsonim, kuram savas zemes nav vai ir mazāk par normu, un kurš to apņemas apsaimniekot. Zeme piešķirama pret atlīdzību. 1923. gada aprīļa likums noteica, ka piešķiramās zemes novērtējamas tā, lai vidējā ienesīguma zemes cena nepārsniegtu Ls. 10,— par ha, bet augstākā ienesīguma zemes cena nepārsniegtu Ls. 20.— par ha. Tādējādi jaunie zemes ieguvēji par iegūto zemi bija spiesti samaksāt 191,7 milj. latu.

Agrarās reformas likums paredzēja noteiktu valsts zemes fonda piešķiršanas kārtību, kuru paredzēja Centralās zemes ierīcības komitejas 1921. gada 3. janvāra instrukcija Nr. 5, dodot priekšroku buržuaziskās Latvijas armijas karavīriem — cīnītājiem par buržuazisko Latviju, siksaimniekiem viņu saimniecību paplašināšanai, māju rentniekiem, bezzemniekiem, kuriem bija inventars.

Latgalē agrarās reformas galvenais uzdevums bija nevis bezzemnieku apgādāšana ar zemi kā Vidzemē un Kurzemē, bet gan pastāvošo siksaimniecību zemes platības palielināšana piegriezuma ceļā. No tā izrietēja arī valsts fonda zemes piešķiršanas kārtības nosacījumi, kuros teikts, ka vispirms jāapmierina valsts, pašvaldību un sabiedrisko iestāžu pieprasījumi un ar valsts zemes fondu robežojošās siksaimniecības. Pēc tam jāapmierina karavīru un siksaimnieku pieprasījumi, kuri savu zemi nodod valsts zemes fondā vai likvidē par labu kaimiņiem — sīkzemniekiem, un vispēdīgi vietējo bezzemnieku pieprasījumi.

Agrarās reformas likums arī paredzēja, ka šņoru zemes jāiedala viensētu saimniecībās.

Šīs agrarās reformas īpatnības Latgalē izrietēja no tiem agrariem apstākļiem, kādi pastāvēja Latgalē pirms agrarās reformas. Zemes ierīcībā agrarā reforma Latgalē bija ļoti tuva Stolipina reformai, tā, varam teikt, bija tās turpinājums. Tajā pat laikā Latvijas agrarā reforma daudz radikālāk nekā Stolipina

reforma atrisināja zemes piederību par labu lauku buržuazijai. Iznicinot feodālos zemes īpašumus, tā likvidēja feodālisma paliekas, tā atbrīvojot ceļu kapitalisma attīstībai laukos.

3. AGRARĀS REFORMAS PIRMIE REZULTĀTI

(uz 1924. g.)

Saskaņā ar 1920. gada 16. septembrī pieņemto agrarās reformas likuma I daļu tika nodibināts valsts zemes fonds, kurā ieskaitīja visus valsts īpašumus 664098 ha kopplatībā, 84,09% no privatmuižu zemēm 2668540 ha kopplatībā, 83,52% no mācītājmuižu zemēm 59854 ha kopplatībā, kā arī zemnieku un pilsētu zemes (ieskaitītas, pamatojoties uz likuma par bezsaimnieka nekustamas mantas ieskaitīšanu valsts zemes fondā) 4323 ha kopplatībā.

Tādējādi valsts zemes fondā tika ieskaitīti 3396815 ha jeb 51,48% Latvijas kopplatības.

Vairāk nekā 3/4 visas valsts zemes fonda platības sastādīja muižniekiem atsavinātās zemes. Tomēr muižniekiem netika atsavināti 15,91% piederošās zemes jeb 504778 ha, kuros ietilpa neatsavināmās daļas (pavisam muižniekiem tika atstātas 1523 neatsavināmās daļas 87216 ha kopplatībā), kā arī dažāda veida neatsavinātās bij. muižu zemes, piem., folvarki Latgalē, zemniekiem pārdotie, atsevišķie zemes gabali u. c.

Daudziem muižniekiem piederēja bez muižām arī daudzas zemnieku mājas, kas savā laikā bija pārdotas zemniekiem un ko pēc tam muižu īpašnieki bija ieguvuši atpakaļ, galvenā kārtā izpiršanas maksas nesamaksāšanas dēļ. Kur šādas mājas muižu īpašnieki apsaimniekoja atsevišķi no galvenās muižas vai iznomāja zemniekiem, tur tās Zemkopības ministrija valsts zemes fondā neieskaitīja, pat, ja tās piederēja zvērinātiem latviešu tautas ienaidniekiem.⁵⁹

Agrarās reformas likums noteica, ka muižniekiem neatsavināmā daļa jāpiešķir vidējas zemnieku mājas lielumā, nesaistot to ar muižas centru. Centralā zemes ierīcības komiteja noteica neatsavināmās daļas lielumu 50 ha apmērā.

⁵⁹ Tā, piem., vācu muižniekam Silvio Bröedricham, kas bija sodu ekspedīciju vadītājs un 1906. g. 3. februāra Valtaiķu asinsdzīru organizētājs (šajā dienā pie Valtaiķiem nošāva 32 latviešus, kas bija arestēti Skrundas un Pilsberģes pagastos) ne tikai piešķīra neatsavināmo daļu Kurmales muižā, bet arī bija «dota atļauja pārdot zemnieku mājas, kuras viņš ir ieguvis senāk, izvietoju no mājām zemniekus, kas krituši parādos, nevarēdami panest smagās nastas un lielās kļaušas. Uz viņa vārda tādu māju 1920. g. bija divpādsmit» (Kr. Bachmanis — Muižnieku uzbrukums agrarai reformai, Rīgā, 1928., 11. lpp.).

Izvedot dzīvē agraro reformu, buržuaziskās Latvijas valdība visādi centās aizstāvēt muižnieku intereses. To atzina arī buržuaziskās Latvijas valdības pārstāvji. Tā, piem., Latvijas legācijas Polijā pagaidu vadītājs Oliņš 1921. g. 20. maijā rakstīja: «Agrarā jautājumā Latvijas valdība cenšas izrādīt vislielāko pretimnākšanu taisni poļu zemes īpašniekiem. Tik tālu, cik vien to atļauj Latvijas Satversmes Sapulcē pieņemtais agrarais likums, zemkopības ministrs H. Celmiņš saudzīgi ievēro poļu zemes īpašnieku intereses pie muižu sadalīšanas un jaunsaimniecību ierādīšanas, atstājot pēc iespējas muižu centrus viņu līdzšinējiem īpašniekiem, pie kompensācijas likuma izstrādāšanas par atsavināmo zemi, pie zemes īpašuma likvidēšanas etc.»⁶⁰ Ne tikai poļu, bet arī vācu muižnieku intereses valdība ievēroja. Muižniekiem tika atstātas ne tikai viņu atpakaļ iegūtās zemnieku mājas, muižniekiem ierādīja neatsavināmās daļas lielākas par noteikto normu, iedalot tanīs labāko zemi un tās ierādot galvenokārt muižu centros vai muižu centru daļās. Kā to liecina dati par muižniekiem neatsavinātām daļām no 1921. gada 1. janvāra līdz 1922. gada 1. jūnijam⁶¹, tad 61,4% no neatsavināmām daļām bija ierādītas muižu centros vai centru daļās.

Tajā pat laikā 89,8% no ierādītām un apstiprinātām neatsavināmām daļām bija lielākas par 50 ha. Savukārt no šo neatsavināmo daļu kopplatības 54,7% bija aramzeme, 2,3% — dārzu zeme, 19,6% — pļavu, 5,9% — ganību, 11% — meža un tikai 6,1% nederīgas zemes.⁶² Tādējādi muižniekiem neatsavināmās daļās tika atstāta labākā zeme⁶³, kas ievērojami samazināja aramzemes īpatnējo svaru valsts zemes fondā: aramzeme sastādīja tikai 12,6% no valsts zemes fonda, turpretim visas Latvijas kopplatībā tā sastādīja 28,2%. Turpat pusi no valsts zemes fonda sastādīja meži — 48,9% pret 27,69% no Latvijas kopplatības. Rezultatā sadalāmais valsts zemes fonds, t. i., tā valsts zemes fonda daļa, kuru varēja sadalīt jaunsaimniecībās, piegriezumos siksaimniecībām utt., bija krietni vien mazāks un sastādīja 1566734 ha.

Agrarās reformas likumu bieži vien muižnieki apgāja ar buržuaziskās valdības palīdzību, proti: ja līdz agrarai reformai

⁶⁰ LPSR IeM Centralais valsts arhivs, F. 1677. 1921. g., 1. apr., 168. lieta.

⁶¹ Agrarās reformas gaita Latvijā 1919.—1922. g. Kopojs un rediģējis V. Markauss, Rīgā, 1922., 63. lpp.

⁶² M. Skujenieks, Latvija. Zeme un iedzīvotāji, Rīgā, 1927, 435. lpp.

⁶³ To spilgti parādīja atsevišķu deputātu runas Satversmes Sapulcē. Tā, piem., deputāts Pāberzs (Latgales zemnieku partija), kas pats bija balsojis par neatsavināmās daļas atstāšanu muižniekiem, želojās, ka «muižu centri tiek atstāti uz vislabākās zemes. Ir gadījumi, ka neatsavināmās zemes robežas tiek izgrieztas cikcaks ar to nodomu, lai labākā zeme tiktu piešķirta muižai un sliktākā atdalīta nost, kuru varētu piešķirt zemniekiem» (Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1921., 905. lpp.).

muiža bija sadalīta daļās vai arī ja muiža vai tās daļa bija pārdota citai personai, tad ieinteresētie zemes īpašnieki varēja, ar valdības atļauju, iegūt tikdaudz neatsavināmo daļu — 50—100 ha platībā, uz cik daļām bija izdalīta muiža, pat ja ne dališana, ne pārdošana nebija noformētas zemes grāmatās. Vajadzēja tikai, lai darījums būtu noformēts ar datumu pirms agrarās reformas likuma pieņemšanas, t. i., pirms 1920. gada 16. septembra.

Tā, piem., advokats Reinholds Lamsters (jau pēc agrarās reformas likuma izdošanas) fiktīvi sadalīja savu muižu «Toce» Madonas apriņķa Ļaudonas pagastā 4 daļās un ar valdības atļauju saņēma uz sava vārda 100 ha, uz brāļa Kārļa Lamstera vārda — 100 ha, kā arī pa 100 ha uz savu māsu Bertas Rāsas un Emilijas Bekers vārdiem, pavisam 400 ha).⁶⁴

Sādu gadījumu bija samērā daudz. Tādējādi buržuaziskā valdība atviegloja muižniekiem iespēju saglabāt savās rokās ievērojamās labākās zemes platības.

Buržuaziskās Latvijas valdība izrādīja pretimnākšanu muižniekiem arī muižās atrastā inventara jautājumā. Pēc kara muižās bija konstatēts inventars, kas sastādīja apm. 50% no liel-saimniecību pirmskara inventara. Apmēram puse no tā tika atdota bijušiem īpašniekiem viņu neatsavināmo daļu vajadzībām, bet par atsavināto inventaru tika samaksāta atlīdzība, kas bija «netikvien pietiekoša, bet daudzos gadījumos tā pat pārsniedza reālo vērtību.»⁶⁵

Buržuaziskā valdība slepeni izmaksāja lielas sumas kā «kompensācijas» par atsavināto zemi ievērojamam skaitam ārzemnieku, lai gan agrarās reformas likums paredzēja atsavināšanu bez atlīdzības. Tā, piem., ministru kabinets pieņēma slepenus lēmumus par «kompensācijas» izmaksu Itālijas pavalstniecēm — 1926. gada 2. novembrī marķizei della Tarreta 77954 ls, 1926. gada 4. novembrī — Marijai-Kristīnei-Matildei fon Volf 225840,90 ls, 1927. gadā 27. oktobrī Jevgenijai Repelto 1800 ls, 1935. gada 5. februārī Marijai Belloni 2400 ls; Francijas pavalst-

⁶⁴ Skat. С. А. Удачин, Земельная реформа в Советской Латвии, Рига, 1948, стр. 49 и след.

To pašu lasām arī Satversmes Sapulces lūgumu un sūdzību komisijas ziņojumā 1922. gada maijā: «No Adas Sņiker un V. Freimaņa pirktā Jaunmoku muiža pēc tam, kad izdots agrarais likums, ir sadalīta vairākās saimniecībās, kuras tiek steidzamības kārtā vēl pirms agrarlikuma spēkā nākšanas pārdotas, spriežot pēc lūgumiem, pircējas piederīgiem (mātei, brālim, vīram) un citām tuvu stāvošām personām (piemēram, muižas pārvaldniekam Saulam). Tādā kārtā ir apiets agrarais likums, pēc kura vajadzēja Jaunmoku muižu un visas rentes mājas ieskaitīt valsts zemes fondā; atstājot īpašnieci tikai 50 ha kā neatsavināmu daļu. Pēc izziņas materiāliem un revīzijas novērojumiem uz vietām muižas saimniecība tomēr ir palikusi nesadalīta.» (Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas 1922., 1484. lpp.). Tas ir viens no gadījumiem, kuru atklāja, bet cik daudz neatklāja un arī nevēlējās atklāt!

⁶⁵ Materiāli Latvijas agrarās reformas vēsturei, Rīgā, 1929. g., — 212. lpp.

niekiem: 1927. gada 25. augustā M. Bobomolecam 80000 ls, 1927. gada 20. decembrī Jochanam Ernstam Rechenbergam 16000 ls; Šveices pavalstniekiem: 1927. gada 27. septembrī Nannijai von Saenger 15000 ls, 1929. gada 21. martā Adolfam Vinteleram 8000 ls; 1929. gada 3. janvārī Austrijas pavalstniecei Aleksandrinei Šverer — 150000 ls; 1930. gada 29. aprīlī Somijas pavalstniekam Fridricham Bergam 300000 ls utt.⁶⁶

1929. gada 12. februārī starp Latviju un Poliju tika noslēgta slepena vienošanās, kurā Latvijas valdība apņēmas «atlidzināt zaudējumus, kas cēlušies sakarā ar Latvijas zemes reformas piemērošanu Polijas pavalstniekiem». Saskaņā ar šo vienošanos Latvija izmaksāja Polijai 1929.—1937. gados 5397,5 tūkst. latu.⁶⁷

Tāpat arī jautājumā par muižniekiem piederšo rūpniecības iestāžu atsavināšanu buržuaziskā valdība ievēroja muižnieku intereses. Agrarās reformas likuma I daļas 2. panta 2. punkts noteica, ka līdz ar zemi atsavina visus zemes piederumus, izņemot tikai rūpniecības iestādes (fabrikas), kuras nenodarbojas ar vietējo lauksaimniecības ražojumu pārstrādāšanu vai vietējo lauku vajadzību apmierināšanu. Precizējot šo likuma norādījumu, zemkopības ministrs saziņā ar Centralo zemes ierīcības komiteju 1921. gada 27. janvārī noteica, ka ar vārdu «vietējās» jāsaprot teritorija līdz 25 verstīm radiusā, ka ar rūpniecības uzņēmumiem jāsaprot tikai tādi, kuriem līdz agrarās reformas likuma izdošanai ir no valsts iestādēm izņemtas attiecīgas rūpniecības zīmes. Muižniekiem, lai paturetu savus rūpniecības uzņēmumus, vajadzēja pierādīt, ka viņu rūpniecības uzņēmumi strādā ne tikai vietējām vajadzībām, bet plašākam tirgum. Bieži vien buržuaziskās valdības organi apmierinājās ar pašu muižnieku sniegtām ziņām par viņu rūpniecības uzņēmumu darbības apjomu, dzinēj spēku u. tml. Rezultātā muižniekiem tika atstāti 250 lielākie un īenesīgākie rūpniecības uzņēmumi laukos, kuru vērtība līdzinājās 3370 tūkst. latu, bet 911 atsavināto uzņēmumu vērtība līdzinājās 3006 tūkst. latu. Tas liecina, ka latviešu buržuazija centās neaizskārt to muižnieku īpašumu, kuram bija kapitalistisks raksturs.

Kā jau atzīmējām iepriekš, valsts fonda kopplatība līdzinājās 3396815 ha, no kuriem sadalāmais valsts zemes fonds bija 1566734 ha.

Pēc Centralās zemes ierīcības komitejas datiem uz 1921. gada 1. oktobri no Latvijas 462 pagastiem bija ienākuši 114775 zemes pieprasījumi. Šajā skaitā neietilpa pieprasījumi no 60 pagastiem (11% no Latvijas pagastu kopskaita). Izdarot attiecīgus koriģējumus, zemes pieprasījumu skaits pieaug līdz 129000, kas bez

⁶⁶ Bij. Latvijas ārietu ministrijas arhivs 75. fonds, I apr., I lieta. 23., 26., 28., 29., 30., 37., 41., 59. lapas.

⁶⁷ Turpat, :s. 42, 43, 50, 56, 64, 71, 78. lapas.

šaubām ir minimalais zemes pieprasījumu skaits,⁶⁸ jo arī vēlāk tika iesniegti zemes pieprasījumi, bet dati par tiem nav publicēti.

Bija skaidrs, ka visus bezzemnieku pieprasījumus pēc zemes apmierināt nevarēs, tāpēc Centralā zemes ierīcības komiteja 1921. gada 3. janvārī pieņēma instrukciju Nr. 5 par zemes piešķiršanas kārtību. Ar šo instrukciju zemes pieprasījumi tika sadalīti 7 grupās. Visi Latvijas pilsoņu pieprasījumi pēc jaunsaimniecībām ietilpa VII grupā, kuru savukārt iedalīja 5 kategorijās. Ar šo instrukciju noteica, ka vispirms jāapmierina buržuaziskās Latvijas armijas karavīru un viņu piederīgo un pēc tam vietējā pagasta bezzemnieku zemes pieprasījumi, kuri ietilpa VII grupas pirmās trīs kategorijās.⁶⁹

Jau 1919. un 1920. gados sāka dalīt valsts muižu zemi jaunsaimniecībās, bet plašāk zemes dalīšanas darbi izvērsās tikai pēc valsts zemes fonda nodibināšanas. Līdz 1924. gada 1. janvārim jau bija iedalītas 36454 jaunsaimniecības 661002 ha kopplatībā⁷⁰. Visvairāk jaunsaimniecību iedalīts Vidzemē — 10674 saimniecības 216953 ha kopplatībā, bet vismazāk Latgalē — 7495 jaunsaimniecības 128086 ha kopplatībā. Sajā laikā iedalīto jaunsaimniecību vidējais lielums Latvijā bija 18,1 ha. Iedalīto jaunsaimniecību vidējā platība bija lielāka vienīgi Vidzemē — 20,3 ha, bet vismazākā Zemgalē — 16,5 ha un Latgalē — 17,0 ha. Jāatzīmē, ka turpmākā agrārreformas izvešanas gaitā iedalīto jaunsaimniecību vidējā platība arvien samazinās.

Kas tad ieguva šīs jaunsaimniecības? Jau atzīmējām, ka visi jaunsaimniecību pieprasītāji tika ieskaitīti VII grupā un iedalīti 5 kategorijās.

Ja atšifrējam VII grupas iegūtās jaunsaimniecības, tad redzam šādu ainu:

1. tabula

**Centralās zemes ierīcības komitejas 1920.—1923. g. g. piešķirto
jaunsaimniecību skaits pēc to ieguvēju kategorijām
(% no kopskaita):⁷¹**

Gadi	1. kateg.	2. kateg.	3. kateg.	4. kateg.	5. kateg.
1920/21	1,82	30,25	57,02	10,50	0,21
1922.	2,83	42,61	49,99	4,41	0,26
1923.	3,14	40,15	53,22	3,37	0,12

⁶⁸ Tā piem. «valdības socialistis» R. Lindiņš, kas kādu laiku bija zemkopības ministra biedrs un Centralās zemes ierīcības komitejas loceklis, 1921. gada 9. martā Satversmes Sapulcē teica, ka esot jau izplatītas 190000 listes zemes pieprasītājiem un iesniegts vairāk nekā 150000 zemes pieprasījumu. (Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1921. 404. lpp.).

⁶⁹ Skat. Latvijas agrārā reforma, 1930. g., Pielikums, 60. lpp.

⁷⁰ Šie un turpmākie skaitļi aplēsti pēc — Latvijas agrārā reforma, 1930., 354.—367. lpp.

⁷¹ Aplēsts pēc Latvijas statistiskā gada grāmata par 1931. g. 100. tab., Rīgā, 1932. g., 118. lpp.

No šajā laikā iedalītām jaunsaimniecībām visvairāk ieguvuši 3. kategorijas pieprasītāji, kurā ietilpa vietējā pagasta bezzemnieki, galvenokārt tie, kuriem bija inventars. Mazāk jau ieguvuši 2. kategorijas bezzemnieki, kurā tika ieskaitīti Latvijas armijas karavīri un viņu ģimenes locekļi, vēl mazāk 1. kategorijas bezzemnieki, kurā tika ieskaitīti Latvijas armijas karavīri ar sevišķi izciliem nopelniem, jo viņu pašu bija maz. Tomēr jāatzīmē, ka vēlākos gados šo kategoriju iegūto jaunsaimniecību skaits pieaug. 4. kategorijas bezzemniekiem, kurā bija ieskaitīti visi pārējie zemes pieprasītāji — ārpagastnieki ar saimniecības uzsākšanai vajadzīgo inventāru, piešķirto fondu zemju vienību skaits bija ļoti mazs un pakāpeniski arvien samazinājās. 5. kategorijas bezzemnieki, kurā ietilpa visi pārējie zemes pieprasītāji bez inventāra, šajā laikā bija ieguvuši pavisam 60 vienības, bet sākot ar 1924. gadu 5. kategorijas bezzemnieki neieguva vairs nevienu fonda zemes objektu, jo zemes gribētāji ar augstākas kategorijas tiesībām bija vairāk nekā brīvu vienību.⁷²

Tādējādi agrarās reformas izvešanas gaitā jaunsaimniecības ieguva, galvenokārt, bijušie baltgvardi un pagastā dzīvojošie bezzemnieki, kuri bija dzīvojuši pagastā jau 1915. gadā un kuriem bija lielāks vai mazāks inventars. Turpretim, bezzemniekiem, kuriem nebija inventāra un kuri neietilpa kādā no pirmām kategorijām, nebija nekādu izredžu iegūt valsts fonda zemi. Bet tas nozīmēja, ka agrarās reformas gaitā liela daļa bezzemnieku zemi neieguva.

Laikā no 1919.—1923. gadam ilggadējiem lietotājiem tika piešķirtas 2652 rentes mājas 99439 ha kopplatībā. Visvairāk no tām piešķirtas Vidzemē — 1993 rentes mājas 78991 ha kopplatībā, turpretim Latgalē netika piešķirta neviena rentes māja, jo tādu tur nebija. Tajā pat laikā dažādiem citiem mērķiem Latvijā tika piešķirtas 33855 saimniecības (tajā skaitā 708 rūpniecības vienības) 147747 ha kopplatībā, tajā skaitā visvairāk Latgalē — 22823 vienības 76007 ha kopplatībā. Tas izskaidrojams ar to, ka Latgalē piešķirti piegriezumi sīksaimniecībām 15749 vienības.⁷³

Tādējādi jau līdz 1924. gadam no valsts zemes fonda bija piešķirtas 70309 vienības 808749 ha kopplatības, kas nozīmēja, ka vairāk nekā puse no sadalāmā valsts zemes fonda jau bija izlietota. Lai gan uz agrarās reformas likuma pamata jaunsaimniecību iedalīšana turpinājās visas buržuaziskās Latvijas pastāvēšanas laikā, tomēr tieši 1922. un 1923. gadā tika iedalīts relatīvi vislielākais jaunsaimniecību skaits.

Līdz 1924. gadam bija iedalīta vairāk nekā puse no visu jaun-

⁷² 1933. g. 28. septembrī Centralās zemes ierīcības komiteja likvidēja 4. un 5. kategoriju, jo nebija nekādu izredžu šīm kategorijām dabūt zemi.

⁷³ Dati aplēsti pēc — Latvijas agrarā reforma — 1930., 354.—367. lpp.

saimniecību skaita, kas bija iedalītas buržuaziskās Latvijas laikā (36 454 jaunsaimniecības no 54 128).

Ievērojamu daļu no jaunsaimniecībām ieguva tādi ļaudis, kas ar zemkopību nekad nebija nodarbojušies un arī nedomāja nodarboties. «Pateicoties izcilus kategoriju iedalījumam 20—25 proc. zemes tiek piešķirts ļaudīm, kuri nekad zemkopji nav bijuši un arī nebūs. Viņi saņemto zemi uzskata kā zināmu balvu par saviem nopelniem».⁷⁴

Tāpēc, lai veicinātu piešķirtās zemes pārdošanu, 1923. gadā 26. martā Saeima pieņēma likumu par privāto un piešķirto valsts fonda zemju atsavināšanu,⁷⁵ ar kuru noteica, ka Centralās zemes ierīcības komitejas galīgi piešķirtās zemes (izņemot rūpniecības uzņēmumus) šo zemju ieguvēji var pārdot citiem Latvijas pilsoņiem jau pirms piešķiršanas ierakstīšanas zemes grāmatās. Rezultātā jau līdz 1923. gada 1. septembrim tika pārdotas 304 jaunsaimniecības, bet līdz 1924. gada novembrim 989 jaunsaimniecības. Vēlākos gados jaunsaimniecību atsavināšana norisinājās daudz straujāk,⁷⁶ pie tam, «daži, kam zeme bija piešķirta, centās no tās izsist pēc iespējas vairāk skaidrā naudā. Tie pārdeva vienu un to pašu zemes gabalu vairākām personām un naudu arvien saņēma pie līguma noslēgšanas...»⁷⁷

Agrarās reformas izvešanas gaitā buržuazija neaizmirsā arī sevi. Ievērojams skaits labāko zemes gabalu un it sevišķi atsavināto rūpniecības uzņēmumu tika piešķirti buržuaziskās valsts aparata atbildīgiem darbiniekiem. Lai atvieglotu labāko objektu iedalīšanu saviem atbalstītājiem, buržuaziskā valdība ievēda «rozā listes», uz kurām ienesīgākos objektus — kā dzirnavas, fabrikas, augļu dārzus u. tml. sadalīja tieši Centralā zemes ierīcības komiteja. Jau līdz 1924. gadam uz rozā listēm tika piešķirtas 4838 vienības, bet līdz 1934. gada 1. janvārim 42983 vienības vai 23,78% no visu piešķirto vienību kopskaita.

Tā, piem., kara ministram ģen. Balodim tika uzdāvināta Līvberzes muiža Jelgavas apriņķī vairāk nekā 100 ha kopplatībā ar visām saimniecībā vajadzīgām ēkām.

Centralās zemes ierīcības komitejas locekļiem: agr. A. Mitulim tika piešķirtas Kroņauces dzirnavas, bet agr. A. Friedbergam — Selgovskas muižas dzirnavas. Rīgas apriņķa zemes ierīcības komitejas priekšsēdētājs Plostiņš saņēma Bīriņu muižas

⁷⁴ «Latvija» 1922. gada 1. aprīlī.

⁷⁵ 1923. gada likumu krājums, Nr. 32.

⁷⁶ Tā, piem., uz 1923. g. 26. marta likuma pamata līdz 1934. g. 1. janvārim bija pavisam atvasinātas 18139 fonda zemju vienības vai 10,4% no visām līdz tam laikam piešķirtām vienībām.

⁷⁷ Latvijas agrarā reforma, 1930., 583. lpp.

centru Rīgas apriņķī. Šie nebija vienīgie gadījumi, tādu gadījumu bija daudz vairāk.⁷⁸

Tādā kārtā valsts zemes fonda labāko daļu piesavinājās buržuazija un augstākie ierēdņi, turpretim vairums kalpu un trūcīgo zemnieku zemi no valsts zemes fonda nesaņēma. Agrarās reformas izvešanā jo spilgti parādījās tās buržuaziskais raksturs, ka tā neatbilst tautas masu interesēm. To bija spiesti atzīt arī buržuazijas pārstāvji. Tā, piem., viens no viņiem — Pabērzs Satversmes Sapulcē teica: «Vai agrārā likuma dzīvē izvešana Latgalē ir saskaņota ar tautas vairākuma gribu. Nē! Viņa ir saskaņota ar bagātāko zemnieku gribu, ar to zemnieku gribu, kuri ir pirkuši un vēl tagad grib iepirkt lielākus zemes gabalus un kuri pabalsta izlīgšanu ar muižniekiem.»⁷⁹ Bet to, ko teica par Latgali, pilnā mērā varēja attiecināt uz visu pārējo Latviju.

Agrarās reformas izvešanas rezultātā tika radīts ievērojams skaits jaunu saimniecību, izveidojās jauna agrarā iekārta, kas atšķīrās no agrarās iekārtas pirms I pasaules kara. Uz agrarās reformas fona norisinājās tālākā lauksaimniecības attīstība un zemniecības noslāņošanās buržuaziskā Latvijā.

* * *

Pēc sava rakstura agrarā reforma Latvijā bija buržuaziskā agrarā reforma, kas bija virzīta uz feodālā īpašuma un muižnieku privilēģiju iznīcināšanu, lai nostiprinātu buržuazijas zemes īpašumu, neaizskarot privatīpašuma principu, lai nostiprinātu lauku buržuazijas ekonomisko un politisko varu.

Politiskā ziņā buržuaziskā agrarā reforma bija reakcionāra, jo tā bija vēsta pret darbaļaužu masu revolucionāro kustību. Buržuaziskās agrarās reformas uzdevums bija atvairīt proletarisko revolūciju, sašķelt strādnieku šķiras un darba zemniecības savienību, cīnīties pret komunismu. Un jāatzīst, ka buržuaziskai agrarai reformai tas daļēji arī izdevās — ar agrāro reformu, kā arī buržuazisko parlamentārisma buržuazijai izdevās dabūt savā iespaidā ievērojamu daļu jauno zemes ieguvēju, no kuriem neliela daļa ar laiku kļuva par vidējiem zemniekiem un budžiem.

«jo brīvāka politiskā ziņā ir zeme, toties mazāk zemniecība pauž kaut vai pavisam vāju socialistiskumu.»⁸⁰

⁷⁸ Tā, piem., Satversmes Sapulces loceklis E. Bauers teica Satversmes Sapulcē: «Man stāstīja, kāds centralās zemes ierīcības komitejas loceklis, ka laikam neesot neviena vienīga latgāliešu priekšstāvja šai augstā namā, kurš nebūtu no centralās zemes ierīcības komitejas ieguvis puslīdz labus zemes gabalus... Vienam centrs, otram dārzs, trešam dzirnavas utt.» (Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1922., 637. lpp.).

⁷⁹ Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas, 1921, 908. lpp.

⁸⁰ V. I. Ļeņins, Raksti, 18. sējums, 507. lpp.

Ekonomiskā ziņā buržuaziskā agrārā reforma bija solis uz priekšu, salīdzinot ar to agrāro iekārtu, kāda valdīja līdz Oktobra socialistiskai revolūcijai. Buržuaziskā agrārā reforma iznīcināja lielās muižnieku latifundijas, likvidēja muižnieku šķiru ar tās privilēģijām un tādējādi veicināja Latvijas lauksaimniecības attīstību pa amerikāņu attīstības ceļu, bet tas «nozīmē visstraujāko ražošanas spēku attīstību un vislabākos (kādi vien vispār iespējami preču ražošanas situācijā) zemnieku masas eksistēšanas apstākļus».⁸¹

Mūsu ekonomiskajā literatūrā šis jautājums vēl līdz šim laikam tiek nepilnīgi izskaidrots. Vairums autoru uzskata, ka buržuaziskā agrārā reforma bija reakcionāra ne tikai politiski, bet arī ekonomiski. Šie autori pamato savu tezi tā: ka pēc Padomju varas izdarītās zemes nacionalizācijas 1917. un 1919. gados, buržuaziskā agrārā reforma bija solis atpakaļ,⁸² jo atjaunoja buržuazisko privatīpašumu uz zemi. Bez šaubām, salīdzinot ar Padomju varas izvesto zemes nacionalizāciju, buržuaziskā agrārā reforma bija solis atpakaļ. Bet vai tajā pat laikā nav jāsalīdzina buržuaziskās agrārās reformas rezultātā radītā agrārā iekārta ar to agrāro iekārtu kāda pastāvēja līdz Lielai Oktobra socialistiskai revolūcijai? Ja mēs salīdzinām buržuaziskās agrārās reformas radītos agrāros apstākļus ar agrāro iekārtu līdz Oktobra socialistiskai revolūcijai, tad buržuaziskā agrārā reforma bija nenoliedzams solis uz priekšu, jo iznīcinot feodalisma paliekas — muižnieku zemes īpašumu un muižnieku šķiru ar tās privilēģijām — tā attīrīja ceļu straujākai kapitalisma attīstībai ar visām tās sekām — zemniecības noslāņošanos, kapitalisma pretrunu saasināšanos buržuaziskās Latvijas lauksaimniecībā.

⁸¹ V. I. Леңинс, Raksti, 13. sējums, 211. lpp.

⁸² Skat. «Latvijas PSR vēsture», 3. sējums, Rīgā, 1955., 369. lpp., kā arī С. А. Удачин, Земельная реформа в Советской Латвии, стр. 44.

Преп. П. Бамбитис

УГРОЗА ЗАХВАТА ЛАТВИИ ФАШИСТСКОЙ ГЕРМАНИЕЙ В 1939 ГОДУ

После того, как 15 марта 1939 года Германия аннексировала и уничтожила Чехословакию и 23 марта захватила Клайпеду, над Латвией нависла смертельная опасность.

Если уничтожение чехословацкого государства явилось первым шагом осуществления бредового плана Гитлера развертывания агрессии на Восток, провозглашенного в книге «Майн Кампф», то присоединение к Германии Клайпеды было уже этапом «освоения» стран, лежащих у Балтийского моря.

«Мы, национал-социалисты, подведем черту под нашим внешнеполитическим направлением довоенного времени. Мы начнем с того места, где немцы кончили шесть столетий назад. Мы остановим вечное движение немцев на юг и запад Европы и направим свои взоры на земли, лежащие на востоке.

Если мы сегодня в Европе говорим о новых землях, то мы можем в первую очередь думать только о России и ей подчиненных лимитрофах»¹, — писал Гитлер.

Таким образом, он не скрывал того, что агрессия германского империализма должна быть направлена на Восток, в первую очередь против СССР и стран, граничивших с ним.

Об этом бельгийская газета «Le Soir» 14 апреля 1939 года писала так: «Клайпедская область является хорошим мостом для нападения. После Клайпеды, надо думать, последует захват Данцига, а после Данцига — Рижского порта в Латвии, затем Таллина в Эстонии. Эти порты в руках Германии будут пистолетами, направленными против России, и Балтийское море превратится в немецкое озеро»².

Захватом Клайпеды гитлеровская агрессия не только территориально приблизилась к границам Латвии; то время явилось кульминационным пунктом нацистской подготовительной работы к захвату Латвии, которая велась с первых же дней прихода фашизма к власти в Германии.

¹ Adolf Hitler, «Mein Kampf», München, 1942, S. 742.

² «Le Soir» № 103 от 14 апреля 1939 года.

В фашистской Германии, по мере ее перехода к открытым актам агрессии, все чаще и чаще появлялись в печати статьи со всевозможными обвинениями Латвии и латышей. Ссылаясь на историю, гитлеровцы утверждали, будто Латвия является немецкой землей, старой германской колонией.

Хотя латвийское правительство и проводило явно прогитлеровскую внешнюю политику, но даже оно подвергалось нападкам в Германии. Гитлеровцев, оказывалось, не устраивала политика «нейтралитета» буржуазного правительства Латвии, хотя такая политика и была им очень выгодна. Так, немецкая газета «Дойче Алгемайне Цейтунг» в ноябре 1938 года (после мюнхенского кризиса) писала, что «эта пресловутая «нейтральная» линия (Латвии. — П. Б.) означает колебания между Западом и Востоком, между Германией и Россией, в результате чего Латвия заслуживает упреков в непостоянстве своей внешней политики. Ущерб, нанесенный германским интересам в Латвии, является, при теперешней политике колебаний, как поклонение перед Москвой. Во время чехословацкого кризиса не прошли незамеченными в Германии отдельные события этого направления. К ним отнесится как задевающая немецкие интересы политика в отношении немецкого меньшинства в Латвии, так и политика в области печати, радио и кино³.

Одним из обвинений против намеченной жертвы немецкой агрессии всегда было обвинение ее в большевизме. В этом обвинялась и Латвия. 24 января 1939 года немецкая газета «Вестдойчер беобахтер» провокационно назвала латвийского министра иностранных дел «другом Советов», против чего посланник Латвии 28 января 1939 года заявил протест МИД'у Германии⁴.

Немецкая печать писала о якобы существующем угнетении немецкого меньшинства в Латвии. Такие статьи, как правило, заканчивались угрозами. Например, газета «Кенигсбергер Алгемайне Цейтунг» в январе 1939 года заявляла: «Пусть на берегах Даугавы не предаются никаким иллюзиям: в рейхе с большим вниманием следят за событиями, их записывают и оценивают. Никто не может удивляться, если последуют соответствующие выводы и Латвия будет причислена к тем, кто противоречит коренным интересам Германии. Немецкий народ теперь стал очень чутким к разногласиям в Риге»⁵.

Кроме утверждения о якобы имеющемся угнетении немецкого меньшинства в Латвии, гитлеровская пропаганда выдвинула и «исторические» претензии на захват Латвии и других Прибалтийских стран. Она утверждала, что Латвия принадле-

³ «Rigasche Rundschau» N 266, 22. November 1939.

⁴ Архив б. МИД Латвии, фонд 38-г, опись 20, дело 139, лист 53.

⁵ «Königsberger Allgemeine Zeitung», 7. Januar 1939.

жит Германии по праву завоевателя, которую немецкие рыцари получили 700 лет тому назад, что немцы принесли в Латвию свою культуру, поселились и живут там уже веками.

«Издательство пропаганды национал-социалистической партии» в Берлине выпустило ряд брошюр на тему: «Происхождение нашего народа». В одной из них некая организация «Имперский союз за изучение германской предыстории» подробно разбирает вопрос о том, кому принадлежали Балтийские страны, кто на них имеет право в будущем и приходит к выводу, что они испокон веков являются немецкими, поскольку немцы их завоевали⁶. Некий Ф. В. Шафгаузен в книге «Дас Аусландсдойчтумс» пытался доказать, что все страны, где живут немцы, принадлежат Германии⁷. Два профессора немецкого института Гердера в Риге вместе с бывшим командующим балтийского ландсвера (войск немецких баронов в 1919 году) Флечером выпустили к двадцатой годовщине «освобождения Риги от большевиков» книгу «Балтийские страны». Авторы протаскивают мысль о том, что Германия имеет право на Балтийские страны как на древние германские колонии и если она эти страны еще не присоединила к себе, то это является ее ошибкой⁸.

Следует иметь в виду, что в буржуазной Латвии никакого угнетения немцев не было; латвийское правительство всячески шло им навстречу. Немцы в Латвии занимали крупные позиции в промышленности, торговле, банках, хорошо оплачиваемые и высокопоставленные места в государственных и муниципальных учреждениях, имели свое национальное самоуправление со своим президентом, школами и другими официальными учреждениями. Немецкой пропаганде трудно было найти какой-либо факт, доказывающий угнетение немцев в Латвии. Поэтому главный огонь гитлеровской пропаганды был направлен против аграрной реформы в Латвии, которая рассматривалась как ее главный «грех» против немцев. В Латвии, — писал Ф. Тирфельдер в книге «Немцы за границей», — немцы аграрной реформой были ограблены⁹; М. Бэм в книге «Латыши» утверждал: «Нет в мире другого такого двуличного, коварного и злобного народа как латыши; поведение латышей против немцев можно назвать предательством»¹⁰.

Многочисленные учреждения и организации в Германии, занимавшиеся гитлеровской пропагандой среди немцев, проживавших в других странах, наводнили Латвию враждебной ей

⁶ ЦГА ЛССР, фонд 68 с., опись 1/6, дело 1232, лист 174.

⁷ Там же, лист 190.

⁸ ЦГА ЛССР, фонд 68 с., опись 1/22, дело 632/5, лист 194.

⁹ ЦГА ЛССР, фонд 68 с., опись 1/6, дело 1232, лист 177.

¹⁰ Там же, лист 178.

литературой. В Штутгарте находился «Немецкий иностранный институт» (Deutsche Ausland Institut), созданный в 1917 году. Особенно расширил свою деятельность этот институт после 1935 года. Он собирал сведения и материалы об условиях жизни, образовании, культуре, организациях и т. д. немцев, проживающих за границей. Институт издавал периодический журнал «Дер Аусланддойче» (Зарубежный немец) и массу книг брошюр и другой литературы и снабжал всем этим немцев за рубежом¹¹.

Сотрудниками и корреспондентами этого института работали местные немцы в Латвии, особенно молодежь (под псевдонимами), снабжая институт враждебными Латвии материалами о якобы трудных там условиях жизни для немцев¹².

В Берлине действовала «Национальная лига для немцев в зарубежных странах» (Volksbund für das Deutschtum in Auslande), где каждая заграничная группа немцев, проживающих в других государствах, имела свое отделение. В Мюнхене находилась «немецкая академия» (die Deutsche Akademie), которая занималась культурными вопросами заграничных немцев и ведала их театрами, музеями, собраниями, союзами и т. д. Имевшееся в Лейпциге «общество Густава Адольфа» (Gustav Adolf Verein) выступало попечителем лютеранской церкви заграничных немцев. В Берлине действовали: «Немецкий покровительственный союз» (Deutsche Schutzbund). «Институт по изучению пограничных и заграничных стран» (Institut für Grenz- und Auslandsstudien), «Союз заграничных немцев» (Bund der Auslandsdeutschen)¹³, «Союз немцев за рубежом» (Verband der Deutschen in Auslande)¹⁴, выпускавший периодический журнал «Немец» (Der Volksdeutsche).

Все эти организации проводили гитлеровскую пропаганду за границей, в том числе и в Латвии. Все они имели связи с заграничными немцами.

Для проведения гитлеровской пропаганды в Латвии в Кенигсберге существовал «Великогерманский прибалтийский союз» (Grossdeutscher Baltikumverband), который состоял из немцев — граждан Германии и Прибалтийских стран. Формально эта организация являлась «добровольной»; гитлеровскому правительству самому было неудобно заниматься пропагандой в Латвии, но фактически она была своеобразным филиалом национал-социалистической партии и получала от правительства значительную помощь. Ее духовным руководителем был Альфред

¹¹ ЦГА ЛССР, фонд 68 с, опись 1/22, дело 632/5, лист 338.

¹² ЦГА ЛССР, фонд 68 с, опись 1/6, дело 1232, лист 172.

¹³ Там же, лист 178.

¹⁴ ЦГА ЛССР, фонд 68-с, опись 1/6, дело 1232, лист 19.

Розенберг. Эта организация действовала вместе с «Союзом заграничных немцев», готовила через курсы специальные кадры пропагандистов для Латвии и других Прибалтийских республик¹⁵.

Указанные организации часто направляли в Латвию своих инструкторов и агентов для выполнения конкретных заданий. Так, в начале января 1939 года в Калнамуйже, недалеко от латвийского города Цесис, полиция обнаружила лагерь немецкой молодежи, где под видом «экскурсии» проводились военные занятия. Здесь же был задержан некий Воян, приехавший из Германии и читавший лекции по «Истории немцев в Латвии», о структуре национал-социалистической партии, ее программе и деятельности, о положении молодежи в Германии, об антисемитизме, проблеме Мемеля и т. д.¹⁶.

Германские подданные могли въехать в Латвию без визы и находиться там до одного месяца. В силу этого в Латвию постоянно приезжали различные агенты, шпионы, биржевые дельцы и т. п. «туристы».

Таким образом, в Германии был создан разветвленный аппарат для ведения подрывной работы в Латвии и других странах, куда должна была направляться гитлеровская агрессия. Этот аппарат посылал в Латвию как пропагандистскую литературу, так и людей: инструкторов, агентов, пропагандистов, шпионов.

В Латвии действовала широкая гитлеровская агентура в виде многочисленных организаций местных немцев. По данным переписи 1935 года в Латвии проживало 62.144 немца (из них 56.441 человек латвийского гражданства и 3003 гражданства Германии) и имелось более 150 различных немецких организаций¹⁷. Вся деятельность немецких организаций в Латвии направлялась из Берлина. Немецкие организации в Латвии были объединены в «Немецко-балтийское национальное сообщество в Латвии» («Deutsch-baltische Volksgemeinschaft in Lettland»), которое после прихода Гитлера к власти в Германии стало на сторону последнего¹⁸. Гитлеровская агентура в Латвии действовала как легально, под ширмой немецких организаций, так и нелегально. По сведениям Министерства внутренних дел Латвии, нелегальная гитлеровская агентура появилась там уже в 1931 году, а после прихода фашизма к власти в Германии она резко активизировалась и начала прибирать к рукам существовавшие в Латвии легальные немецкие организации¹⁹. В 1934 и

¹⁵ Там же, опись 1/22, дело 632/5, лист 220.

¹⁶ Там же, фонд 68 г, опись 2, дело 6075, листы 86—106.

¹⁷ «Brīvā Zeme», N 253, 7. novembra, 1939. g.

¹⁸ ЦГА ЛССР, фонд 68 с, опись 1/22, дело 6325, лист 221.

¹⁹ Там же, опись 1/7, дело 4, лист 164

1935 годах центром гитлеровской агентуры в Латвии стал «Союз немецкой молодежи в Латвии»²⁰. Члены этой организации были разделены на взводы, последние на группы, во главе которых стояли назначенные вожаки. Последние устраивали нелегальные военные занятия, тайные собрания и вели гитлеровскую пропаганду. Руководитель «Союза» получал инструкции из Берлина. С 1937 года центром гитлеровской агентуры стало уже ранее упоминавшееся «Немецко-балтийское национальное сообщество»; все немецкие организации стали прогитлеровскими. Деятельность гитлеровской агентуры значительно расширилась. Из Риги она распространилась на периферию. Среди немцев в Латвии организовались группы трудовой повинности со строгой дисциплиной и военными занятиями.

Постепенно деятельность гитлеровской агентуры в Латвии стала принимать организованно подрывной характер. Особенно она активизировалась после захвата гитлеровцами Австрии и во время чехословацкого кризиса в 1938 году. Вот некоторые примеры. 28 июня 1938 года в Лиепае происходило тайное собрание гитлеровцев, где местный их руководитель — Хакен в своей речи подчеркнул, что «каждый участник национал-социалистического движения в Латвии подчинен своему ближайшему вожаку — шарфюреру, тот, в свою очередь, вожаку команды (маншафту), последний — центру в Риге и т. д., до подчинения всех Гитлеру». Он сообщил собравшимся, что летом 1938 года в Бреслау на спортивный праздник под видом экскурсии немецкой молодежи Латвии выехали руководители гитлеровской агентуры — местные немцы и что во время праздника происходили совещания представителей из всех Балтийских стран, где выступили главари гитлеровской партии — Гимлер, Стадтлер, Боле и Кох. Гимлер в своей речи сказал, что немцев из Латвии Германия поддерживает даже в большей степени, чем, например, судетских немцев, потому что латвийские немцы более важны, ибо они являются немецким форпостом на Востоке в борьбе против Коминтерна и Советской России. Если против немцев в Балтийских странах будут «применяться репрессии», то, дескать, тогда Германия сделает все возможное, чтобы помочь своим соплеменникам²¹.

9 сентября 1938 года тот же Хакен, вожак лиепайской группы гитлеровской агентуры, заявлял: «Гитлеровцы не настроены враждебно против Латвии, но если из Германии последует приказ создать условия, позволяющие германским войскам вступить в Латвию, то гитлеровцы будут устраивать демонстрации и скандалы, чтобы спровоцировать полицию на применение на-

²⁰ Там же, опись 1/22, дело 632/5, лист 111.

²¹ ЦГА ЛССР, фонд 68 с, опись 1/22, дело 632/5, лист 115—116.

силы, о чем начнет писать иностранная печать, в частности печать Германии. После этого, когда мировое общественное мнение будет соответствующим образом подготовлено о невыносимых условиях для немцев в Латвии, никто не посмеет запретить Германии оказывать помощь своим соплеменникам». 21 сентября 1938 года в Лиенае происходило собрание членов гитлеровской молодежи, где Хакен выступил с докладом, в котором заявил: «Каждый участник должен быть готов отдать жизнь за общее (т. е. гитлеровское. — П. Б.) дело, ибо может прийти время, когда и здесь, в Латвии, произойдут события, подобные событиям в Судетии»²².

Таким образом, в 1938 году, во время чехословацкого кризиса, местные немецкие гитлеровцы уже были подготовлены к захвату Латвии фашистской Германией. Нехватало только приказа из Берлина.

После присоединения к Германии Судетской области подготовительная работа по захвату Латвии усилилась. В октябрьском номере немецкого журнала «Нация и государство» (Nation und Staat) в 1938 году было помещено сообщение о том, сколько немцев еще не присоединены к «отечеству»; в Латвии таких немцев по данным сообщения имелось 62.000, в Литве — 120.000, в Эстонии — 15.000. И далее: «Угнетение такого большого числа людей не может остаться без общеевропейского противодействия, оно должно произвести враждебность, даже открытую вражду между народами и государствами... В силу паралича Лиги Наций должна будет оживать политика интервенции по мере того, как соглашения о защите меньшинств теряют свою силу... На всех немцев за границей относится призыв Генлейна: «Мы хотим жить как свободные немецкие люди. Мы хотим опять спокойствия и работы в нашем отечестве, мы хотим иметь свой домашний очаг в рейхе»²³.

Журнал «Дойче Арбейт» в ноябрьском (11) номере писал о том, что защита Восточной и Средней Европы от хаоса является задачей немцев; события в Чехословакии, дескать, показали о необходимости восстания немцев с целью предотвращения «вторжения большевиков в Европу»; эта же обязанность возложена на немцев и в Балтийских странах²⁴. Так гитлеровцы присвоили себе снова право «спасения» Прибалтики от большевизма, как и в 1919 году.

Немецкая газета «Берлинер Берзен Цейтунг» в январе 1939 года поместила серию статей о Латвии, в которых говорилось о наличии там широких возможностей поселения: если в Латвии

²² ЦГА ЛССР, фонд 68 с. опись 1/22, дело 632/5, лист 118.

²³ «Nation und Staat», Oktober 1939.

²⁴ «Deutsche Arbeit», November 1938.

на один, дескать, квадратный километр проживают 14,9 человека, то в Саксонии — 600²⁵.

Орган гитлеровской партии в Данциге «Дер данцигер форпостен» прямо писал, что «латышам в Латвии нет никакой биологической основы; это не настоящая латышская земля»²⁶.

Кроме «угрозы большевизма» Латвии и «исторических прав» на нее Германии, гитлеровцы выдвинули еще и такой предлог для захвата Латвии, как якобы имеющиеся там притеснения местных немцев. Во всех враждебных газетных и журнальных статьях подчеркивалось, что пока в Латвии местные немцы не будут «чувствовать себя хорошо», Латвия не сможет иметь «нормальные» отношения с Германией. Как видно из обзоров печати Восточной Пруссии, составленных латышским консульством в Кенигсберге, особенно много враждебных статей появилось в январе 1939 года²⁷. Для доказательства притеснения немцев в Латвии гитлеровская печать приводила даже анекдотические «факты», которые раздувались затем до невероятных размеров. Так, газета «Пройсше Цейтунг» («Preussische Zeitung») 11 марта 1939 года поместила сообщение о том, что «в связи с распоряжением латвийского министерства о проверке лицензии для владельцев аптек, 16 немцев, имеющих аптеки, подали заявления о возобновлении лицензии. Но они не были удовлетворены. Это — удар по немецким аптекарям, которых в Латвии хотят ликвидировать». Как информировал начальник фармацевтического управления Министерство иностранных дел Латвии на запрос последнего по поводу этой заметки, «до 24 марта 1939 года было подано 50 заявлений от граждан немецкой национальности на возобновление лицензии: 14 заявлений удовлетворено, 8 отказано и 28 заявлений еще не рассмотрено»²⁸.

Лучшим способом присоединения к Германии страны, в которой проживали немцы, гитлеровцы считали поселение их компактной массой в сельских местностях, чтобы таким образом создать немецкие колонии; как показал опыт в Саарской области и Судетиях, успехи гитлеровцев, по их мнению, были достигнуты благодаря такой колонизации. Если бы удалось поселить немцев за рубежом отдельными колониями, тогда следующим этапом было бы требование: на основе права народов на самоопределение обеспечить народное голосование за присоединение такой территории к Германии. В начале 1939 года в пропагандистской литературе Германии уже слышались голоса о том, что немцы, несмотря на все трудности, в Латвии уже

²⁵ «Berliner Börsen Zeitung», 5. Januar, 1939.

²⁶ «Der Danziger Vorposten», 15. Januar, 1939.

²⁷ Архив б. МИД Латвии, фонд 38-г, опись 20, дело 279.

²⁸ Там же, дело 244, лист 6.

организованы и укрепились в небольших колониях и уже можно требовать их автономии. Остается лишь колонистов еще больше укрепить, снабжая недвижимым имуществом. И тогда может быть требовать автономии²⁹.

В то же время Латвия была наводнена всевозможной фашистской литературой, как-то: призывами Гитлера и национал-социалистической молодежи, речами их главарей, настольными книгами, различными «инструкциями» и т. д. Местная гитлеровская агентура усиленно занималась в спортивных, певческих и других проводившихся мероприятиях обучением молодежи военному делу под маской игр, спортивных занятий, экскурсий. Молодежь обучалась на случай войны, беспорядков и уличных боев. При интервенции Германии отряды молодежи должны были создать беспорядки, захватывать учреждения и сопровождать немецкие войска, поскольку они хорошо знали местные условия. Гитлеровцы организовали свои ячейки в принадлежащих немцам предприятиях и фабриках³⁰. Так гитлеровская агентура в Латвии готовила свою «пятую колонну» для захвата страны.

Травля Латвии в германской печати достигла такой остроты, что даже ульмановская газета «Брива Земе» 13-го февраля 1939 года вынуждена была выступить со специальной статьей по «латышско-немецкому вопросу». К стати сказать, то была единственная статья, опубликованная в Латвии, которая в какой-то мере упомянула о немецкой угрозе ей. Статья расшифровывала отношение латвийского правительства к Германии, его (т. е. правительства) политику к местным немцам. В статье говорилось, что в отношениях между Латвией и Германией не может быть никаких разногласий, ибо фашистская Латвия лучше понимает господствующую в Германии национал-социалистическую систему и мировоззрение, чем систему и взгляды в демократических странах, ибо между фашистской Латвией и фашистской Германией нет тех доктринарных противоречий, с которыми последняя сталкивается во многих других странах, ибо основные стремления внешней политики Латвии — Балтийская антанта и нейтралитет — не могут привести Латвию к конфликту с Германией; отношения буржуазной Латвии к местным немцам таковы, что за все время ее существования последние не чувствовали, что их кто-то хотел бы угнетать; они хорошо жили и живут в Латвии, они получили даже больше, чем полагается по сравнению со своей численностью среди населения Латвии; как у латышей, так и у немцев еще, правда, есть предубеждения друг к другу. У немцев они связаны с потерей своих

²⁹ ЦГА ЛССР, фонд 68-с, опись 1/6, дело 1232, лист 188.

³⁰ Там же, лист 184.

прежних политических и экономических позиций, которые они здесь занимали до создания латвийского государства. У латышей они связаны с двуличной ролью немцев в 1918—1919 годах, с воспоминаниями о долголетнем угнетении со стороны немецких помещиков. Но их не различают органические разногласия, а лишь влияния прошлого, что можно ликвидировать и пережить. Затем говорилось: «Ядро вопроса надо искать в национально-родственных связях между немецким народом и немецким меньшинством в Латвии... Немцы требуют в Латвии разрешить им придерживаться и практиковать такие философские и политические принципы, которые чужды национальной организации последней...» Далее: «Мы наблюдаем, что немецкая печать и некоторые организации присвоили себе право выступать защитниками нашего немецкого меньшинства». В статье отмечалось, что германское правительство, хотя в этом вопросе и было всегда корректно, тем не менее иногда давало понять, что не может остаться равнодушным в отношении настроения немецкой общественности к судьбе немецкого меньшинства. Утверждение, что немецкое меньшинство могло бы быть мостом между латышским и немецким народами, неправильно, ибо было бы вредно, если мы сами не могли бы представлять свои интересы у немецкого народа... «Нам не нужны ни посредники, ни мосты. Относительно же критики со стороны немецкой печати и организаций, то мы требуем лишь объективность, которой нет у этих критиков, по двум вопросам: а) в изложении положения немецкого меньшинства в Латвии и б) в освещении наших внутри- и внешнеполитических вопросов. По первому пункту положение в последнее время начинает улучшаться из-за отсутствия доказательств об угнетении немцев в Латвии. Но по второму вопросу в немецкой печати продолжают печататься злонамеренные заметки и фальшивая информация. Причины такой недоброжелательной информации надо искать в ненависти прибалтийских немецких эмигрантов ко всему латвийскому и в стремлениях местных немцев помешать установлению дружеских отношений между латышским и немецким общественным мнением. Так только можно объяснить сказки о нашей «большевистской ориентации», о нежелании признать теперешний немецкий режим, издевательство над нашей национальной культурой, клевету на наших государственных деятелей, восхваление аферы Бермонта. Нет сомнений, что если бы не было этого немецкого меньшинства и вредной деятельности некоторых безответственных его представителей, то между Латвией и Германией существовали бы нормальные и дружественные отношения. Сильно вредит латвийско-немецким отношениям так называемая «устная пропаганда», которая применяется в некоторых немецких кругах у нас в Латвии, как и в одном-другом учреж-

дении в Германии, и которая состоит из угроз о скором вторжении Германии в Латвию и об ожидаемой расправе с латышами. Хотя руководящие государственные деятели Германии так не думают и даже осуждают это, но распространение таких и подобных рассказов продолжается в немецких кругах. Поэтому не удивительно, что в Латвии общественность чувствует подозрения против Германии и против местных немцев, а подозрения всегда порождают недоверие и ненависть»³¹.

В цитированной статье признается подрывная деятельность немцев в Латвии; их клевета против последней, подобно тому, как это было с Чехословакией; обвинение в угнетении местных немцев и в большевизме; признается, что немецкое меньшинство в Латвии занимается провокациями, что пропагандируется захват Латвии Германией и т. д. Но всем проискам немцев не дано никакого отпора. Газета лишь просит немцев не высказывать свои угрозы открыто, чтобы не настроить население Латвии против Германии и местных немцев. Кроме того, статья дезориентировала общественность Латвии, уменьшала опасность, грозившую ей со стороны Германии, и сводила ее к простому недоразумению.

После рассмотренной статьи в немецкой печати появились ответы, еще более враждебные и угрожающие, чем раньше.

Кульминационного пункта вся эта подрывная деятельность немецких фашистов против Латвии достигла в марте и апреле 1939 года, во время и после захвата Германией Чехословакии и Клайпеды. Обвинения следовали одно за другим. Немецкий журнал «Дойче Арбейт» во время захвата Чехословакии упрекал Латвию в двуличной политике и всячески подчеркивал, что вопрос о немцах в Латвии должен быть незамедлительно решен³². Мартовский номер журнала «Фолк унд Рейх» напечатал корреспонденцию, полную нападок на латвийскую печать: ею, дескать, управляют евреи, она восхищается большевиками; в доказательство этого приводился тот факт, что «Брива Земе» в октябре 1938 года напечатала обзор о конструктивной работе в СССР³³. Штутгартский журнал «Дайчтум ин Аусланд» поместил обзор о Латвии, начинавшийся с обвинений Латвии в том, что во время сентябрьского кризиса 1938 года там были совершены будто бы нападения на немцев³⁴.

После захвата Клайпеды, с 24 по 27 марта данцигская газета «Данцигер форпостен» (связанная с Министерством иностранных дел Германии) резко выступала против Латвии за

³¹ «Brīvā Zeme», N 36. 13. februāris, 1939. g.

³² «Deutsche Arbeit», März 1939.

³³ «Volk und Reich», März 1939.

³⁴ Архив б. МИД Латвии, фонд 38-г, явись 20, дело 144, лист 128.

будто бы имевшееся там притеснение немцев. Она писала: «Как показывают события последних дней, Германия не может быть равнодушна к судьбе немцев и каждое мероприятие против них не останется без ответа со стороны Германии»³⁵.

20 марта 1939 г. консул Латвии в Бреслау писал в своем донесении: «Из комментариев газет необходимо сделать два важных вывода: 1) Германия совершенно открыто начала свое империалистическое шествие по Европе и 2) те области, которые рассматриваются как «немецкая жизненная сфера», должны быть полностью подчинены государственной власти Германии. Это означает, что опасность угрожает многим государствам, в том числе и нашему отечеству и ее союзнице Эстонии, ибо эти области уже давно немцами отмечены как «жизненное пространство для немцев и как земля немецкой культуры и как немецкая колония»³⁶.

Таким образом, Германия готовилась к новым захватам. Вопрос состоял только в том, кто будет следующей жертвой. Но, во всяком случае одной из них должна была быть Латвия.

На другой день после захвата Чехословакии, 16 марта 1939 года, латвийский посланник в Берлине имел разговор с советником министерства пропаганды доктором Бемертом, который заявил, «что теперь Латвия должна следовать за Германией, ибо тогда немцам не придется маршировать и заставить нас (т. е. латышей. — П. Б.), как теперь немцы обычно выражаются, «становиться под защиту фюрера». Посланник замечает в донесении: «Ясно: немцы считают, что маленькие государства должны стать на их сторону. Кто против этого, тот вынужден будет сделать то же самое, лишь в принудительном порядке»³⁷.

С захватом Клайпеды Германия усилила подготовку следующего акта агрессии в районе Балтийского моря. Это подтверждала военная демонстрация в Клайпеде 23 марта, которая явно была направлена против Балтийских стран. При опубликовании речи Гитлера в немецкой печати были опущены слова: «Германия закончила теперь исправление зла, которое другие страны причинили немцам». На запрос латвийского посланника в связи с этим в министерстве иностранных дел Германии ему объяснили, что «эти слова опущены потому, что они дали повод к различным кривотолкам относительно немецкой внешней политики в будущем»³⁸. Затушевывая очередную ложь своего канцлера, МИД Германии, тем самым, показал, что последняя готовится к новым авантюрам.

³⁵ ЦГА ЛССР, фонд 68-с, опись 1/6, дело 1232, лист 195.

³⁶ Архив б. МИД Латвии, фонд 38-г, опись 20, дело 140, лист 321.

³⁷ Архив б. МИД Латвии, фонд 38-г, опись 20, дело 140, лист 384.

³⁸ Там же, дело 144, лист 115.

В то же время активность местной гитлеровской агентуры в Латвии усилилась. Следя за деятельностью немцев в Латвии, Министерство внутренних дел делало вывод, что «в марте наблюдается особенно большая активность в деятельности немецкого меньшинства. Одно мероприятие следует за другим; организации созывают общие собрания, читаются доклады, осуществляются поездки за границу и т. д. ...»³⁹. В апреле деятельность немецкого меньшинства была также очень активной⁴⁰.

Из Германии было дано указание немцам в Латвии, особенно молодежи, — собирать различные материалы о якобы невыносимой там жизни немцев и их угнетении со стороны латышей. Эти материалы как «наглядное доказательство» помещались в германской печати. Местные немцы посылали свои «материалы» в центральное издательство гитлеровской партии в Данциге «Дер дойче им остен»⁴¹. В свою очередь немецкие газеты в Латвии освещали только то, что рекомендовали пропагандистские органы Германии. Для этой цели все немецкие газеты в Латвии получали специальное издание «Прессе-Динст Остраум» (Presse-Dienst Ostraum)⁴².

Министерство внутренних дел Латвии следило за присланной в Латвию гитлеровской пропагандистской литературой. В его обзоре от 24 марта 1939 года отмечается, что гитлеровская экспансия после захвата Чехословакии пойдет в сторону Балтийских стран, «постепенно присоединяя к великой Германии Клайпеду, Литву, Латвию и Эстонию. Для этой цели во всех упомянутых государствах гитлеровцы объединяют всех немцев и их первой и важнейшей задачей являются поиски для них вождя, который немедленно получит из Германии указания как должно вести себя немецкое меньшинство при назревании аншлюса. Немецкое меньшинство должно будет поднять тревогу под видом борьбы против имеющегося их угнетения. Гитлеровская молодежь по заранее разработанному плану будет провоцировать беспорядки и столкновения с расчетом, чтобы были жертвы. В то же время усилит свою деятельность печать местных немцев и местный немецкий фюрер объявит, что немцы хотят освободиться от чужого ига и присоединиться к Германии, а Германия пошлет свои моторизованные части на помощь угнетенным своим братьям, чтобы защищать земли своей культуры и колонизации, которые уже испокон веков «принадлежали» Германии. Согласно гитлеровской программе не важна числен-

³⁹ ЦГА ЛССР, фонд 68-с, опись 1/6, дело 1232, лист 122.

⁴⁰ Там же, лист 137.

⁴¹ ЦГА ЛССР, фонд 68-с, опись 1/6, дело 1232, лист 17.

⁴² Там же, лист 182.

ность немцев, а нужны наличие организации и «немецкие колонии»⁴³.

Необходимо отметить, что к тому времени у немцев в Латвии был уже свой фюрер — некий Интелман. Германский посланник фон Коце в Ригу был назначен в декабре 1938 года. Ранее он являлся фюрером штурмовиков. Руководителем национал-социалистической организации в Латвии, состоявшей из немцев, подданных Германии, был ландеслейтер фон Эсп. Участились провокации. 19 марта 1939 года в Риге были разбиты окна германского посольства. Полиции удалось поймать виновных, и они оказались немцами, которые выбили окна посольству с целью свалить за это вину на латышей и создать предлог немецким войскам маршировать в Ригу. Узнав об этом случае, в дело вмешался немецкий посол. Он добился освобождения виновных и замолчания дела⁴⁴.

В то же самое время подобного рода провокация была организована и в Таллине. Эстонская печать 24 марта 1939 года сообщила, что было инсценировано нападение на германское посольство в Таллине. В саду германского посольства был найден пакет, начиненный взрывчатым веществом и зажигательным шнуром. Следствие показало, что шнур перегорел раньше времени⁴⁵.

Министерству внутренних дел Латвии стало известно, что в Германии имеется «Отдел гитлеровской партии по вопросам возмещения убытков», который изучает проблему отчуждения земли немцев в Латвии и готовится предъявить ей требование уплатить компенсацию за отчужденное немецкое имущество, чтобы таким путем поставить латвийское правительство в трудное положение и вызвать недовольство местных немцев⁴⁶.

В другом обзоре гитлеровской пропагандистской литературы в Латвии, который сделан Министерством внутренних дел 19 апреля 1939 г., сказано: «Из пропагандистской литературы германской национал-социалистической партии видно, что гитлеровская партия усиливает свою пропагандистскую кампанию там, где в ближайшее время предвидится экспансия Германии. Так это было с Австрией, Чехословакией, Клайпедой. Теперь сильная немецкая пропаганда ведется против Польши, Румынии и Востока... В таком же духе, как против Польши и Румынии, гитлеровская печать с каждым днем усиливает кампанию против Латвии и Эстонии, причем эта пропаганда выражается в трех формах: 1) описывается жизнь местных немцев, их цели

⁴³ Там же, лист 184.

⁴⁴ ЦГА ЛССР, фонд листовок, лист 29.

⁴⁵ «Правда» от 25 марта 1939 г.

⁴⁶ ЦГА ЛССР, фонд 68-с, опись 1/6, лист 185.

и необходимость объединения...; 2) организуются разные мероприятия, вечера, лекции и освещается в печати бывшая власть немцев, причем открыто подчеркивается, что земли Латвии и Эстонии когда-то принадлежали Германии; 3) появляются издания, восхваляющие действия фон дер Гольца и других завоевателей, в которых они приравниваются к рыцарям немецкого ордена, борющимся за дело немцев, а восточные страны, особенно Латвия, описываются тенденциозно, даже грубо...»⁴⁷.

В Риге также стало известно, что в Кенигсберге заканчивается формирование отдельного балтийского ударного полка. Всего имелось три таких полка, которые составляли так называемую «железную дивизию». Части «железной дивизии» находились в полной боевой готовности в Инстенбурге под Тилзитом⁴⁸.

Как видно, для захвата Латвии все уже было подготовлено. А предлог для этого можно было легко найти. Латвийский посланник в Берлине Эдгар Криевиньш, непосредственно следивший в Германии за событиями, писал 27 марта 1939 года: «Если Германия задумала увеличить число своих протекторатов на севере от Клайпеды и если она, при осуществлении этого замысла, хотела соблюдать хотя бы тень внешнего приличия, хотя это здесь (т. е. в Берлине. — П. Б.) при теперь господствующих принципах считается совсем излишним, то тогда недостатка в пропагандистском материале для оправдания таких действий в нашей стране у Германии не было бы. Не забудем, что мы являемся «старейшей немецкой колонией», принадлежащей к «немецким внешним провинциям»; вспомним серии выпущенных здесь за последние годы книг, описывающих наши «несправедливости» против немцев, наши «преступления» и «проступки», вспомним также множество статей в печати по этим же вопросам. Список наших «грехов» не малый. Каждый пустяк здесь тщательно регистрируется. Вспоминается мне и все то, что нам пришлось в последнее время слышать о нашем немецком меньшинстве от Вейцекера, Гебельса, Розенберга и других. В процентном отношении у нас немцев примерно такое же количество, как в Богемии и Моравии (в новом протекторате 6,7 миллионов населения, из них 234000 немцев)»⁴⁹.

Несколько дней спустя латвийскому послу пришлось услышать новое обвинение: 30 марта 1939 года Фрик выступил с докладом в Берлине, в котором он напал на аграрную реформу в Латвии и других государствах Восточной Европы⁵⁰.

⁴⁷ ЦГА ЛССР, фонд 68-с, опись 1/6, дело 1232, лист 89.

⁴⁸ Там же, опись 1/22, дело 781, лист 26.

⁴⁹ Архив б. МИД Латвии, фонд 38-г, опись 20, дело 140, лист 311.

⁵⁰ Там же, лист 176.

Тот факт, что фашистская Германия весной 1939 года собиралась захватить Латвию, которая должна была быть ее следующей после захвата Клайпеды жертвой, освещался и в европейской печати. Парижская газета «Ле Матэн» 26 марта 1939 года поместила карты Германии, Польши, Литвы, Латвии и Эстонии с надписью «Рейх стремится на Восток». 31 марта 1939 года в швейцарской газете «Ди Вельтвохе» была опубликована статья «Клайпеда — указательный палец на север», где писалось, что латышские города Лиепая, Вентспилс и Курляндия являются объектом древних немецких колонизаторских стремлений, которые еще не прекратились. Немецкие помещики теперь снова занимают видные посты в третьем рейхе, и Альфред Розенберг, который сам является балтийцем, поддерживает связи с оставшимися «угнетенными» соотечественниками; хотя в Латвии нет немецкой проблемы, но теперь она создается легко. Если Гитлер пойдет на Курляндию, то он сумеет подготовить себе дорогу, ибо порты и плодородная земля Латвии... ему очень необходимы»⁵¹.

Дипломатический корреспондент английской газеты «Манчестер гардиан» 23 марта 1939 года отмечал: «Мнение германской дипломатии, которая, как известно, все время была враждебно настроена к России, теперь изменилось. Если совсем недавно казалось, что она считала самым слабым местом России Украину и думала к России подобраться с этой стороны, то теперь по новой теории гораздо удобнее нападать на Россию с северо-востока через Прибалтийские страны, действуя одновременно с воздуха и моря».

2 апреля 1939 года со статьей «Угроза германской агрессии в Прибалтике» выступила «Правда».

Опасность захвата Латвии гитлеровской Германией стала явной.

Какую же позицию занимала буржуазная Латвия и ее ульмановское правительство в марте—апреле 1939 года, когда вся Европа в тревоге ждала, против кого будет нанесен следующий удар фашистским агрессором? Мировая печать писала, что Латвия находится под угрозой захвата со стороны гитлеровской Германии, что фашистский агрессор стучится в ворота Латвии. Однако печать самой Латвии об этом молчала. Она даже ни единым словом не осудила насильственный захват Чехословакии и разбойничий захват Клайпеды у Литвы, соседа Латвии и союзника по Балтийской Антанте. В официозе «Брива Земе» на следующий день после захвата Клайпеды появилась статья под названием «Клайпеда», где была дана оценка этому событию. Статья хвалит литовское правительство за то, что оно отдало

⁵¹ «Die Weltwoche», 31. III 1939, N 281.

свой единственный порт Клайпеду фашистской Германии. По выражению статьи, «Литва своей убежденной и даже с жертвами связанной политикой мира сделала большую услугу всей Европе. Мы должны по-настоящему оценить и уважать этот шаг Литвы, которым она хотя и причинила себе убытки, но одновременно сделала услугу другим странам... Литовское правительство ясно видело международное положение и те обязанности, которые налагаются на литовский народ и государство этим положением... Отделение Клайпедской области не ослабило и не уменьшило Литву, а укрепило ее... Клайпедская область причинила Литве много хлопот уже в прежние годы из-за неоднородного состава ее населения, а теперь Литве этих хлопот больше не будет... Германия шла Литве навстречу в экономическом отношении (т. к. разрешила ей и впредь пользоваться Клайпедским портом), гарантировала ненападение... Если мы теперь посмотрим на карту, то увидим, что Германия обезопасила границы своим восточным соседям — от Польши до Балтийского моря... Мы должны быть довольны, что разрешение клайпедского вопроса произошло мирным путем»⁵².

Статья, как видно, не содержит ни малейшего упрека в адрес Германии. Создается впечатление, будто в клайпедском вопросе виновна сама Литва. Германия, захватившая у нее порт Клайпеду, изображается добродетелем: видите-ли, она разрешает Литве пользоваться... своим же портом и обещает на последнюю не нападать! Газета успокаивает Литву, дескать, она ничуть не пострадала или ослабла, а, наоборот, даже усилилась, обрела себе спокойствие и мир. Эта похвала политике уступок агрессору, политике умиротворения агрессора, похвала мюнхенцам. Произошло, дескать, только усиление безопасности и мира в районе Балтийского моря!

Появление этой статьи, как и выступлений официальных лиц в Латвии, имели одну цель — успокоить и обмануть латышский народ и возбужденное общественное мнение Латвии. Вместо того, чтобы организовать и сплотить народ на отпор гитлеровским агрессорам, правительство и печать занимались успокаиванием и утешением населения, призывая к уступкам, а не к сопротивлению гитлеровским агрессорам. Мы видим следующее характерное явление: германская печать и чиновники, так же как мировая печать, открыто говорят об угрозе Латвии со стороны гитлеровской Германии, а латвийская печать и правительство упорно скрывают этот факт. Такая политика означала усиление бдительности народа.

Правительство Латвии готовило общественное мнение страны

---

⁵² «Brīva Zeme» N 69, 24. marts 1939. g.

к капитуляции перед гитлеровскими захватчиками. 21 марта 1939 года оно выступило с декларацией о нейтралитете, «который якобы лучше всего соответствует интересам государства и народа»⁵³. Демонстративное подтверждение латвийским правительством своего нейтралитета как раз накануне захвата Германией у Литвы Клайпеды означало, что оно не интересуется независимостью и судьбой Литвы — своего соседа и союзника по Балтийской Антанте. Это было явное предательство. Объявив нейтралитет, латвийское правительство спокойно ждало, что будет дальше. На следующий день военный министр Я. Балодис выступил с речью на торжествах по поводу 20-ой годовщины 5-го Цесисского пехотного полка, в которой заявил, что «у нас нет никакой причины для опасения»⁵⁴.

Правительство проявляло недопустимое спокойствие. В дни, когда немецкие войска маршировали в Клайпедскую область, а флот в составе броненосцев «Дойчланд», «Адмирал граф Шпе» и «Адмирал Шер», крейсеров «Лейпциг», «Нюрнберг» и «Кельн», двух дивизионов истребителей и трех флотилий миноносцев с Гитлером, главнокомандующим флотом генерал-адмиралом Редером и начальником штаба вооруженных сил генералом Кейтелом отправился в Клайпеду⁵⁵, находившуюся лишь в 30 километрах от границы Латвии, — в этот угрожающий для Латвии момент командующий латвийской армией генерал Беркис и начальник штаба латвийской армии генерал Хартманис покинули Латвию и отправились в Хельсинки с визитом к финской военщине. Удивительная картина: к границам Латвии движется захватническая армия и к ее берегам в Балтийском море приближается флот агрессора, а высшее командование латвийской армии удаляется из Латвии. Латвийское правительство открыло ворота для гитлеровской агрессии.

2 апреля 1939 года на заседании Камеры труда с речью выступил Министр иностранных дел Латвии В. Мунтерс. Он изложил позицию латвийского правительства по внешнеполитическим вопросам. В начале своей речи Мунтерс воскликнул: «...люди много говорят о том, можно ли ожидать нападение на Латвию извне и где ей искать спасение». Поставив этот совершенно законный вопрос, волновавший латышский народ, оратор тем не менее уклонился от прямого ответа: «Такие пересуды... свидетельствуют, — продолжал он, — лишь о малодушии... Если Министру иностранных дел пришлось бы доложить правительству о том, откуда ожидается опасность и где искать помощь, тогда он не только потерял бы доверие правительства, но это

⁵³ «Brīva Zeme» N 67, 1939. g. 22. marts.

⁵⁴ «Jaunākās Ziņas» N 68, 1939. g. 23. marts.

⁵⁵ «Brīva Zeme» N 68, 1939. g. 23. marts.

было бы и плохой услугой для нашей независимости и нашей международной славы...» Такой витиеватой фразой Мунтерс хотел исчерпать проблему безопасности Латвии. Об угрозе Латвии, видите ли, не следует даже и говорить, ибо это является малодушием и вредит независимости страны и ее международной славе! Народ должен молчать и, как и правительство, спокойно ждать, — авось, может быть, опасность не заденет Латвию. Далее Мунтерс продолжал: «...мы не надеемся ни на какую помощь извне, если мы сами не можем помочь себе». Это уже был первый ответ латвийского правительства на начавшиеся переговоры Англии, Франции с СССР о помощи странам против гитлеровской агрессии. Латвия заявила, что она отказывается от помощи. Ее политикой является нейтралитет. Мунтерс привел «убедительные» примеры «правильности» политики нейтралитета. Он заявил, что «независимой» политики всегда придерживалась и Польша. А ее пример особенно важен для Латвии, поскольку она тоже находилась в той же полосе между Германией и СССР, в которой размещалась Латвия. (Через полгода Мунтерс мог наглядно увидеть сам, куда привела Польшу ее «независимая», как он выразился, политика. — *И. Б.*) Остановившись на классическом и неклассическом нейтралитете, Мунтерс продолжал: «Нейтралитет является единственным выходом в той атмосфере, в которой мы сейчас живем... когда государства хотят сохранить основы своей независимости в разрушенной правовой системе». Затем он перешел к анализу отношений между Латвией и Германией, подчеркнув, что с последней у Латвии «нет ни одного спорного вопроса, и мы полностью признаем и уважаем большую политическую роль Германии в нашей части Европы». Однако Гитлер так не считал: у него были серьезные претензии к Латвии в вопросе о немецком меньшинстве и др. Опыт гитлеровской агрессии показал, что фашисты всегда готовы создать спорные вопросы и проблемы в любое время, по надобности. В 1939 году об этом свидетельствовал пример Чехословакии, Литвы, Польши. Обо всем этом Мунтерс умолчал. Его вывод звучал так: «В общем надо сказать, что северная и северо-восточная часть Европы не имеет основания смотреть в будущем с опасением, если бы только не было всеобщей неуверенности и недоверия в международных отношениях. Другими словами, я хочу сказать, что в нашем направлении ничего не видно для опасных осложнений; в международной же атмосфере чувствуется нехорошее напряжение»⁵⁶. Таким образом, Мунтерс утверждал, что Латвии никакой угрозы нет и не будет. Тем самым он усыплял народ и хотел

---

⁵⁶ «Brīva Zeme» N 77, 1939. g., 3. aprīlis.

отвлечь его от активной деятельности против готовившейся гитлеровской агрессии.

Это все доказывает, что ульмановское правительство не только ничего не сделало для отпора агрессии, но своей политикой всячески старалось облегчить гитлеровцам их задачу. Оно выдавало Латвию полностью на милость Германии. В этом отношении интересен следующий факт. После юбилейных торжеств 5-го Рижского полка айзсаргов правительство созвало руководителей этой организации на закрытое совещание, на котором представители правительства докладывали о всеобщем политическом положении, выражая следующие взгляды: последние события в Европе показывают, что маленькие народы не имеют никаких перспектив в будущем на сохранение своей независимости, им надо будет присоединиться к какому-либо большому и сильному государству; Латвия по соседству имеет две сильные державы — одну на востоке, другую на западе — СССР и Германию. На какую сторону должен ориентироваться латышский народ? Западноевропейская культура латышскому народу гораздо ближе и поэтому он должен ориентироваться на запад. Докладчик просил, чтобы айзсарги так именно и влияли бы на общественное мнение⁵⁷.

Сказанное еще раз подтверждает, что правительство Латвии уже тогда решило капитулировать. Оно вначале, конечно, лавировало под ширмой нейтралитета, но в решающий момент решило отдать Латвию гитлеровской Германии. Только так можно охарактеризовать генеральную внешнеполитическую линию ульмановского правительства.

Протекторат гитлеровской Германии над Латвией был для латышской буржуазии средством спасения от гибели как класса, средством сохранения своего привилегированного положения и возможностей эксплуатировать трудящихся Латвии. Но несмотря на все классовые симпатии латышской буржуазии к фашистам Германии, между ними лежало одно непреодолимое препятствие, мешающее их хорошим отношениям. Этим препятствием являлась проведенная в Латвии аграрная реформа. Вопрос о помещичьих землях, отчужденных у немецких баронов и переданных в руки латышской буржуазии и части крестьянства, не был решен. Конечно, это противоречие являлось дополнительным к обычным противоречиям между буржуазными государствами, между буржуазией империалистической державы и буржуазией малой страны. Несмотря на свои классовые симпатии к гитлеровской Германии, буржуазная Латвия боялась последней; она была убеждена, что власть гитлеровцев в Латвии неизбежно означала бы по меньшей мере потерю отнятых у

---

⁵⁷ ЦГА ЛССР, фонд листовок, лист 29.

баронства земель. Поэтому латвийское правительство стало на путь задобрения гитлеровской Германии, вело политику выслуживания перед нею. Но политика выслуживания перед гитлеровской Германией ни в коем случае не могла спасти Латвию от аннексии. Это ясно показала судьба Чехословакии, которая уже пошла по этому пути и была уничтожена. Также Литва до захвата Клайпеды старалась задобрить гитлеровцев, но ничего из этого не вышло. Единственным спасением для Латвии была вооруженная народная борьба против агрессора. Но ульмановское правительство в решающий момент было готово отдать Латвию гитлеровцам. Оно было не способным вести другую политику из-за своей классовой ненависти к СССР и трудящимся Латвии. Тем самым, латышский народ при существовании ульмановского режима имел перспективу попасть в руки гитлеровской Германии со всеми вытекающими отсюда катастрофическими последствиями вплоть до полного физического истребления.

Несмотря на существовавшую угрозу захвата Латвии гитлеровской Германией в марте—апреле 1939 года, для которого все уже было подготовлено, все-таки такого захвата не последовало. Чем объяснить такое положение? Это объясняется мероприятиями СССР. Советское правительство 18 марта 1939 года дало твердый и достойный ответ гитлеровской Германии в ноте о захвате Чехословакии. Советское правительство официально не признало включение Чехословакии в состав германской империи и назвало действия германского правительства насильственными и агрессивными, усиливающими опасность всеобщему миру⁵⁸.

Советское правительство не только осудило действия Германии, но приняло и практические шаги к отпору гитлеровской агрессии. 18 марта 1939 года правительство СССР выдвинуло предложение о созыве совещания представителей наиболее заинтересованных государств для обсуждения действительного положения в Европе и принятия соответствующих мер. Но английское правительство отклонило предложение Советского правительства, заявляя, что это предложение является преждевременным⁵⁹.

После захвата Германией Клайпедской области, когда угроза гитлеровской агрессии непосредственно нависла над Латвией и другими балтийскими странами, Советское правительство заявило о своей заинтересованности в сохранении независимости Латвии. 29 марта 1939 года Народный Комиссар по иностранным делам СССР тов. Литвинов передал латвийскому послан-

⁵⁸ «Правда» № 78, 20 марта 1939 года.

⁵⁹ «Правда» № 80, 22 марта 1939 года.

нику в Москве Коциньшу следующее устное заявление: «Советско-латвийский мирный договор от 11 августа 1920 года, а равно и договор о ненападении от 5 февраля 1932 года, имели своей презумпцией получение латвийским народом и сохранение им полного самостоятельного и независимого государственного существования, как соответствующего воле латвийского народа. Из этой же презумпции Советское правительство исходило при досрочном введении в силу пакта Бриана-Келлога, при продлении на 10 лет договора о ненападении, а также при принятии на себя обязательств по уставу Лиги Наций.

Латвийскому правительству известно, какие усилия Советское правительство делало в течение последних 15 лет для обеспечения ненарушимости границ Латвийской Республики, причем оно опять-таки руководствовалось той же презумпцией. Из сказанного следует, какое огромное значение Советское правительство неизменно придавало и придает сохранению полной независимости Латвийской, как и других Прибалтийских республик, отвечающему не только интересам народов этих республик, но и жизненным интересам Советского государства. Отсюда должно стать также ясно, что какие бы то ни было соглашения, «добровольное» или заключенное под внешним давлением, которые имели бы своим результатом хотя бы умаление или ограничение независимости и самостоятельности Латвийской Республики, допущение в ней политического или иного господства третьего государства, предоставление ему каких-либо исключительных прав и привилегий, как на территории Латвии, так и в ее портах, признавалось бы Советским правительством неприемлемыми и несовместимыми с предпосылками и духом названных договоров и соглашений, регулирующих в настоящее время его взаимоотношения с Латвией, и даже нарушением этих соглашений со всеми вытекающими отсюда последствиями.

Настоящее заявление делается в духе искренней благожелательности к латвийскому народу с целью укрепления в нем чувства безопасности и уверенности в готовности Советского Союза на деле доказать, в случае надобности, его заинтересованность в целостном сохранении Латвийской республикой ее самостоятельного государственного существования и политической и экономической независимости, а также уверенности в невозможности для Советского Союза оставаться безучастным зрителем попыток открытого или замаскированного уничтожения этой самостоятельности и независимости»⁶⁰. Идентичное заявление было сделано Советским правительством правительству Эстонии.

---

⁶⁰ Архив б. МИД Латвии, фонд 38-г, опись 20, дело 162, лист 9.

Этим заявлением Советское правительство вновь декларировало свою заинтересованность в сохранении независимости и самостоятельности Латвии, а также в нерушимости ее границ, а так же подчеркивало принцип о том, что интересы латышского народа совпадают с жизненными интересами народов СССР.

Но заявление Советского правительства от 29 марта 1939 года не ограничилось только сказанным. Оно предупредило латвийское правительство о том, что любое его соглашение, имеющее своим результатом умаление или ограничение независимости и самостоятельности Латвии и допускающее там господство третьего государства, будет нарушением основных латвийско-советских договоров. Такого рода предупреждение советского правительства имело в виду предотвратить Латвию от участи чехословацкого государства, поскольку правители Латвии проявили явное намерение в решающий момент отдать страну Гитлеру, как это сделал Гаха в Чехословакии. Советское правительство заявило, что в таком случае, т. е. в случае попыток открытого или замаскированного уничтожения самостоятельности и независимости Латвии, — Советский Союз не останется безучастным зрителем — он придет Латвии на выручку. Это заявление, таким образом, содержало предложение о помощи Латвии в случае агрессии против нее. Советское правительство ясно и недвусмысленно заявило, что оно не допустит захвата Латвии гитлеровской Германией ни прямо, ни косвенно. Если гитлеровская Германия попытается оккупировать Латвию или ее порты, то Германии придется иметь дело с СССР. Захват гитлеровской Германией Латвии и Эстонии означал войну с Советским Союзом. На войну с СССР гитлеровская Германия в 1939 году не была готова. Как известно, Германия осмелилась напасть на Советский Союз только в 1941 году, когда имела в своих руках ресурсы всей Европы. Таким образом, только СССР своей твердой политикой спас Латвию в 1939 году от гитлеровской оккупации.

7 апреля 1939 года посланник Латвии в Москве Коциньш передал тов. Лигвинову устный ответ латвийского правительства на заявление советского правительства от 29 марта 1939 года. Латвийское правительство заявило, что оно будет придерживаться нейтральной политики, не примет никакой иностранной помощи и будет само защищать свою независимость. Тем самым была отклонена помощь Советского Союза⁶¹.

Два указанных заявления не остались незамеченными в правительственных сферах империалистических государств. Германия не рискнула идти на захват Латвии; она не была в достаточной степени готова к войне с Советским Союзом, который

⁶¹ Архив б. МИД Латвии, фонд 38-г, опись 20, дело 162, лист 13.

намеревался защищать Балтийские страны против агрессии, и приняла решение обеспечить себе благожелательный нейтралитет Латвии в подготавливаемой войне. Непосредственные же планы захвата Латвии ею были отложены на более благоприятный момент. 20 апреля Гитлер заявил латвийским генералам, Данкеру и Хартманису, прибывшим в Берлин на торжества в честь его дня рождения, что у Германии якобы никаких претензий к Латвии нет и что она желает лишь развивать с ней экономические отношения — продавать свои промышленные товары и покупать сельскохозяйственные продукты⁶². Неделий позже, 28 апреля 1939 года в день, когда Гитлер порвал договор о ненападении с Польшей, Германия предложила латвийскому правительству заключить договор о ненападении. Латвийским правительством это предложение было принято. С того момента (апрель 1939 года) в отношениях между Латвией и Германией начался период сближения и дружественных жестов. В немецкой прессе вместо враждебных Латвии корреспонденций, которые печатались до того, появились статьи, восхвалявшие внешнюю и внутреннюю политику латвийского правительства. О немецком меньшинстве в Латвии вопрос был снят с повестки дня. На торжествах «Общества немецких граждан в Латвии» 1 мая 1939 года германский посланник Коце в своей речи уже говорил: «Немецкие граждане счастливы живя в латвийском государстве»⁶³. Посланник Латвии в Берлине 13 мая 1939 года в донесении своему правительству писал: «В связи с нашим согласием заключить договор о ненападении с Германией, настроение к нам и эстонцам в настоящее время здесь стало очень хорошим. О делах немцев в Латвии теперь мало что слышно. Даже наши новые правила о сохранении общественного спокойствия, которые ограничивают ношение форменной одежды для немецкой молодежи, прошли здесь почти незамеченными. Но нет сомнений, что все эти дела опять будут подняты позже, когда наступит более удобное время»⁶⁴.

В обзоре присылаемой из Германии в Латвию пропагандистской литературы от 5 июля 1939 года, составленном латвийским министерством внутренних дел, говорится, что «после заключения договора о ненападении (7 июня 1939 года. — П. Б.) национал-социалистическая партия изменила тактику борьбы. Свою пропаганду об объединении всех зарубежных немцев в едином германском государстве она продолжает с прежней энергией, но лишь вообще, без упоминания Латвии»⁶⁵.

⁶² Там же, дело 140, листы 158—159.

⁶³ ЦГА ЛССР, фонд 68-с, год 1939, опись 1/22, дело 782, лист 4.

⁶⁴ Архив б. МИД Латвии, фонд 38-г, опись 20, дело 140, лист 41.

⁶⁵ ЦГА ЛССР, фонд 68-с, опись 1/6, дело 1232, лист 16.

В другом обзоре (от 12 августа) сказано: «Насколько необходимы Германии в настоящий момент симпатии Латвии и Эстонии видно из того, что гитлеровская партия в своих изданиях избегает помещать враждебные против этих стран статьи»⁶⁶.

22 мая 1939 года, когда проводились торжества по поводу 20-ой годовщины занятия Риги немецкими войсками, было организовано братание между гитлеровцами и латышскими фашистами. На этих торжествах участвовала и группа официальных представителей латвийской армии во главе с генералом Терфером и адмиралом Спаде. В Лиенаю прибыли германские военные корабли, в Ригу — группа бывших немецких офицеров во главе с командующим балтийским ландсвером в 1919 году — Флечером, который на торжествах был главным героем. На торжествах произносились речи о совместной борьбе против большевиков. Возглавляемая Флечером делегация была принята латвийским военным министром Балодисом. В торжественных речах подчеркивался не только факт совместной борьбы против большевиков в прошлом, но и необходимость ее организации в будущем. Генерал Тепферс в своем выступлении сказал: «Если снова придет час борьбы, то я убежден, что мы опять будем стоять плечом к плечу»⁶⁷.

В дни братания гитлеровцев и латышских фашистов и обоюдных дружественных жестов и поклонов в немецкой печати появилось множество статей в связи с 20-ой годовщиной оккупации Риги и о торжествах по этому поводу. В этих статьях расхваливаются подвиги немецких войск и проводятся некоторые сравнения с положением 1939 года. Так, газета «Колнише Фолксцейтунг» поместила статью об «освобождении Риги», в которой говорилось о том, что «немецкие солдаты не получили должной благодарности, т. е. земли, где они могли бы поселиться наравне с латышами; это произошло не без английского соучастия; но именно теперь, принимая во внимание взаимопонимание с Латвией, можно надеяться, что жертвы были принесены не даром»⁶⁸.

Другая немецкая газета «Келнише Цейтунг» опубликовала статью Серафима, немецкого барона, ненавистника Латвии, в которой отмечено, что «гарантия ненападения будет увенчана той помощью, которая была оказана тогда (т. е. в 1919 году. — П. Б.) Латвии. Награду за победу немецкие борцы не получили из-за интервенции Антанты». Заканчивается же статья словами: «Эта страна наша, и нашей она должна остаться»⁶⁹.

⁶⁶ Там же, лист 24.

⁶⁷ «Königsberger Allgemeine Zeitung» N 239, 25. Mai 1939.

⁶⁸ «Kölnische Volkszeitung», 23. Mai 1939.

⁶⁹ Kölnische Zeitung», 30. Mai 1939.

Газета «Берлинер Локал-анцейгер» в статье «Штурм добровольцев» пишет, что «латыши... передали все дело освобождения немцам и уже тогда Англия начала свою лицемерную игру, которая позже разрушила все немецкие успехи в Прибалтике. Английские корабельные пушки играли такую же роль, как теперь гарантии Чемберлена». В газете имелась и короткая заметка фон дер Гольца. «Освобождение Риги, — говорится в ней, — является и первым солдатским делом великогерманской идеи»⁷⁰.

Эти статьи внесли некоторый диссонанс в «улучшившиеся» латвийско-германские отношения. В связи с этим посланник Латвии 1 июня 1939 года явился в германский МИД к заведующему отделом печати Шмидту с жалобой на немецкую печать. Посланник заявил последнему: «Мы собираемся с вами заключить договор о ненападении, а вы устраиваете нашим переговорам такой аккомпанемент! Достаточно одной из этих статей появиться в переводе в нашей печати, чтобы вызвать целую бурю негодования и возмущения в общественном мнении Латвии»⁷¹.

Как видно, латвийского посланника и представленное им правительство больше всего тревожила и пугала не угроза для Латвии попасть в руки гитлеровцев, а возмущение и негодование своего народа, который может вопреки желанию ульмановской клики сам подняться на борьбу против гитлеровцев и выступить против прогерманской политики латвийского правительства.

Посланник был прав в одном: если бы появились указанные статьи в латвийской печати, они действительно вызвали бы возмущение латышского народа, и он мог помешать прогитлеровской политике правительства. О боязни правительства своего народа свидетельствует и то, что в печати Латвии не появилась ни одна заметка о немецких торжествах 22 мая по поводу 20-ой годовщины занятия Риги.

Как бы там ни было, однако латвийский Министр иностранных дел В. Мунтерс 5 июня 1939 года поехал в Берлин подписывать договор о ненападении с Германией. Германское правительство оказало Мунтерсу радушный прием. Гитлер наградил его высшим орденом Германии — большим крестом германского орла — и имел с ним личную беседу. Согласно донесению посланника Латвии в Берлине, Гитлер 7 июня в беседе сказал Мунтерсу, что он не думает «насильственно присоединить Балтийские страны к Германии. Это ни к чему, ибо мирным пу-

⁷⁰ «Berliner Lokal-Anzeiger», 21. Mai 1939.

⁷¹ Архив б. МИД Латвии, фонд 38-г, опись 20, дело 140, лист 8.

тем я получаю от них то, что мне нужно. Мне нужен лишь ваш нейтралитет»⁷².

Мунтерс не остался в долгу и занялся усердным расхваливанием гитлеровской Германии и ее политики. После возвращения из Берлина в Ригу он заявил: «Канцлер подтвердил стремление к миру и миролюбивые намерения как его самого, так и германского правительства не только в отношении Прибалтийских государств, но и остального мира»⁷³. «Мое впечатление от беседы с канцлером такое, что Германия желает мира и занята созидательным трудом»⁷⁴. Так Мунтерс в разгар подготовки Германией нападения на Польшу лицемерно характеризует ее политику. Развязывание войны для него является «созидательным трудом». Задегая, по характеристике Мунтерса, так называемым «миролюбивым стремлением» фашистской Германии, Польша и ее печать сразу заметили подозрительные успехи Мунтерса в Берлине и обратили на это внимание. Латвийский посланник в Варшаве Экис писал в донесении, что польская газета «Курьер Варшавски» 8-го июня 1939 года сообщила из Берлина: «...некоторое удивление вызвано тем фактом, что Гитлер оказал такое большое внимание латвийскому министру иностранных дел Мунтерсу и лично вручил ему орден, а министру иностранных дел Эстонии Селтеру посвятил гораздо меньше внимания. Это дает повод для различных сплетен и вызвало неприятное впечатление как в эстонских, так и в латышских кругах»⁷⁵.

Буржуазная Латвия стала фактической союзницей гитлеровской Германии в ее дипломатической игре против создания системы коллективной безопасности в Европе с участием Советского Союза. Она отказалась принять какие-либо гарантии или помощь от Советского Союза, ссылаясь на свой нейтралитет и заключенный договор о ненападении с Германией. Своим отказом от гарантии Советского Союза латвийское правительство дало также Англии и Франции желаемый ими предлог для оттягивания и срыва переговоров с Советским Союзом по созданию системы коллективной безопасности в Европе.

Во время этих переговоров Англия и Франция согласились дать свои гарантии почти всем государствам Европы, кроме Прибалтийских стран. Тем самым была показана гитлеровцам дорога для нападения на СССР через Прибалтику. Почему Англия и Франция хотели натравить фашистскую Германию на Советский Союз именно через эти страны?

⁷² Архив б. МИД Латвии, фонд 38-г, опись 20, дело 141, лист 366.

⁷³ «Brīva Zeme» N 128, 10. jūnijā 1939. g.

⁷⁴ «Jaunākās Ziņas» N 128, 10. jūnijā 1939. g.

⁷⁵ Архив б. МИД Латвии, фонд 38-г, опись 20, дело 264, лист 14.

Как мы уже видели, СССР в своем заявлении латвийскому правительству от 29 марта 1939 года твердо заявил, что СССР не отдаст Латвию и другие Прибалтийские страны гитлеровской Германии. Чемберленовское правительство сообразило, что именно здесь можно наверняка спровоцировать войну между СССР и Германией. Если только Германия попробует захватить Прибалтийские страны, тогда война с СССР неизбежна. Следовательно, Англии и Франции не следует давать этим странам гарантии, на которых настаивал СССР. К тому же само латвийское правительство «отказалось» от гарантий. Оно предпочитало превращение Латвии в гитлеровский протекторат и ее оккупацию помощи Советского Союза.

Возня вокруг гарантии Прибалтийским странам летом 1939 года насторожила Советское правительство. Стало ясно, что Прибалтийские страны уступают Англией и Францией гитлеровцам для развязывания войны против СССР. Поэтому СССР, после провала переговоров с Англией и разгрома Польши Германией, заключил договоры с Прибалтийскими странами о взаимопомощи и получил возможность построить аэродромы и морские базы, а также разместить свои гарнизоны на территории этих стран. Это была мера предосторожности как для защиты СССР, так и для защиты Прибалтийских стран в момент, когда не было известно, кому будет нанесен следующий удар агрессором. Таким образом, СССР второй раз спас Латвию от гитлеровской угрозы.

Советское правительство не могло допустить захвата Латвии фашистской Германией из-за ее важного стратегического положения и заинтересованности СССР в независимости Латвии. Для обороны СССР и северо-востока Европы против германской агрессии Латвия и другие Прибалтийские страны имели первостепенное значение. Сами эти страны не могли удержаться против давления германского империализма. Для защиты своей независимости они должны были опираться на помощь дружественного СССР. Этого исключительно настойчиво требовали и народы Прибалтики. Они приветствовали заключение договоров о взаимной помощи своих стран с Советским Союзом; такой шаг был единственной гарантией сохранения их независимости и самостоятельности.

Но правительство Латвии, как и правительства Эстонии и Литвы не выполняли договора о взаимопомощи с СССР. На совещаниях и конференциях дипломатов и высших военных руководителей этих стран подготавливался срыв договоров. Правительство Латвии готовило нападение на советские гарнизоны в Латвии. Вместо борьбы против подлинного врага — гитлеровской Германии — латвийское правительство (как и

правительства Эстонии и Литвы) готовилось к войне... с Советским Союзом. Оно ждало удобного случая. Ульмановскому правительству показалось, что такой момент назревает весной 1940 года, во время Советско-финской войны. Но заключение мирного договора между СССР и Финляндией 12 марта 1940 года разбило все эти надежды.

Снова критический момент для Латвии, а также для Европы и СССР, наступил летом 1940 года, после разгрома и оккупации гитлеровской Германией на западе Франции, Бельгии и Голландии. Весь континент Западной Европы фактически попал в руки Германии со всеми своими ресурсами. Опять встал вопрос о том, в каком направлении последует следующий удар Германии. Были два возможных направления — на Восток и на Запад. В такое грозное время Советский Союз вынужден был принять меры к укреплению своего фронта против Германии. Важнейшим, но слабым его участком был прибалтийский, поскольку правительства Латвии, Эстонии и Литвы готовились не защищаться против фашистской Германии, а выступить против СССР. Они саботировали договор с СССР. Буржуазные клики, захватившие власть в Латвии, Эстонии и Литве, предпочитали узкие классовые интересы общенациональным интересам своих стран. Поэтому, в целях укрепления Прибалтийского участка фронта для отпора германской агрессии, Советское правительство потребовало создания в Латвии и других Прибалтийских государствах таких правительств, которые были бы способны и готовы обеспечить честное проведение в жизнь договоров о взаимопомощи.

Это мероприятие Советского правительства имело два важных последствия: во-первых, укрепило прибалтийский участок восточного фронта против гитлеровской агрессии и усилило безопасность Латвии и СССР, во-вторых, дало возможность латышскому народу свергнуть фашистское правительство и восстановить народную власть.

Ввод дополнительных войск в Латвию, Эстонию и Литву и укрепление прибалтийского участка восточного фронта СССР были совершенно необходимыми с точки зрения отпора фашистским агрессорам мероприятиями. Именно в 1940 году, после разгрома Франции, гитлеровская Германия начала подготовку нападения на СССР и Прибалтику. Как это теперь известно из материалов Нюрнбергского процесса, план нападения на СССР был разработан уже весной 1940 года, а само нападение Гитлер собрался осуществить уже в конце 1940 года⁷⁶. Это дает

---

⁷⁶ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, том I. Москва, 1952, стр. 255.

нам основание утверждать, что ввод советских войск в Латвию был не только необходим, но и своевременен.

Таким образом, Советское государство защищало независимость и самостоятельность Латвии и спасало от поглощения ее гитлеровской Германией. Тем самым Советский Союз расстроил коварные планы Англии и Франции, которые отказались гарантировать Латвию от гитлеровской агрессии и отдали ее фашистской Германии как лучший стратегический плацдарм нападения на СССР. Советский Союз помог латышскому народу избавиться не только от гитлеровского ига, но дал ему также возможность избавиться от фашистской диктатуры и восстановить в Латвии Советскую власть. Латышский народ в 1940 году единодушно решил вступить в состав семьи народов Советского Союза; он убедился, что только вместе с народами Советского Союза он может сохранить свою свободу и независимость от посягательств империалистических хищников.

Redaktors Dr. A. Leits.
Techniskais redaktors A. Pētersons.

Parakstīta iespiešanai 1958. g. 21. aprīlī. Papīra formāts 60×92¹/₁₆. 11,125 iespiedl.; 13,6 izdevn. l. Metiens 500 eks. JT 11783. Maksā 9 rbļ. 50 kap.

Iespiesta Izdevniecību, poligrāfiskās rūpniecības un grāmatu tirdzniecības galvenās pārvaldes 2. tipogrāfijā «Sovetskaja Latvija» Rīgā, Dzirnauvu ielā 57.
Pasūt. Nr. 3451.